

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ABDULLAH HAYYÂT'IN TEFSİRİ KUR'AN-I KERİM'DE
KUŞLAR VE HAYVANLAR

Ghaith Bahjat Saleh Mehdi AL-JANABİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsı AHMED

ŞUBAT - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ghaith Bahjat Saleh Mehdi AL-JANABI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH HAYYÂT'IN TEFSİRİ KUR'AN-I KERİM'DE KUŞLAR VE HAYVANLAR

GHAIṬH BAHJAT SALEH MEHDİ AL-JANABİ

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsi AHMED

Kur'an-ı Kerim, Cenab-ı Hakk'ın bu kâinattaki ebedî sözüdür. O, derinlikleri kavranamayan, incileri nüfuz etmeyen, harikulade güzellikleri bitmeyen bir denizdir ve kim ona binmek için bir gemiye binerse, Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği ve ihsan ettiği başkasına fayda sağlamaz. Bu büyük denizde, bu sonsuz yolculuğun mucizeviliğini gösteren incilerin çıkarılması dışında, hiç kimse ona bundan bahsetmediği için, onun bilgisinden. O zamanlar ve mekanlar nasıl değişirse değişsin her zaman ve mekan için geçerlidir. Kıyamet gününe kadar ölümsüz ruhtur.

Risale döneminden günümüze kadar, tefsir bilimi de dahil olmak üzere, adli bilimleri araştıran ve araştıran saygıdeğer alimler, ondan bu evrende parıldayan incileri çıkararak küçük olmayanlar; Her devrin erkânı tefsirinde olduğu ve bu devrin adamları arasında Hicaz memleketinin sancaklarından biri olduğu için, hocamız âlim Şeyh Abdullah Abdülğani Hayyât -Allah ona rahmet etsin- imam ve hatiptir. Ulu Cami ve Suudi Enstitüsü'nde profesör; Arap dili ve Kuran çalışmaları üzerindeki bilimsel etkilerinden onun açık açıklama çabasını inceledim; Şeyh - Yüce Allah ona rahmet etsin - Allah'ın Kitabı'nın bir ezbercisi olduğundan ve bilimlerin çoğunu Haram ve diğer ülkelerin şeyhlerinin elinde okudu, çünkü Mekke'nin ıslahında büyük bir etkisi vardı. toplum ve hukuk bilimleri ve diğer aritmetik ve coğrafya için akademik eğitimin temellerini atıyor ve Şeyh'in kitaplarından bazılarını okuduktan sonra, Allah'ın Kitabının - Yüce - hizmetinin değerli yorumunu Ebu Abdurrahman Abdullah ibn Abd al-Ghani ibn Muhammed ibn Abd al-Ghani Hayyât ve soyu, bazı şubeleri kuzey Hicaz'dan Levant'a göç eden Kuda'ah'ın Beli kabilesine kadar uzanır, daha sonra ataları ikinci yüzyılda Hicaz'a taşındı. Hicri Şeyh Abdullah Hayyât, Şevval 1326'nın/yirmi dokuzuncu Kasım 1908'e tekabül eden bir tarihte Mekke'de doğdu. Hicri 1415 Şaban ayının yedinci Pazar günü, MS Ocak 1995'in sekizinci gününe tekabül eder ve plan şunlardan oluşur: bir giriş ve üç bölüm; Her bölüm birkaç konu içerir ve son olarak sonuç, ardından Kuran ve Hadis indekslerinin bir ifadesi, ardından araştırmanın dayandığı kaynaklar ve referansların bir listesi bulunur. Bu sayede Abdullah Hayyât'ın bilimdeki alçakgönüllülük yorumunu açıklama olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna vardık; Abdullah Hayyât, aforizmaların tefsirini annesinin tefsir kitaplarından almış, onlardan çeşitli alanlarda tefsirini karakterize eden çeşitli ilmi izler çıkarmıştır. Abdullah Hayyât, müfessirlerin sözlerinden alıntı yaptığında veya tefsir kitaplarına attığında, birkaçı hariç, ben de o sözleri söyleyenlere havale ettim. Ve hayvan ve o, yorumunu açıklamaya devam etti ve yorumunun başından sonuna kadar kenar boşluklarında kelimelerin anlamlarının bir

ifadesinden bahsetti ve bu konu okuyucunun kelimenin anlamını anlamasına yardımcı oldu. Ayetlerin tefsirini açıklığa kavuşturmak ve bu, müfessirlerin doğru yoruma ulaşma eğilimidir.

ANAHTAR KELİMELEER: Abdullah Hayyât, Hayvan, Kuş.

Şubat 2022, 97 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****THE TAFSİR OF ABDULLAH HAYYÂT, BİRDİS AND ANİMALİS İN THE QURAN AS AN EXAMPLE****GHAİTH BAHJAT SALEH MEHDİ AL-JANABİ****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES****SUPERVISOR: Assist Prof. Dr. Amr Mukhtar Morsi AHMED**

The Noble Qur'an is the eternal word of God Almighty in this universe. It is a sea whose depths cannot be grasped, its pearls do not permeate, and its wonders do not end, and whoever embarks on an ark to wade into it does not benefit from it except from what God Almighty has given him and bestowed upon him of his knowledge, as no one is telling him about it in This great sea, except that pearls were extracted from it that suggest the miraculousness of this eternal travel. It is valid for every time and place, no matter how those times and places change. It is the immortal soul until the Day of Judgment.

The venerable scholars who have delved and delved into the forensic sciences, including the science of interpretation, starting from the era of the Epistle to our present era, extracting from it pearls whose rays shine in this universe, they are not small; Because every era has its men in interpretation, and among the men of this era is one of the flags of the country of Hijaz, our teacher the scholar Sheikh Abdullah Abdul Ghani Hayyât - may God have mercy on him - the imam and preacher of the Grand Mosque and professor at the Saudi Institute; I have studied his clear explanatory effort from his scientific effects in the Arabic language and Quranic studies; Since the Sheikh - may God Almighty have mercy on him - was a memorizer of the Book of God, and he studied most of the sciences at the hands of the sheikhs of the Haram and other countries because they had a great impact on reforming the Meccan society and laying the basis of academic education for legal sciences and other arithmetic and geography, and after reading some of the Sheikh's books I found His valuable interpretation of the service of the Book of God - the Almighty - is Abu Abd al-Rahman Abdullah ibn Abd al-Ghani ibn Muhammad ibn Abd al-Ghani Hayyât, and his lineage extends to the Beli tribe of Quda'ah, some of whose branches migrated from the northern Hijaz to the Levant, then his ancestors moved to Hijaz in the second century Ten Hijri, Sheikh Abdullah Hayyât was born in Mecca on the twenty-ninth of Shawwal 1326 AH/corresponding to the twenty-third of November 1908 CE. The seventh Sunday of the month of Sha'ban 1415 AH corresponding to the eighth of January 1995 AD, and the plan consists of: an introduction and three chapters; Each chapter includes several topics, and finally the conclusion, then a statement of the indexes of the Qur'an and Hadith, followed by a list of sources and references on which the research relied. Through this, we concluded that Abdullah Hayyât is more likely to explain his interpretation of humility in science; Abdullah Hayyât took care of the interpretation of the aphorisms through the mother's books of interpretation, deriving from them various scientific traces that characterized his

interpretation in various fields. Abdullah Hayyât when he quoted from the sayings of the commentators or referred them to the books of interpretation, except for a few of them, and I referred those sayings to those who said them. And the animal and he expanded on explaining its interpretation, and he mentioned a statement of the meanings of the words in the margins from the beginning of his interpretation to the end, and this matter helps the reader to understand the meaning of the word. To clarify the interpretation of the verses, and this is the tendency of the commentators to reach the accurate interpretation.

KEYWORDS: Abdullah Hayyât, Animal, Bird.

February 2022, 97 Page

TEŞEKKÜR

İhsanlarından dolayı Allah'a hamd, muvaffakiyetinden dolayı da ona şükürler olsun. Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet eder ve efendimiz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederiz. Salât ve selam onun, ailesinin ve ashabının üzerine olsun.

Bize bu mütevazı çalışmayı tamamlamayı nasip eden Allah'a (cc) şükrün ardından, bu çalışmanın sadece onun rızası istikametinde olmasını, bana ve tüm okuyanlara faydalı olmasını niyaz ederim.

İlim yolunda devam etmem için beni cesaretlendiren ve yardımcı olan sevgili anne ve babama teşekkür ederim.

Bu çalışmanın danışmanlığını yürüten değerli hocam Amr Mukhtar Morsı Ahmed'e en içten teşekkürlerimi, takdirlerimi ve sonsuz saygılarımı sunarım. Kendisinin değerli bilgisi ve rehberliğinden çok istifade ettim. Değerli vaktini bana ayırarak yardımlarını esirgemedi. Allah onu en güzel mükâfatla mükâfatlandırsın, Allah'tan onun dünya ve ahiretteki derecesini yükseltmesini niyaz ederim.

Ayrıca, tezin savunmasını kabul etme nezaketini gösterdikleri ve çalışmanın zenginleşmesini sağlayacak kıymetli görüşlerini sundukları için değerli jürinin seçkin üyelerine de en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hocaları ve çalışanları nezdinde Kastamonu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne de; sağladığı imkân ve ülkelerdeki İslami ilimleri ilerletmek için gösterdikleri çabadan ötürü teşekkürlerimi sunarım. Allah hepsinden razı olsun.

Ghaith Bahjat Saleh Mehdi AL-JANABİ

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Konunun Seçilme Nedenleri ve Önemi.....	2
1.2 Çalışmanın Metodolojisi	3
1.3 Önceki Çalışmalar	4
1.4 Araştırma Planı	4
2. ABDULLAH HAYYÂT'IN BİYOGRAFİSİ	7
2.1 Abdullah Hayyât'ın Biyografisi:	7
2.1.1 Adı, Soyu ve Doğumu	7
2.1.2 Yetiştigi ortam ve Ailesi	8
2.1.3 Üstlendiği görevler	9
2.1.4 Abdullah Hayyât'ın vefatı	12
2.2 Yaşadığı Dönem ve Ortam.....	13
2.2.1 Siyasi Hayat	13
2.2.2 Sosyal Hayat	15
2.2.3 Ekonomik Hayat.....	16
2.3 İlmî ve Dinî Hayatı	16
2.3.1 İlim Talebi ve Bu Yoldaki Seyahatları	17
2.3.1.1 Eğitim hayatı.....	18
2.3.1.1.1 Kur'an-ı Kerim hafızlığı	18
2.3.1.1.2 Suudi bilim enstitüsünde eğitim.....	20
2.3.1.1.3 Entitünün eğitim tarzı.....	20
2.3.1.2 Seyahatleri	22
2.3.1.2.1 Taif seyahati.....	22
2.3.1.2.2 Riyad seyahati.....	22
2.3.1.2.3 Malezya seyahati	23
2.3.2 Hocaları ve Talebeleri.....	23
2.3.2.1 Hocaları.....	23
2.3.2.2 Öğrencileri.....	25
2.3.3 Akidesi ve Fıkhi Mezhebi.....	25
2.3.4 Bilimsel Çalışmaları	25
2.3.5 Tefsiru'l-Müeyesser Eserinin Bilimsel Değeri.....	27
2.3.6 Âlimlerin ona Övgüleri.....	30
3. ABDULLAH HAYYÂT'IN TEFSİRÜ'L-MÜYESSER ADLI ESERİNDE İZLEDİĞİ METOD	33
3.1 Rivayet Tefsiri	34
3.1.1 Abdullah Hayyât'ın Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Etmeye Verdiği Önem	35
3.1.2 Abdullah Hayyât'ın Kur'an'ı Sünnet ile Tefsir Etmeye Verdiği Önem.....	40
3.1.2.1 Tefsir kaynağı olarak Sünnet.....	40
3.1.2.2 Kur'an-ı Kerim'in lafızlarının açıklanması	45

3.1.2.3 Ayetlerin manaları.....	46
3.1.2.4 Sünnetin Kur'an-ı açıklaması	47
3.1.2.5 Kur'an Sünnet ilişkisi.....	47
3.1.3 Kur'an'ın Sahabe ve Tabiinin Görüşleriyle Tefsiri	54
3.1.4 Abdullah Hayyât'ın Müfessirlerin Görüşlerine Atıfları.....	56
3.2 Abdullah Hayyât'ın Rey Tefsiri Yöntemi.....	57
3.2.1 Akide Konularındaki Yöntemi.....	57
3.2.1.1 Allah'a layık geliş şekli.....	57
3.2.1.2 El sıfatı	58
3.2.1.3 Allah'ın görülmesi.....	59
3.2.2 Fıkıh Meselelerine Yaklaşımı	59
3.2.2.1 Muhacir kadınlarla ilgili hüküm.....	60
3.2.3 Dilbilgisi (Nahiv) Konularına Yaklaşımı.....	61
3.2.3.1 Soru sorma	61
3.2.3.2 Teyit	62
3.3 Abdullah Hayyât'ın Kaynakları	63
4. TEFSİRÜ'L-MÜYESSER ESERİNDE KUŞLAR VE HAYVANLAR.....	64
4.1 Kuş ve Hayvanların Tanımı ve Aralarındaki İlişki.....	64
4.2 Kur'an-ı Kerim'de Kuşlar ve Hayvanların Eylemleri.....	66
4.2.1 Kuşların Yaratılmasındaki İlahi Mucize.....	67
4.2.2 Havanın Kuşların Hizmetine Verilmesi.....	68
4.3 Kuşların Zikirleri ve Hz. Süleyman'ın (as) Askerleri Sayılmaları.....	70
4.3.1 Kuşlar, Allah'ın Askerleridir	71
4.4 Hayvanların ve Kuşların Peygamberlerin Kıssalarıyla İlişkisi.....	73
4.4.1 Bildircin	74
4.4.2 Arılar.....	75
4.4.3 Hz. Salih'in (a.s) Devesi.....	76
4.4.4 Balık.....	77
4.4.5 Karınca.....	78
4.4.6 Yılan	79
4.4.7 İnek.....	79
4.4.8 Fil.....	80
4.5 Hz. İbrahim'in (a.s) Aldığı Dört Kuş	81
4.6 Kuşlara ve Hayvanlara Benzetme Yapılması.....	83
4.6.1 Bazı İnsanların Hayvanlara Benzetilmesi.....	83
4.6.2 Köpek Benzetmesi.....	85
4.6.3 Eşek Benzetmesi.....	85
4.6.4 Çekirge Benzetmesi.....	86
4.6.5 Sağa Sola Dağılmış Kelebek Benzetmesi	87
4.6.6 Sinek Benzetmesi	87
5. SONUÇLAR	89
KAYNAKLAR.....	91

1. GİRİŞ

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a, onun büyüklüğüne ve azametine lâayık olacak şekilde hamd olsun. Salât ve selam Hz. Muhammed'e ve onun ailesine ve ashabına olsun.

Kur'ân-ı Kerîm, Cenab-ı Hakk'ın bu kâinattaki ebedî kelâmıdır. O derinlikleri kavranamayan incileri tükenmek bilmeyen ve hârikaları sona ermeyen bir denizdir. Bu büyük denizde, feleklere binip derinliklerine dalmak isteyen birisi ondan sadece Allah'ın ona verdiği ilim kadar nasıplenebilir. Kovanını bu büyük denize daldıran herkes bu ölümsüz yolculuğun mucizesini gösteren ondaki incilerden birşeyler çıkarmayı başarmıştır. O, her zaman ve mekân için geçerli olup kıyamete kadar kalıcı olacak ölümsüz ruhtur.

Risalet döneminden günümüze kadar tefsir ilmi de dâhil olmak üzere şer'î ilimleri araştıran saygıdeğer âlimler, bu evren içinde ışıkları her tarafı aydınlatan inciler çıkartmışlardır. Bu âlimlerin sayısı hiç az değildir. Tefsir alanında her dönemin kendine ait bir ilim insanı olduğu gibi, bu devrin ilim insanları arasında da Hicaz bölgesinin senbollerinden birisi âlim hocamız Abdullah Abdulgani Hayyât'tır. (Allah kendisine gani gani rahmet etsin) Kendisi Mescide Haram'ın imam ve hatipliğini ve aynı zamanda Suudi Arabistan Enstitüsü'nde hocalık görevini yürütmüştür. Bu çalışmada Arap dili ve Kur'an üzerine tefsir alanındaki yürüttüğü bilimsel çalışmalarındaki gayretler incelenmiştir. Hayyât Kur'an hafızlarından birisi olup çoğu ilimleri Haram bölgesi âlimlerinden ve diğer ülke âlimlerinden okumuştur. Mekke toplumunun ıslah edilmesindeki büyük etkisi, dini ilimler ile matematik ve coğrafya gibi bilimlerdeki akademik eğitim temellerini atması nedeniyle Hayyât'ın tefsiri onun incelenmesini teşvik etmektedir.

Allah Teâlâ, Kur'an'ın tefekkür edilmesini teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur: (أَفَلَا) (يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا) “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı, yoksa kalplerinde kilitler mi var?” (Muhammed, 47/24). Kur'an'ın tefekkürü, onun mânâlarını anlamaya bağlı olduğundan, Kur'an'ın tefsir ve maksaları ile bunların anlaşılmasına başvurmayı gerektirmiştir. Tefsir, Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamıyla ilişkili olması nedeniyle Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve yorumlanmasının önemi, Hz. Peygamberin

(sallallahu aleyhi ve sellem) zamanından başlayarak, sahabe, tabiin ve onlardan sonraki dönemleri de içine alacak şekilde günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu alanda birçok eser ortaya konulmuş, bunlardan bazıları âlimler tarafından bizzat tefsir kitabı olarak telif edilmiştir. Bunlara şu eserler örnek verilebilir: Taberi Tefsiri, İbn Kesir Tefsiri, Keşşaf Tefsiri (Zemahşerî), Beyzavi Tefsiri vb. Ayrıca tefsir kitaplarının dışında fıkıh ve ahkâm alanında yazılan eserler arasında da tefsire yer veren eserler bulunmaktadır. Bunlara da şu eserler örnek verilebilir: Kurtubi'nin kaleme aldığı Ahkamü'l-Kur'an, İbnü'l-Arabi'nin yazdığı Ahkamü'l-Kur'ani'l-Azim vb. Bunların dışında usul, nahiv, dil ve mana alanında kaleme alınan kitaplar içinde de tefsir konularının yer aldığı eserler bulunmaktadır. Bu türe de Zecca'nın Meân'î'l-Kur'an eseri ile Ferrâ, Kesâî ve diğer âlimlerin eserleri örnek verilebilir. Lisansüstü eğitimde çalışabileceğim uygun bir konu ararken; (Kur'an-ı Kerim'de Kuşlar ve Hayvanlar / Örnek olarak Abdullah Abdul Ghani Hayyât Tefsiri) konusuna yönlendirildim. Hayyât'ın eserlerinden bazıları inceledikten sonra, onun tefsirinin Kur'an-ı Kerim'e hizmet edecek bilgiye sahip olduğunu gördüm. Ardından da Allah'a tevekkül ederek, bu çalışmada Allah'ın yardımını dileyerek çalışmaya başladım. Allah'a hamd olsun ki çalışma istediğim gibi tamamlanarak sona erdi.

1.1 Konunun Seçilme Nedenleri ve Önemi

1. Cenâb-ı Hakk'ın Kitabına hizmet etmek ki hiçbir şey ondan üstün olamaz. Ayrıca Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelimâ ile haşır neşir olma arzusu ki hiçbir şey ona denk gelemez. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'den istifade etme isteği.
2. Abdullah Hayyât'ın kuşlar ve hayvanlarla ilgili olan yorumları başta olmak üzere Kur'an ayetlerini yorumlama konusundaki hazinelerini ortaya çıkarmak. Ayrıca Hayyât, tefsir ilmi de dâhil olmak üzere şer'i konularda sağlam ve güçlü bir ilme sahip bir ilim insanı olması.
3. Kur'an-ı Kerim'de kuşlar ve hayvanlardan bahseden ayetleri ortaya koymak ve onları ayetlerle ilişkilendirerek anlamaya çalışmak. Ayrıca Abdullah Hayyât'ın "et-Tefsir el-Müeyesser" eserinden hareketle onun bu konudaki görüşlerini ortaya koymak.

4. Abdullah Hayyât'ın, kuş ve hayvanları ele alan ayetleri tefsirinden hareketle bu konuyu ilim talebelerinin hizmetine sunmak.
5. O dönemdeki ilim insanların durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve İslam kütüphanesine katkıda bulunmak. Allah'tan bu eseri benden kabul etmesini ve mübarek kılmasını niyaz ederim.

1.2 Çalışmanın Metodolojisi

Araştırmada, aşağıda belirtilen adımlar çerçevesinde tanımlayıcı, analitik ve tümevarımsal yöntem kullanılmıştır:

1. Abdullah Hayyât'ın kitapları dikkatlice okunarak araştırmanın doğasına uygun olarak sınıflandırılmış kanıt ve örnekleri ortaya konulmuştur.
2. Derleme ve betimleme yöntemi izlenerek sonuçlar çıkarılmıştır. Her bir konuya örnekler verilmek sûretiyle analiz yapılmış ve konuya uygun hükümler çıkarılmıştır.
3. Yazarın sözlerinin tefsir ilke ve kaidelerine uygunluğuna bakılmaksızın, genel olarak kullandığı yol ve yönteme odaklanılmış ve çalışmada bu durum belirtilerek açıklanmıştır.
4. Çalışmada geçen ayetlerin sûre isimleri ve ayet numaraları belirtilmiştir.
5. Çalışmada yer alan hadisler tahrir edilmiştir. Hadis, Buhari ve Müslim'de ya da bunlardan birinde yer alması durumunda buradaki kaynağın verilmesiyle yetinilmiştir. Bu kitaplarda bulunmaması durumunda, varsa ilim erbabının hadis hakkındaki sahih veya zayıf gibi görüşleri aktarılmıştır.
6. İlim ehlinin görüşleri kitaplarına atıflar yapılarak aktarılmış ve kaynaklar belirtilmiş ve önemli şahsiyetlerin biyografisine değinilmiştir.

1.3 Önceki Çalışmalar

Abdullah Hayyât'ın dini düşüncesi hakkında yapılan çalışma veya araştırmalar bulunmamaktadır. Hayyât gibi bir şahsiyetin bilimsel konumu beni bu çalışmayı yapmaya iten nedenlerden birisidir. Bununla beraber diğer bir sebep de hak ettiği çalışma ve araştırmaların onun hakkında yapılmamış olmasıdır. Ancak bununla beraber onun eğitim düşüncesi hakkındaki önemli bir yönünü ele alan bilimsel bir tez bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen bu yüksek lisans tezi; “Abdullah Abdulgani Hayyât'ın Eğitimle ilgili Bazı Görüşleri” başlıklı çalışmadır. Bu çalışma, Muhammed bin Safar Muhammed Al-Otaibi tarafından, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İslami Eğitim ve Mukayese Bölümü'nde hazırlanmıştır. 1418 h.

1.4 Araştırma Planı

Çalışma planı; Giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm birkaç alt başlık içermekte olup çalışma bir sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır. Çalışma sonunda Kur'an ve Hadis indeksi, çalışmanın kaynakları ve referansları yer almıştır.

Giriş bölümünde; konunun seçilme nedenleri, önemi ve çalışmada kullanılan yöntem ele alınmıştır.

Çalışma planı aşağıda belirtildiği gibidir:

1. Abdullah Hayyât'ın biyografisi

1.1. Kişisel hayatı

1.1.1. Adı, soyu ve doğumu

1.1.2. Yetiştigi ortam ve ailesi

1.1.3. Üstlendiği görevler, makamlar ve vefatı

1.2. Yaşadığı dönem ve çevresi

1.2.1. Siyasi hayatı

1.2.2. Sosyal hayatı

1.2.3. Ekonomik hayatı

1.3. Bilimsel hayatı

1.3.1. İlim talebi ve bu yoldaki yolculukları

1.3.2. Hocaları ve talebeleri

1.3.3. Akidesi, fikhî mezhebi

1.3.4. Bilimsel çalışmaları

1.3.5. Tefsirü'l Müyesser eserinin bilimsel değeri

1.3.6. Alimlerin Abdullah Hayyât'a övgüleri

2. Abdullah Hayyât'ın Tefsirü'l Müyesser adlı eserinde izlediği yöntem

2.1. Rivayet tefsiri

2.1.1. Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri

2.1.2. Kur'an'ın sünnet ile tefsiri

2.1.3. Kur'an'ın sahabe ve tabiinin görüşleri ile tefsiri

2.1.4. Abdullah Hayyât'ın müfessirlerin sözlerine atıfları

2.2. Abdullah Hayyât'ın Rey tefsirine yaklaşımı

2.2.1. Akide meselelerine yaklaşımı

2.2.2. Fıkıh meselelerine yaklaşımı

2.2.3. Dilbilgisi konularına yaklaşımı

3. Tefsirü'l Müyesser Eserinde Kuşlar ve Hayvanlar

3.1. Hayvan ve kuşların sözlük ve terim tanımı ve aralarındaki ilişki

3.2. Kur'an-ı Kerim'de hayvanların ve kuşların eylemleri

3.3. Kuşların zikirleri ve Hz. Süleyman'ın (as) askerleri

3.4. Hayvanların ve kuşların peygamberlerin kıssalarıyla ilişkisi

3.5. Hayvan ve kuş benzetmesi

Sonuç: Araştırmada ulaşılan en önemli sonuçları içermektedir.

Kaynaklar: Çalışmada yararlanılan eski ve modern kaynaklar alfabetik sıraya göre verilmiştir.

2. ABDULLAH HAYYÂT'IN BİYOGRAFİSİ

2.1 Abdullah Hayyât'ın Biyografisi:

2.1.1 Adı, Soyu ve Doğumu

Yazarın adı; Ebu Abdurrahman Abdullah ibn Abdulgani ibn Muhammed ibn Abdulgani Hayyât'tır. Hayyât'ın soyu, bazı boyları kuzey Hicaz'dan Şam diyarına göç eden Kuda'ah bölgesinde yaşayan Bali kabilesine kadar uzanır. Daha sonra dedeleri hicrî on ikinci yüzyılda Hicaz'a yerleşmişlerdir. Abdullah Hayyât, 3 Kasım 1908 (29 Şevval 1326) tarihinde Mekke-i Mükerrerme'de doğmuştur. Kendisi, sürekli ilimle iştigal eden bir evde yetişmiştir. Babası dini tahsil görmüş kültürlü bir insan olup Hanefi fikhî, tefsir ve hadis ilmine sahip bir zattır. Hayyât, 8 Ocak 1995 Pazar sabahı (7 Şaban 1415) Mekke-i Mükerrerme'de vefat etmiştir.¹ Babası Abdulgani doğumundan üç gün sonra oğluna Muhammed adını vermiş ancak daha sonra adı Abdullah el-Mu'temir olmuştur.² Zira o günler umre gruplarının Mekke'ye gelmeye başladıkları zamandır ve Mescid-i Haram'dan tekbir sesleri yükselmektedir. İşte böyle bir dönemde Abdülğani'nin bir çocuğu dünyaya gelir ve babası Abdullah'ın kulağına tekbir getirir ve ardından insanlar Abdülğani'nin evinde akika yemeği için toplanırlar. Kırk gün sonra da Kâbe'yi tavaf üzere Abdullah'ı Mescid-i Haram'a götürürler ki o gün aynı zamanda Arafat günüdür. Abdullah, hayatı boyunca babasından hiç ayrılmamış ve ondan Hanefi fikhî, tefsir, hadis ve diğer ilimleri öğrenmiştir. Babasına konuları sorar, babası da ona cevap verirdi. Ailesi, iki erkek, üç kız kardeşten oluşan orta halli bir aileydi. Babası onu, Mes'a bölgesinde bulunan Hayyat adı verilen okula kaydetmiş ve böylece ilim öğrenme serüveni başlamıştır. Aynı zamanda Abdullah Hayyât o dönemde, Mescidi Haramda bulunan hocalarda Kur'an hafızlığı yapmış böylece küçük yaşta Kur'an-ı ezberlemiş ve ilim öğrenmiştir.

¹ Hayyât, (2004). Lemahat mime'l-Mazi: **Abdullah Hayyât'ın Anıları**, Kral Abdülaziz Matbaası, Riyad, s: 25.

² Bkz. El-Gamidi, (2016). **Suudi döneminde Mescid-i Haram imamları**, Daru't-Tarafeyn, s:404.

2.1.2 Yetiştirdiği ortam ve Ailesi

Hayyât, orta halli bir ilim evinde yetişmiştir. Babası fıkıh âlimi, başka bir ifadeyle Hanefî fikhî, tefsir, hadis ve diğer ilimlerde dini kültüre sahip bir insandır. O bu dini kültürünü Mescid-i Haram'dan almıştır. Zira geçmişte mescitler, Muhammed Hüseyin Zeydan'ın dediği gibi ilim elde etmek isteyenlerin ilk devam ettikleri okullardır. Zeydan bunu ifade adına şöyle demiştir: "Her bir cami, insanlar için bir üniversite konumundadır. Çünkü bizim camilerimizdeki dersler o kadar çoktur ki bunlar, okuma yazma bilmeyen ümmî insanların bu ümmiliğini ruhlarından ve zihinlerinden silip atmıştır." İşte Hayyât'ın babası da ümmiliği aklından ve ruhundan silip süpüren bu tarz bir insandır. İnsanlar ona Hanefî fikhî ile alakalı meseleleri, bazı ayet veya hadislerin manalarını sorar, o da cami derslerinden öğrendikleriyle cevap verirdi. Böyle bir ortamda çocuğun zihni açılmış ve merak onu babasına bu tarz sorular sormaya teşvik etmiştir. Babası da onu Mes'a Okulu'na göndermeye karar vermiştir.³

Hayyât'ın Mes'a Okulu'na girmesiyle beraber ilim elde etme adına hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Eğitimin zorluğuna rağmen, bu dönem Abdullah Hayyât'ın hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Eğitimine kısa süreleri ezberlemekle başlamış ve hafızlığını en güzel şekilde tamamlamıştır. Bu, Hayyât'ın dünya ve ahireti adına elde ettiği en büyük şereftir.

Babasının vefatıyla Abdullah Hayyât, gerçek ergenlik ve rüşde ulaşmıştır. Böylece Abdullah Hayyât, annesi hayatta olduğu sürece bütün çaba ve gayretini annesine iyilik etme yolunda kullanmıştır. Allah da ona arkadaşı, meslektaşı ve yakın arkadaşı Ahmed Ali Esadullah'ın arkadaşlığını nasip etmiştir. Ahmed Ali onun kişiliğini tamamlayan bir insandır. Bununla beraber Abdullah Hayyât da Ahmed Ali'yi tamamlayan bir yapıya sahiptir. Zira Abdullah Hayyât, Kur'an ezberiyle öne çıkarken, Ahmed Ali de İngilizce ve Farsça başta olmak üzere dil alanına ve bilimsel konulara odaklanmıştır.⁴

³ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, s: 25.

⁴ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, s: 26.

Abdullah Hayyât küçük yaşına rağmen, Kur'an tecvidi ve güzel tilaveti ile şöhret salmıştır. Bununla beraber kendisi akide, tefsir, hadis ve fıkıh gibi farklı dini alanlarda ilmini artırmıştır. En önde gelen hocaları arasında Abdullah bin Hassan Âli ve Mescid-i Haram imamları bulunmaktadır. Mescid-i Haram imamları arasında şu isimler yer almaktadır: Abduzzahir Ebu's-Semah, Muhammed Abdurrezzak Hamza, Selman el-Hamdan, Muhammed bin İbrahim eş-Şavi, bunlar Necd bölgesinin ileri gelen âlimleri arasındadır.⁵ Hayyât, Muhammed Abdurrezzak Hamza'nın kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten beş kız ve dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu erkek çocuklarının isimleri şunlardır:

1. Abdurrahman Abdullah Hayyât: Çocuklarının en büyüğü olup Cidde ilinde sağlık işleri müdürü ve sağlık kurulu başkanı olarak çalışmaktadır.
2. Abdülaziz Abdullah Hayyât; Şura Konseyi Üyesi olarak görev yapmaktadır.
3. Usame Abdullah Hayyât; Mescid-i Haram imamı ve vaizi olarak görev yapmaktadır.
4. Ahmed Abdulah Hayyât: Mekke-i Mükerrerme'deki Hac Bakanlığında görev yapmaktadır.⁶

2.1.3 Üstlendiği görevler

Abdullah Hayyât'ın atandığı ilk vazife Mekke-i Mükerrerme'de bulunan ed-Denderavi camisinin (er-Raşidi Zaviyesi) (23.2.1346) imamlığıdır.⁷

Baş Kadı Abdullah Âli'in kendisine duyduğu büyük güven nedeniyle yatsı namazı ile Mescidi-i Haram imamı Abduzzahir ebi's-Semah ile beraber teravîh namazının son on rekâtını ve tek başına teheccüd namazını kıldırmak üzere kraliyet emri ile Mescid-i Haram'a imam tayin edilmiştir. Bu tayin işlemi, Abduzzahir ebu'S-Semah'ın akşam namazını kıldırmak üzere imam tayin edilmesi ile beraber Mescid-i Haram'ın imam ve hatipliğine atanması aynı zamanda olmuştur. İkinci namazını Behjet el-Baytar,

⁵ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:33.

⁶ El-Gamidi, Suudi döneminde Mescid-i Haram İmamları, s:411.

⁷ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:44.

öğle namazını da Muhammed Nur el-Kütübi kıldırıştır. Bu, Abdullah Hayyât'ın Mescidi-i Haram'a ilk defa imam olarak atanmasıdır. İkinci defa atanması ise Riyad'daki görevini tamamlayıp Mekke'ye dönüşünden sonra olmuştur.⁸

Hayyât, Mescidi-i Haram'a 1346 yılında atanmıştır. Hayyât Abduzzahir ebi's-Semah ile beraber Mescidi-i Haram'ada teravih namazını kıldırış ve gece de tek başına gece namazını kıldırıştır

Ardından 1347 yılında yayınlanan kraliyet kararnamesi uyarınca Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker (iyiliği emretme ve kötülükten men etme) heyetine üye olarak atanmak sûretiyle yüksek bir makama ulaşmıştır. Kendisinin atanma kararname metni şu şekildedir: “Sayın Abdullah Hayyât; 18 Muharrem 1347 tarihinde yayınlanan Kraliyet Kararnamesi uyarınca, sizleri Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker heyetine üye olarak atıyoruz.”⁹

Abdullah Hayyât 1349 yılında da aşağıda yer alan görevlendirme yazısı ile Telgraf ve Posta Dairesi bünyesinde görev yapan Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker heyet denetçisi olarak görev yapmıştır. “Sayı: 105, Tarih: 18.1.1347, Çok Değerli Abdullah Hayyât, Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Kraliyet genel danışmanı tarafından 2787 sayılı 7.8.1389 tarihli kraliyet emri ile sizleri Telgraf ve Posta Dairesi Bünyesinde görev yapan Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker heyet denetçisi olarak atamanız yapılmıştır.”¹⁰

Hayyât, el-Fahriyye okulunda öğretmen olarak çalışmış ve el-Fahriyye okul müdürü İshak el-Kari kendisinden okulda tevhid ve Kur'an dersi hocası olarak görev yapmasını teklif edince, o da bu isteği kabul etmiştir. Görevlerini mükemmel bir şekilde yerine getirerek dikkatleri üzerine çekmiştir.¹¹

⁸ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, S:44.

⁹ Önceki Kaynak: s:44.

¹⁰ Önceki Kaynak: s:44.

¹¹ Lemahat mime'l-Mazi, Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:45.

Abdullah Hayyât, Eğitim dairesi yetkilisinin yazısına istinaden, Mekke'deki El-Faysaliyye Medresesi'nde öğretmen olarak çalışmıştır.¹²

Abdullah Hayyât, Kraliyet ailesinin çocuklarına öğretmen olarak seçilmesinin ardından hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Hicri 1356 yılında Riyad'da bulunan Prens Okuluna müdür olarak atanmış ve Kralın 1373 yılında vefatına kadar bu göreve devam etmiştir.¹³

Görevine Hicaz'da başlamış ve 7.4.1373 tarih ve 20.3.1001 sayılı Kraliyet Kararnamesi ile Mekke ili eğitim müşavirliği görevine getirilmiştir.¹⁴

Abdullah Hayyât, 1375 yılında müşavirlik görevine ek olarak Mekke'deki Şeriat Fakültesi yönetimine atanmış ve bu görevi 1377 yılı sonuna kadar sürdürmüştür.¹⁵

Abdullah Hayyât, 1376 yılında müşavirlik görevine ek olarak Mekke Maarif Dairesi müfettişi olarak atanmıştır.¹⁶

Abdullah Hayyât, 1373 yılında Mescid-i Haram'a imam ve hatip olarak atanmış ve bu görevine 1404 yılına kadar devam etmiştir. Ardından Sağlık şartları nedeniyle kraldan affını istemiştir.¹⁷

Abdullah Hayyât, Muhammed b. İbrahim tarafından 1380 yılında Medine İslam Üniversitesi rektörlüğüne aday gösterilerek atanmış ancak özür dileyerek özel durumunun bulunduğunu ileri sürerek bu görevden affını talep etmiştir.¹⁸

Abdullah Hayyât, 1383 yılında Eğitim bakanının yazısı ile Mekke'de bulunan Şeriat ve Eğitim Fakültesi Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmiştir.¹⁹

¹² Lemahat mime'l-Mazi, **Abdullah Hayyât'm Anıları**: s:46.

¹³ Önceki Kaynak: s:15.

¹⁴ Önceki Kaynak: s:231.

¹⁵ Önceki Kaynak: s:233.

¹⁶ Önceki Kaynak: aynı sayfa

¹⁷ Önceki Kaynak: s:45.

¹⁸ Önceki Kaynak: s:236.

¹⁹ Önceki Kaynak: s:15.

Mekke Daru'l-Hadis Yönetim Kurulu Başkanı ve Rabitatü'l-Alemi'l-İslami (Dünya Müslüman Birliği) Kültür Komitesi üyesi olarak görev yapmıştır.²⁰

Abdullah Hayyât, 1384 yılında Suudi Aradabistan Krallığı yükseköğretim politikasını belirlemek amacıyla, Yüksek Eğitim Şurası komite üyeliğine seçilmiştir.²¹

Abdullah Hayyât, bakanın 10.13.1384 tarih ve 1.2.3.1510 sayılı yazısı ile Rabitatü'l-Alemi'l-İslami'nin (Dünya Müslüman Birliği) toplantılarında Eğitim Bakanlığını temsil etmek temsilci olarak seçilmiştir.²²

Abdullah Hayyât, 1391 yılında kuruluşundan itibaren Yüksek Âlimler (Kıbaru'l-Ulema) Heyeti üyeliğine seçilmiştir.²³

Abdullah Hayyât, 1393 yılında İslam Fıkıh Akademisi üyeliğine aday gösterilmiştir.²⁴

Abdullah Hayyât, eğitim ve rehberlik işlerinde kalmasını gerektiren nitelikleri nedeniyle 1391 yılında istisnai olarak uygulama dışında tutularak emekliliğe sevk edilmemiştir.²⁵

2.1.4 Abdullah Hayyât'ın vefatı

Abdullah Hayyât, 8 Ocak 1995 (7 Şaban 1415) Pazar sabahı Mekke-i Mükerrerme'de vefat etmiş ve Cenaze namazı Mescid-i Haram'da kılınmıştır. Vefatı gazete ve dergilerde duyurulmuş, âlimler ve yazarlar onun çalışmalarını ve gayretlerini övücü yazılar kaleme almışlardır. Allah ona rahmet eylesin ve cenneti ile şereflendirsin inşaallah.²⁶

²⁰ Lemahat mime'l-Mazi, **Abdullah Hayyât'ın Anıları**.

²¹ Lemahat mime'l-Mazi, **Abdullah Hayyât'ın Anıları**.

²² Lemahat mime'l-Mazi, **Abdullah Hayyât'ın Anıları**, s:15.

²³ Önceki Kaynak: S:245.

²⁴ Önceki Kaynak: S:15.

²⁵ Önceki Kaynak: S:243.

²⁶ Bkz: El-Gamidi A. A, **Mescid-i Haram imamları**, s:411.

2.2 Yaşadığı Dönem ve Ortam

Hayyât'ın Haşimi hükümeti zamanında yaşadığı dönem ve bulunduğu ortam, her bölgeden hocalardan bizzat ilim tahsil etmeye müsait bir zemine sahiptir. Zira âlimlerin, ilim yayma adına farklı İslam ülkeleri arasında seyahat etmesi kolay ve mümkündür.

2.2.1 Siyasi Hayat

Siyasi dönem, Osmanlı devleti tarafından atanmasının ardından yeni Mekke Emiri Şerif Hüseyin bin Ali'nin Mekke'ye ulaşmasıyla başlamıştır. Ancak Mekke'ye elektriği getiren o değildir. Bu işi yapan, Şerif Hüseyin'den önce Mekke emiri olan Şerif Ali Paşa'dır. (Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Avn) Elektriği ithal etmiş ve hükümet sarayını aydınlatmıştır. Mavi ışığı parladığında, Mekke halkının çoğu bu parlak ışığı izlemek üzere toplanmış ve bu parlak ışığı hayretler içinde seyretmişlerdir. Böylece Mekke, tarihinde ilk kez elektrikle tanışmıştır. İlk belediye meclisi ise işlerini yürütmek üzere aynı yıl içerisinde Abdullah henüz birinci ayını doldurmadan kurulmuştur.²⁷

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, 1327 yılı sonlarında hac menasikini tamamlamasının ardından Mekke'yi büyük bir sel basmış ve Hacerü'l-Elesved'i kaplayacak şekilde bir baştan diğerine Mescid-i Haram'ı doldurmuş ve tavaf alanı su ile dolmuştur. Bu sel baskını Hidiv seli adı olarak adlandırılmıştır. Mekke Emiri Şerif Hüseyin bin Ali, Mekke'nin ileri gelenleri ve Mekke halkı Mescid-i Haram'ın temizliğine katılmışlardır. Mescid-i Haram'ın temizlik işlemleri yarım ay kadar devam etmiştir. Sultan Abdülhamid'in de 1327 yılında hac yapan son Osmanlı halifesi olduğu söylenir.

Osmanlı Devleti öğretmenlere maaş vermeye karar vermiştir. Dr. Abdülvahhab Ebu Süleyman, üç yıl önce Mekke Edebiyat ve Kültür Kulübü'nde verdiği bir konferansta şunları söylemiştir: "Mescid-i Haram hocalarına maaş verilmesinin nedeni; Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yaşam koşullarının zorluğu ve Haşimi hükümetinin, o zor

²⁷ Bkz. El-Cifri, (1991), **Abdullah Hayyât**, Mescid-i Haram imamı ve hatibi, s:18.

günlerde hocaların Mescid-i Haram'da ders vermekten çekilip geçim arayışına girmeleri endişesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca bu dönemde politik bazı gelişmeler olmuş ve Haşimi hükümeti pasaport uygulamasını hayata geçirmeye başlamıştır. Böylece seyahatler 1334 yılından itibaren buna bağlı hale gelmiş bu durum da Müslüman âlimlerin, bundan önce olduğu gibi ilimlerini dünyanın dörtbir tarafında yaymak amacıyla seyahat etme özgürlüğünü sınırlamıştır.”²⁸

Böylece düşünce ve ilim hürriyeti ortadan kalkmaya başlamış, âlimlerin hareket alanını daraltacak şekilde düşünce hürriyetinin işgal altına alınması ve kısıtlanması ile etrafi zulmet kaplamaya başlamıştır. Dolayısıyla âlimler, uygulanan bu politikaya itiraz etmişlerdir. Örneğin Mısır'da Muhammed Abdo siyasetin her türlüünü lanetlemiştir. Daha sonra Kral Abdülaziz Âli Suud Hicaz'ı ele geçirmiş ve Mekke ve Medine onun idaresi altına girmiş, böylece Şerif Hüseyin'in ve oğlu Ali'nin egemenliği de sona ermiştir. Er-Rakiye medresesi, Mekke'de eğitim veren nizami medreselerinin en yükseği konumunda olup bu medreselerin hocaları da bedene göre ruh hükmünde olan İslami ilimleri Mescid-i Haram'dan tahsil etmişlerdir.²⁹

Abdullah Hayyât iyiliği emredip kötülükten sakındırma (Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker) konusunda aşırı hassas bir yapısı vardır. Emri bi'l Maruf ve Nehyi Ani'l-Münker konusu, din ve ahlakı koruma adına sağlam birer kale olup muzaffer olmanın da faktörüdür. Aynı zamanda Abdullah Hayyât, Mescid-i Haram'daki hutbelerinden birinde, ümmeti masiyete karşı uyarılmış ve eğer ümmet masiyete girmekten geri durursa Allah onun konumunu yükseltir, onunla beraber olur ve onu teyit eder demiştir. Zira Allah Teâla bu konuda şöyle buyurmaktadır: (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ) (اتَّقُوا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ) “Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.” Buradan, Abdullah Hayyât'ın Ümmü'l-Kura olan Mekke toplumunda önemli bir şahsiyet haline geldiği anlaşılmaktadır.³⁰

²⁸ Bkz. El-Cifri, (1991). **Abdullah Hayyât, Mescid-i Haram imamı ve hatibi**, s:24.

²⁹ Önceki Kaynak: S:23.

³⁰ Önceki Kaynak: S:55.

2.2.2 Sosyal Hayat

Abdullah Hayyât, İslam dininin ilke, ideal ve yüce medeni değerleri ile çelişmeyen eğitim, rehberlik, kültür ve sosyal alandaki her türlü yeniliği kabul etmeye özen gösterirdi. Abdullah Hayyat, İslami ve Arabi gelenek ve göreneklere bağlı düşünce ve eğitim sisteminde gelişmeyi desteklemiştir. İşte tam da burada Abdullah Hayyat, Müslümanların reformunu isteyen, onları yabancı entelektüel akımlardan ve batı medeniyetinden korumayı amaçlayan bir din âlimi ve İslam düşünürü olarak kendini göstermektedir.³¹

Abdullah Hayyât, hoşgörülü, ahlaklı ve yüksek karakterli bir insandır. Bu durum onun yürüttüğü işlerde ve ortaya koyduğu eserlerde kendini göstermektedir ki et-Teemmüâat adlı kitabında bu şekilde yer almıştır. İmamlık görevi, onun hayatındaki ilk deneyimidir ki daha sonra üstlendiği görevler de Kur'an öğretimi ve çalışmalarından farklı değildir. Zira o Haram'da ders vermiş, Danderevi Mescidi'nde imamlık yapmıştır. Emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker alanında üstlendiği görev ise onun becerilerinin ortaya çıkmaya ve şahsiyetinin parlamaya başladığı ve aynı zamanda karşılığında aylık maaş aldığı ilk görevdir. Abdullah Hayyât, et-Teemmüâat adlı kitabında yayınladığı bir makalede; âlimler, emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker konusunda şöyle demişlerdir, der: Kişinin, başkasının evinde çalan müziye kulak kabartması, şarap kokusunu algılamak için koklaması, müzik aletinin şeklini öğrenmek için itham edilen kişinin kıyafetlerini yoklaması, komşularından, diğer komşuların evindeki münkeri kendisine haber vermelerini istemesi caiz değildir.³²

Abdullah Hayyât evlendiğinde, hocası ve kayın pederi olan Muhammed Abdurrezzak Hamza ile olan yakın ilişkisi güçlenmiş ve ondan ilim tahsil etmeye devam etmiştir. Muhammed Abdurrezzak'tan "Mişkâti'l-Mesabih" kitabının bir bölümünü ve ardından "Sünenü't-Tirmizi"nin muhtasarını ve "Sahihu'l-Buhari" ile Sünen kitaplarını ders almış ve onda "Mubassatü'l-Kur'an-ı Kerim" tefsirini okumuştur. Bu kitapları Muhammed Abdurrezzak'ın eserlerinden mi yoksa onun huzurunda mı okudu bilemiyoruz. Abdullah Hayyât, et-Tevhit kitabını ve onun şerhi olan "Fethü'l-

³¹ Önceki Kaynak: S:115.

³² Bkz: Hayyât, **Et-Teemmülat fi Dürübi'l-Hak**, Suudi Arabistan Krallığı, Cidde, Tihama Yayıncılık, D.T., s:328.

Mecid” kitabını, “Sübülü’s-Selam ve Buluğu’l-Meram” şerhini enstitüde (el-Me’hed el-İlmi) ondan ders aldığı ifade etmiştir. Bununla beraber Muhammed Abdurrezzak Hamza’nın matematik dersini öğretmedeki kabiliyeti de işin farklı bir boyutudur. Ayrıca kendisi astronomiye büyük bir ilgi duymaktadır. Öyle ki ramazan hilalini takip etmek için Ebu Kubeys Dağı’na veya Mekke’nin diğer dağlarına getirttiği özel bir cihazı yerleştirmiştir.³³

2.2.3 Ekonomik Hayat

Orta halli bir evde büyüdü. O dönemin ekonomik durumu genelde orta halliydi. Elllerinde bulunanlar yaşam gereklilikleri adına yeterli olamaktaydı çünkü hayat basitti ve insanlara fazla maliyeti bulunmamaktaydı. Emri bi’l Maruf ve Nehyi Ani’l-Münker Kurulu ile eğitim sektöründe göreve başlamasıyla birlikte ekonomik durumu da yeni bir aşamaya geçmiştir. Emri bi’l Maruf ve Nehyi Ani’l-Münker kurulunda üstlendiği görev, karşılığında aylık maaş aldığı ilk vazife ve aynı zamanda kabiliyet ve becerilerinin de ortaya çıktığı bir alan olmuştur. Eğitim alanında ise, önce el-Fahriyye medresesinde tevhid ve Kur’an öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Dikkatleri üzerine çekecek kadar olağanüstü bir beceriyle görevini yerine getirmiş ve kendisine aylık on Suudi riyali maaş tahsis edilmiştir. O dönemde bu tutar bir kıymet ifade etmekte idi ancak okulun gelirlerinin düşük olması nedeniyle bu maaş kendisine her ay düzenli bir şekilde ödenememiştir.³⁴

Hayyât, Riyad’da Prenslerin eğitimini aldığı okula atandığında, Kral tarafından kabul görmüş ve buna paralel olarak da ekonomik durumu iyileşmeye başlamıştır. Suudi Krallığı’nın devlet kademesinde vazifelere atandığında ise ekonomik durumu daha da iyileşerek gelişmiştir.

2.3 İlmî ve Dinî Hayatı

Bu başlık altında Abdullah Hayyât’ın ilim tahsili yolunda çıktığı yolculukları okuduğu okullar, Suudi Yüksek Enstitüsü ele alacak ve aynı zamanda Abdullah

³³ Lemahat mime’l-Mazi, Abdullah Hayyât’ın Anıları, s:55

³⁴ Bkz: Lemahat mime’l-Mazi: Abdullah Hayyât’ın Anıları, s:43.

Hayyât'ın hocaları, talebeleri, en önemli eserleri, akidesi, fikhi mezhebi ve âlimlerin ona övgüleri işlenecektir.

2.3.1 İlim Talebi ve Bu Yoldaki Seyahatları

Abdullah Hayyât'ın ilk ilmî ve dinî yolculuğu, babasından öğrendiği ilimler ile başlamıştır. Daha sonra Hayyat, er-Rakiye Okulu ve Suudi Enstitüsü'ne devam etmiştir. Bunun yanında Mescid-i Haram'da okuduğu fıkıh, tefsir, hadis, kıraat başta olmak üzere dini ilimler alanında çok sayıda icazet elde etmiştir. Abdullah Hayyât, komşuları Muhammed Sadık Kürdi'nin kütüphanesinden istifade etmiştir, zira bu komşusunun büyük bir kütüphanesi bulunmakta ve Abdullah'a ve diğer ilim talebelerine kütüphanesinden istifade etmelerine müsaade etmektedir. Evin yanındaki bu ilmi pencere, Abdullah'ın uçsuz bucaksız kültür dünyasına açılmasını sağlamıştır.

Abdullah Hayyât, okulundan bahsederken onu sıradan bir ev olarak tarif etmiştir. O dönemde öğrenciler, ancak lise eğitimi için daha nitelikli bir okula gitmektedirler. Bu okullarda öğrencilere, yeteneklerine uygun olarak fen bilimleri, matematik, Arapça, sosyal bilimler ve dini konuları içeren bir müfredat okutulmuştur. Ayrıca bu okullarda Muhammed b. Yusuf el-Senusi'nin kaleme aldığı Senusi akidesi okutulmuştur. Bu ders içeriğinde kelimeler ve terminolojisi ile Allah'ın varlığının akıl yoluyla ispatı işlenmiştir. Hanefi fıkıh alanında; el-Hafız Muhammed Azaz tarafından yazılan el-Kadduri'nin muhtasarı okutulmuştur. Arapça alanında: dört ciltten oluşan ed-Dürüs en-Nahviyye kitabı dört yıla bölünerek okutulmuştur. Tefsir alanında; Celaleyn Tefsiri okutulmuştur. Tarih alanında; Hz. Peygamberin hayatı ile İtmamü'l-Vefa adlı kitab okutulmuştur. Ülkeleri konu alan derste ise beş kıta işlenmiştir. İşte böylece, her bilim ve sanatta özümsemeye ve başarılı olmaya karar veren Abdullah Hayyât, er-Rakiye okulunda iki yıl okumuş, ardından Kral Abdülaziz'in Hicaz'a girmesiyle siyasi durum değişmiş ve el-Falah, es-Savtletiyeye ve el-Fahriyye okulları gibi özel okullar hariç diğer tüm okullar kapanmış ve eğitime ara verilmiştir.³⁵

³⁵ Bkz: Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:30.

2.3.1.1 Eğitim hayatı

Abdullah Hayyât, ilim tahsilini Mescid-i Haram'da bulunan âlimlerden almış ve er-Rakiye okulu kapandıktan sonra da Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Abdullah Hayyât kaynağından ilim tahsil etmek için Mescid-i Haram'da bulunan âlimlere yönelmiştir. Bu âlimler arasında, Ebu Bekir Kogır'dan es-Sünen et-Tirmizi üzerinden hadis okumuş, Ubeydullah es-Sindi'de İmam Malik'in Muvatta'sını okumuş, Süleyman el-Hamdan'da Umdatü'l-Ahkâm kitabını okumuştur. Şeyh Abdurrahman hadis âlimi bir insandı. Bu yüzden Abdullah Hayyat, Bulûğu'l-Meram ve Müşkâti'l-Misbah kitaplarını onun evine giderek okumuştur.³⁶

2.3.1.1.1 Kur'an-ı Kerim hafızlığı

Abdullah Hayyât Mescid-i Haram'da aldığı sabah derslerinden sonra bol vakti olmaytıydı ki bu yüzden hafızlık yapmaya ve Kur'an'ı ezberlemeye karar verdi. Bu onun en büyük amacı ve en yüce hedefiydi. Kur'an hafızı olmayan birisi nasıl İslami ilimler talebesi olur ki? el-Fahriyye okulunda Kur'an hafızlığı için özel bir sınıf bulunmaktaydı. Kararını vererek Şeyh Hasan Arab nezaretinde hafızlığını tamamlamak üzere bu sınıfa katılmıştır. Abdullah Hayyât göstermiş olduğu gayret ve azim sayesinde ve Allah'ın izniyle dokuz ay gibi kısa bir sürede Kur'an hafızlığını tamamlayarak adı, öğrencilere hatimle teravih namazı kıldıran imamlar listesine kaydedilmiştir. O dönemde okullar, öğrencilerini hafızlık yapmaları için teşvik etmektedirler ve onlardan, arkadaşlarına teravih namazı kaldıracak imamlar seçmektedirler. Bunlara bir örnek, es-Savlatiyye hafızlık okulunda Hindistan veya Pakistan asıllı bir hocada tamamlanan hafızlıktır. el-Fahriyyeh okulunda Kur'an-ı Kerim hafızlığını tamamladıktan sonra, el-Fahriyye okulu ile er-Rakiye okulu müfredatı arasındaki ders farklarını vererek lise eğitimini tamamlamak üzere el-Fahriyye okulunda eğitime geri dönmüş ve iki yıl eğitime devam etmiştir. O dönemde okullar, her aşama tamamlandığında hatta her yıl tamamlandığında öğrenciye serktifika vermektedirler. Bu, bahsedilmesi ve teşekkür edilmesi gereken bir özelliktir. Zira böyle bir özellik, öğrenciyi eğitime ve eğitime devam etmeye motive etmekte ve çabalarının takdir edildiğini göstermektedir. Öğrenci son aşamayı

³⁶ Bkz: Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:30.

tamalayıncaya kadar her yeni sınıfa geçtiğinde kendisine geçiş belgesi verilmektedir. Bu sertifikalar daha çok eskiden âlimlerin verdikleri icazetlere benzemektedir ki bunlar sadece öğrencinin elde ettiği dereceyi kanıtlamaktan ibarettir.³⁷

Abdullah Hayyât kıraat ilmini Kâri İshak'tan okumuştur. Bu, öğrencinin arzusuna dayalı bir ders değildi, ancak müdür, öğrencinin Kur'an hafızlığı ile kıraat ilmini birleştirmesini istemektedir. Böylece öğrenci hafız ve aynı zamanda özel bir kari olacak ve böylece öğrenciler kıraat ilmini de elde ederek okuldan mezun olacaklardır. Öğrenciler kurumsal okullara devam edip diploma almaya başlayınca bu ilim de bu diplomalara feda edilmiştir.

Hayyât, Mescidi Haram ve Mescidi Nebevi'nin İslam dünyasından seçkin bir grup âlim ile zenginleştirilmesi talebinde bulunmuştur. Bu amaçlarda Mısır'daki yetkili makamlardan bu görevi yapabilecek âlimler arasından aday göstermesi istenmiştir. Bu amaçla Abduzzahir Muhammed ebu's-Semah, Mescid-i Haram'ın imam ve hatibi ve aynı zamanda Haram müdürü olarak seçilmiştir. Muhammed Abdurrezzak Hamza'da Mescid-i Nebevi'nin imam ve hatibi ve aynı zamanda öğretmeni olarak seçilmiştir. Ardından Abdullah Hayyât Mekke'ye geçmiş ve Mescidi Haram'da öğretmenlik ve hatip yardımcılığı görevini yürütmüştür. Burada fırsatı değerlendirmiş ve bu iki hocaya uzun süre eşlik etmiştir. Kendilerinden kütübü sitte, tefsir ve Arap dili ile usul ve kavaid gibi bu ilimlerle ilişkili diğer ilimleri okumuştur. Süleyman Abaza el-Ezheri'den nahiv, Muhammed Hamid el-Fiki'den Rihabi'l-ilmî ve Fazlû'l-ilmî derslerini almıştır. Muhammed Hamid öğrencilere Davudiyye bölgesinde bulunan evinde hergün ikindiden ya da yatsıdan sonra tefsir, hadis ve diğer ilimleri okutmuştur. Abdullah Hayyât, Hamid'in kendisinde bıraktığı etkiyi hiçbir zaman unutmamıştır. Zira kendisini şefkat ve merhametiyle kucaklamıştır. Abdullah Hayyât onu her zaman hayırla yâd etmiş ve kendisine gece gündüz dua etmiştir. Herk ikisi de Allah Resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) şu tavsiyesine binaen hareket etmişlerdir: (من صنع لكم معروفاً فكافئوه، فإن لم تجدوا ما تكافئونه به فادعوا له حتى) (تروا أنكم قد كافأتموه) “Kim size bir iyilik yaparsa onu mükâfatlandırın, eğer mükâfatlandırılacak birşey bulamazsanız mükâfatlandırıdığımıza ikna oluncaya kadar ona dua edin.” Ayrıca Abdullah Hayyât kendisinden yatsı sonraları akide ile ilgili

³⁷ Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:32.

bazı metinleri okumuştur. Bununla beraber Muhammed Hamid yaz günlerinde Mescidi Haram'ın terasında bazı hocalarla beraber yatsı namazı sonraları hadis, tefsir ve akide şerhleri mütaalaa etmiş, Abdullah Hayyât da ilmîni artırma adına bu dersleri de kaçırmaz ve burada bazı konularda hocalar arasında geçen tartışmaları dinlemiştir. Abdullah Hayyât Muhammed Hamid'in derslerini yaklaşık on sene takip etmiştir.³⁸

2.3.1.1.2 Suudi bilim enstitüsünde eğitim

Abdullah Hayyât, Muhammed Hamid el-Fiki'den eğitim almak, Mescidi Haramve diğer eğitim kurumlarında ders verebilmek üzere diploma almak için Suudi bilim Enstitüsüne kaydolmuştur. Bilim Enstitüsüne kaydının ardından önce dini ilimlerin zihninde yer etmesi ve ardından zamanında çok da yaygın olmayan ve kimsenin diploma elde etmediği modern bilimler hakkında da bilgi sahibi olmak için kayda değer bazı adımlar atmıştır. Zira onun dönemindeki ön sıralarda bulunan öğrenciler ilmi önce Allah rızası için sonra da uzun vadede insanlara rehberlik etmek ve bilinçlendirmek için onu insanların faydasına sunmak üzere okurlardı. Onun bu adımı hicri 1347 yılının ortalarında yani eğitime başlamasının ardından yarım yıl sonra başlamıştır. Çünkü eğitim düzeyi katıldığı sınıfın üstündeydi ve 22 kişiden oluşan sınıfta birinci olmuştur. Bu enstitüde Şerhu'z-Zêd kitabından Hanbeli fihkî da dâhil olmak üzere dini ilimleri okumuş ve farzlar ilmîni sağlam bir şekilde elde etmiştir. Ancak İngilizce dersinde şok yaşamıştır. Çünkü dilin harflerini bile bilmemektedir. Ayrıca burada cisimlerin yapıları, cebir ve matematik gibi dersleri de okumuştur. Ardından Ahmed Ali el-Kâzimi ile arkadaşlık etmiş ve beraber bolca vakit geçirerek kendisinden İngilizce okuma ve yazma konusunda istifade etmiştir.

2.3.1.1.3 Entitünün eğitim tarzı

Enstitü eğitimde, nicelikten çok niteliğe ağırlık vermektedir. Başka bir ifadeyle, eğitim, bilginin düzenlenmesine ve anlaşılmasına odaklı verilmektedir. Öğrencinin müfredatta bulunan derslerin çoğunu ezberlemesi istenmezdi. Öyle ki her dönemde öğrencinin Kur'an'dan birkaç çüz ezberlemesi istenirdi. Tevhit kitabından bile

³⁸ Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s. 35.

metinlerin ezberlenmesi istenmezdi. Hoca onları açıklamakla yetinirdi. Hanbeli fıkhı da aynı tarzda öğretilirdi. Kur'an'ın yanında öğrenci farzlar konusunda et-Terhibe kitabını ezberlerdi. Abdullah Hayyât hocası İbrahim eş-Şura'ya nahiv ve belagat konularının ezberlemeden nasıl zihne yerleşeceğini sormuş o da şöyle cevap vermiştir: “Konuyu sayfa sayfa oku, ardından kitabı kapat ve sonra okuduğun konuyu zihninde hatırlamaya çalış. Birşey unuttuğunda kitabı aç tekrar oku, bunu bilgiler zihninde yerleşinceye kadar uygula.” Abdullah Hayyât bu yöntemden istifade etmiş ve aynı soruyu coğrafya hocasına da sormuş o da coğrafya alanındaki fotoğraflardan yararlanmasını ve bol bol bunlara bakarak konuyu tekrar etmesini tavsiye etmiştir.³⁹ Cebir ve geometri öğretmenine aynı soruyu sormuş ve o da şöyle demiştir: Öncelikle çözülen problemleri okumaya özen göster, ardından çözdüklerinden hareketle aklında kalanlara göre yavaş yavaş problemleri çöz. Eğer zihnin yorulmuş ve problemi çözememişse bırak ve sonra tekrar dene. Böylece birinci sınıf bir matematikçi olduğunu görürsün.

Abdullah Hayyât öğrencilik yıllarındaki tecrübelerine dayanarak, bu iki düşüncenin birleştirilmesinin daha iyi olduğu görüşündedir. Birçok bilimde konuyu ezberlemeksizin anlamak yeterli olabilir. Abdullah Hayyât enstitüde iki buçuk yıl, yani hicri 1367 yılının ortalarından 1369 yılının sonuna kadar eğitim görmüştür. Ardından, üstün başarı ile mezun olarak 1370 yılının başında enstitü diplomasını elde etmiştir. O dönemde diploma sahibi olmak çalışma alanında ayrı bir değer ve kıymet ifade etmektedir, zira elinde diploma olanlar eğitim alanı başta olmak üzere devlet dairelerinde iş bulabilmektedir. Abdullah Hayyât eğitim prensiplerini pratik olarak da uygulayarak teorik olarak okumuştur.⁴⁰

Abdullah Hayyât tevhid, tefsir ve fıkıh gibi farklı dini alanlarda ilmini artırmıştır. Hicaz bölgesi yargı başkanı Abdullah b. Hasen Âli Şeyh, Abdullah Hayyât'a ders vermiştir. Abdullah Hayyât onun kendisi üzerindeki etkisine 12/07/1305 tarihli Ukaz gazetesinde yazdığı bir makalede ışık tutmuştur. O makaleden bazı kısımlar şöyledir: “İsim ve sıfatların tevhidinden bahseder ve onları temsil etmeden ya da yok saymadan nasıl olduklarına girmeden kabul edilmesi vaciptir derdi. Böyle bir dava adamından hidayet ve basiret üzere ilim almanın sevincini anlatamam.” Akide

³⁹ Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:36.

⁴⁰ Önceki Kaynak, S:37.

dersleri ve kitaplarının yanında Hanbeli fikhî ve hadis kitaplarını da okudum. Bu konudaki derslerine katıldım ve bu dersleri dinlemem sayesinde ilim hazinemî geliştirmede çok istifade ettim. Tevazu meselesine gelince kendisi ilmi ile ya da nesebi ile ya da baş kadılık makamı ile övünen birisi değildi. Kendisi yumuşak huylu ve sohbetleri de insanı usandırmazdı. Kenisi gerçek ulema ahlakına sahip bir insandı...⁴¹

2.3.1.2 Seyahatleri

2.3.1.2.1 Taif seyahati

Taif seyahatini hicri 1355 yılında gerçekleştirmiştir. Bu konuda şöyle demiştir: Abdullah Hayyât için en zor iş, hava koşullarının zorluğu nedeniyle yaz aylarında Taif'e seyahat etmesiydi. İkincisi de O dönemde maaşların ödenmesindeki düzensizliktir. Bu da onun borçlanmasına neden olmaktadır. Ayrıca Abdullah Hayyât Taifte yabancı konumunda olup ihtiyacı halinde borç alması gerektiğinde kendisine yardım edecek kimseyi bulamamaktadır. Ancak eğitim müdürü henüz ödenmeyen yeni bütçeden maaşını Abdullah Hayyât'a göndereceğine söz verdi. Bu bütçedeki maaşı altmış riyal yani başka bir ifadeyle üç altın cüney idi. Bu tutar her ayın başında kendisine ulaşırdı. Hayyât bu maaşla el-Yemeniyye mahallesinde elli riyal'e mütevazı bir ev kiraladı ve aynı zamanda Mekke'deki evin bir sonraki yıl (1356) kirasını da biriktirdi.⁴²

2.3.1.2.2 Riyad seyahati

Bu seyahat Abdullah Hayyât için türünün ilk örneğidir. Zira Hayyât, Mescid-i Nebevi'yi ziyaret için kısa bir süreliğine gittiği Medine-i Münevvere ya da yazın gittiği Taif dışında Mekke'den hiç ayrılmamıştır. Riyad seyahati ise hiç düşüncesinde bulunmamaktadır. Eğer birisi kendisine bundan bahsetseydi ya da Riyad'a seyahat edeceğini ve orada uzun süre kalacağını söyleseydi, bunun bir hayalden ibaret olduğunu söylerdi. Allah Teâlâ, Abdullah Hayyât'a Prensler okulunun idaresinin verilmesi ile Riyad'a taşınma konusunun sebeplerini hazırlamıştır. Böylece kendisi

⁴¹ Önceki Kaynak, S:39.

⁴² Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:53

Mekke'de yürüteceği işlerin de ilk adımını atmış oldu ve geriye önce Riyad'da vazifeye başlamak kaldı. Mekke'deki eğitim döneminin sonunda Kral, Riyad'da kraliyet ailesinin çocuklarının eğitim göreceği okuldaki öğretmen açığını kapatmak için kendisini bu okula öğretmen olarak atamıştır.⁴³

2.3.1.2.3 Malezya seyahati

Malezya hükümeti Kuala Lumpur kentinde, lüks bir cami inşa etmiştir Caminin tasarımını yapan mühendis, bu camiye Mescid-i Haram'a bağlılığı nedeniyle ve görenlere onu hatırlatmasını isteyerek Mescid-i Haram'dan esinlenerek tasarladığını ifade etmiştir. Cami gerçekten de yaratıcılıkta ve koordinasyonda bir örnek oluşturmaktadır. Malezya hükümeti, caminin açılış kutlamalarına katılmak için tüm İslam ülkelerinden temsilci göndermesini istemiş ve bu temsilcilerin ya da heyetin ön saflarında Suudi Arabistan Krallığı heyeti yer almıştır.⁴⁴

2.3.2 Hocaları ve Talebeleri

2.3.2.1 Hocaları

Abdullah Hayyât, dini ilimler, kıraat ilmi ile matematik ve coğrafya gibi diğer bilimleri okumuş ve bunların eğitimini seçkin ilim insanlarından almıştır. Bunlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

Abdullah b. Hassan Âli Şeyh: Kendisi Hicaz baş kadısı olup, bakanlık, Mescid-i Haram hatipliği ve devlet ve adli makamlarda yüksek görevler yapmıştır. Hayyât kendisinden on yıl ders almıştır.⁴⁵

Abduzzahir Muhammed ebu's-Semah: Mescid-i Haram imam ve hatibi olup aynı zamanda buranın öğretmenlerindedir.⁴⁶

⁴³ Lemahat mime'l-Mazi: Abdullah Hayyât'ın Anıları, s:118.

⁴⁴ Önceki Kaynak, S:294.

⁴⁵ Önceki Kaynak, S:354.

⁴⁶ Önceki Kaynak, S:315.

Muhammed Abdurrezzak Hamza: Mescid-i Nebevi'nin imam ve hatibi olup aynı zamanda buranın öğretmenlerindedir.⁴⁷

Ebu Bekir Havgar: Mescid-i Haram'da öğretmendir.

Ebu Bekir b. Muhammed Arif b. Abdulkadir b. Muhammed Ali Havgar: Kendisi Mekke'de ilimle iştigal eden bir ailedendir. Burada dünyaya gelmiş ve önce babaları gibi Hanefi mezhebini okumuş ardından da Hanbeli fikhını öğrenmiştir.⁴⁸

Ubeydullah es-Sindi; Mescid-i Haram'da öğretmendir.⁴⁹ Süleyman el-Hamdan; Mescid-i Haram'da öğretmendir.⁵⁰ Muhammed Hamid el-Faki: Mescid-i Haram'da öğretmendir.⁵¹ Muhaddis Şeyh Mazhar Hüseyin: Mescid-i Haram'da öğretmendir.⁵² İbrahim eş-Şuri: Suudi Bilim Enstitüsü müdürü ve öğretmenidir.⁵³ Muhammed Osman eş-Şavi: Mescid-i Haram ve Suudi Bilim Enstitüsü'nde öğretmendir.⁵⁴ Muhammed bin Ali el-Baiz; Suudi Bilim Enstitüsü Öğretim Üyesidir.⁵⁵ Bihjit el-Baytar: Suudi Bilim Enstitüsü Öğretim Üyesidir.⁵⁶ Takiyüddin El Hilali: Mescid-i Haram ve Suudi Bilim Enstitüsü'nde öğretmendir.⁵⁷ Hassan Arab: el-Fahriyye okulunda öğretmendir. Abdullah Hayyât, kendisinin hafızlık halkasına katılmaya özen göstermiştir. Zira onun kâplere tesir eden bir sesinden etkilenmiştir. Muhammed Ishak el-kari: el-Fahriyye okulunun müdürü ve öğretmenidir. Ahmed el-Arabi: O, Ahmed bin Muhammed el-Arabi el-Ayyaşi'dir. Âlim, hatip, edebiyatçı ve şair bir insan olup Hicaz bölgesinde ve Suudi Arabistan Krallığı'nda edebi ve bilimsel rönesansın öncülerinden biridir.⁵⁸ Abdulaziz bin Hassan Âli Şeyh,⁵⁹ Abdurrahman ebu Hacar⁶⁰ Süleyman Abaza el-Ezheri.⁶¹ Bunların dışında;

⁴⁷ Önceki Kaynak, S:317.

⁴⁸ Hayyât, (1930). **El-Menar dergisi**, c:XXXI, bölüm (3), S:240, **Rabi'u'l-Ahdar** s: 1349, **Lemahat mime'l-Mazi**, s:213.

⁴⁹ Önceki Kaynak, S:340.

⁵⁰ Önceki Kaynak, S:327.

⁵¹ Önceki Kaynak, S:336.

⁵² Önceki Kaynak, S:314.

⁵³ Önceki Kaynak, S:344.

⁵⁴ Önceki Kaynak, S:321.

⁵⁵ Önceki Kaynak, S:322.

⁵⁶ Abdülkadir, **Suriyeli Yazarlar Sözlüğü**, Abdülkadir Ayyaş, Daru'l-Fikir, Suriye, s:75.

⁵⁷ Önceki Kaynak, S:332.

⁵⁸ Önceki Kaynak, S:342.

⁵⁹ Önceki Kaynak, S:345.

⁶⁰ Abdülkadir, **Suriyeli Yazarlar Sözlüğü**, Abdülkadir Ayyaş, Daru'l-Fikir, Suriye, s:75.

⁶¹ Önceki Kaynak, S:338.

Muhammed bin Mane', Tahir ed-Debbağ ve Muhammed Hilmi gibi değerli ilim insanları da bulunmaktadır.

2.3.2.2 Öğrencileri

Abdullah Hayyât'ın Mekke, Taif ve Riyad'da çok sayıda öğrencisi olmuştur. Çünkü kendisi Suudi Okulu ve Enstitüsünde öğretmenlik yapmıştır. Burada o öğrencilerden öne çıkanlar zikredilecektir.

Abdülvehhab İbrahim Ebu Süleyman, Usame Abdullah Hayyât, Prens Mişari bin Abdülaziz ve Prens Abdurrahman ve hafızlığı Hayyât'ın elide yapan çocukları Abdullah, Musaid ve Ahmed'dir.

2.3.3 Akidesi ve Fıkhi Mezhebi

Abdullah Hayyât, sağlam bir akideye ve berrak bir düşünceye sahip bir âlimdir. Onun bu durumu en ünlü kitapları ve Tefsirü'l-Müeyesser adlı eseri ile diğer yazı ve makalelerinde ortaya çıkmaktadır. Onun bu duruşu, akide, Allah'a iman, Allah'ın gelişi, ruyeti, müteşabih ayetler, ahiret, kabir azabı ve diğer hususlarla alakalı ayetleri tefsir ve yorumlamasında ortaya çıkmaktadır. Hayyât, konuşmalarında sahabe ve âli beyte sürekli radiyallahu anhum diyerek rahmet talebinde bulunmaktadır. Bu konular akide meselesinin ele alındığı başlık altında işlenecektir. Abdullah Hayyât'ın akidesi, selef-i salihin akidesidir.

Abdullah Hayyât kendi fıkhi mezhebini açıklamamış, ancak belirli bir mezhebe de taassup derecesinde bağlı kalmamıştır. Bu konuda da selef-i salihin izinden gitmiştir. Ehlisünnet âlimleri arasında bulunup akide üzerine Delilü'l-Müslim fi' -İtikat ala Dav-i'l-Kitabi ve's-Sünnet (Kitap ve Sünnet Işığında Müslüman'ın Akide Rehberi) adlı ilmi bir kitap kaleme almıştır.

2.3.4 Bilimsel Çalışmaları

Abdullah Hayyât'ın çeşitli konularda kaleme aldığı çok sayıda kitabı ve kitapçıkları bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Tefsirü'l-Müeyesser (üç cüz).
2. Mescid-i Haram hutbeleri (altı cüz).
3. Delilü'l-Müslim fi'-'Itikat ala dav-i'l-Kitabi ve's-Sünnet.
4. İ'tikadü's-Selef (Selefin İnancı).
5. Ma Yecibu en Ya'rifehu'l-Müslim an Dinihi (Bir Müslümanın dini hakkında bilmesi gerekenler).
6. Hikem ve Ahkâm mine's-Sirati'n-Nebeviyye (Peygamber'in Hayatından çıkarılan hüküm ve ahkamlar)
7. Teemmülat fi Dürübi'l-Hak ve'l-Batıl (Hak ve batıl yollar üzerine düşünceler).
8. Sahaif Matviyye.
9. Lemehat mine'l-Mazi.
10. El-Fazail es-Selese (Üç Erdem).
11. Er-Rüvvad es-Selese (Üç Öncü).
12. Ala Derbi'l-Hayr (İyilik yolunda).
13. Er-Riba fi Dav-i'l-Kitap ve Sünne (Kitap ve Sünnet ışığında faiz)
14. El-Hudud fi'l-İslam ala Dav-i'l-Kitap ve Sünne (Kitap ve Sünnet ışığında İslamda had cezası)
15. Tuhfetu'l-Müsefir: Ahmamu's-Salah ve's-Siyam ve'l-İhram fi't-Taiara (Yolcunun gereksinimleri: Uçakta Namaz, Oruç ve İhramın Hükümleri).
16. El-Bera-etü mine'l-Müşrikin.

17. Kıssatü'l-İman
18. Şahsiyyet İslamiye.
19. El-Masdar es-Seni li't-Teşri' el-İslami.
20. İndema Yenakisu'l-Vad'u.
21. Kale li Muhaddisi
22. Et-Terbiye el-İstimaiyye fi'l-İslam.
23. El-Halife el-Mevhube.
24. Mebadi's-Sira en-Nebeviyye.
25. Durus mine't-Terbiye el-İslamiyye.
26. Hareketü'l-İslah ed-Dini fi'l-Karni's-Seni Aşara.

Buna ek olarak kendisinin, farklı medya araçlarında çok sayıda bilimsel ve dava yönlü paylaşımları bulunmaktadır.

2.3.5 Tefsiru'l-Müeyesser Eserinin Bilimsel Değeri

Ne kadar üstün dereceye ulaşırsa ulaşsın insanın aklının sınırlı olması nedeniyle beşiri çalışmaların hatadan beri olması düşünülemez. Zira kemâl sadece Allah'a aittir. Bu nedenle eski ve modern dönemlerde ortaya konan tefsirlerin de müfessirlerin dayandığı tefsir kurallarına göre birbirinden farklı artı ve eksileri bulunmaktadır. İlim talebeleri de tefsir alanında yer alan bu kadar çeşitli tefsir hazinesini ele alarak ümmetin önüne koymuşlardır. Buradan hareketle, Allah'ın ayetlerde kastedtiği anlam sadece budur diyen olmamıştır. Yazarın tefsirinde olumsuz olarak tanımlanabilecek bir konu, tefsirinde belli ilim dallarına ağırlık vermesi ve diğerlerini ihmal etmesidir. (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ) (الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا) “Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği

bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir." (İsra 17/85) Ayetine binaen her konuyu kapsayan bir tefsir bulunmamaktadır. Bazı müfessirler dil konusuna, bazıları fıkıh, bazıları nahiv ve irap, bazıları kıssalar, bazıları alanına göre kevnî bilimlere ağırlık vermişlerdir.

Abdullah Hayyât da bir yönü alan bu müfessirler arasında yer almaktadır. Hayyat, rivayet tefsirini dil ile birleştirmiş ve diğer yönleri ihmal etmiştir. Onun hakkında da diğer müfessirler gibi leh ve aleyhinde sayılabilecek görüşler olduğu söylenebilir. Mevla, Allah'ın kitabına hizmetlerinden dolayı onların hepsini en güzel şekilde mükâfatlandırısın.

Tefsirü'l-Müeyesser'in en önemli ayrıcalıkları

- 1) Ayetlerin tefsiri için en güzel metodu kullanması. Bu tefsir metodunda Kur'an-ı, birinci kaynak olarak Kur'an ile tefsir etmiş ve onun bulunması halinde ondan vazgeçmemiştir. Ardından sünnet ve sonra sahabe ve tabiin görüşlerini almıştır. Ayetlerin tefsirinde sünneti kaynak olarak daha fazla kullanmıştır.
- 2) Kur'an yorumlamalarını en önemli kaynaklardan birisi olması nedeniyle dilsel tanımlamalara önem vermiştir. Tefsire başlamadan önce dipnotlarda kelimelerin anlamlarını belirtmiştir.
- 3) Akide, isim ve sıfatlar konusunda Selef-i Salih ve ehlisünnetin akidesine bağlı kalmıştır.
- 4) Hadisleri zikretmiş, ravilerine nisbet etmiş ve zayıf hadislere yer vermemiştir.
- 5) Sûrelerin isimlerini ve müfessirlerin görüşlerine dayanarak nüzül sebeplerini zikretmiştir.
- 6) Önceki müfessirlerin görüşlerini aktarmaya önem vermiş ve racih olan görüşü belirtmiştir.
- 7) Ayetlerin genel anlamını vermiştir.

- 8) Aynı anlamda bile olsa birden fazla görüşü ve gönüş sahibini zikretmiştir. Zira bu tarz bir uslup anlamın gücünü artırmaktadır.
- 9) İsrailiyyata karşısında açık ve net duruş sergilemiştir. O bu konuda İbn-i Kesir'in yolunu izlemiştir.
- 10) Bu tefsirde başarılığ bir uslup kullanmıştır. O bu uslubuyla güç, kalite, kolaylık ve vefayı bir araya getirmiş ve kısa ve özlü ifadeler kullanmıştır. Onun bu uslubu tefsirin her daim kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Suudi Arabistan Eğitim Bakanlığı da tefsir derslerinde bu eseri temel almıştır.
- 11) Alınta yaptığı tefsir ve hadis kitaplarından yaptığı aktarım ve nispetlerdeki güvenilirliği başka bir özllığı olmuştur.
- 12) Tefsir yapılması caiz olan alanlarla yetinmiş ve nahiv, uzay, doğa ve benzeri başka alanlara girmemesi. Bu ilimlerden tefsir denilebilecek yorumları alması ve bu konuda ifrat ve tefrite girmemiştir.
- 13) Rivayet tefsirene önem vermiştir. Özellikle nüzül nedeni ve sûrelerin isimlendirilmesi gibi konularda Kur'an'ın hadislerle tefsirine ayrı önem vermiştir.
- 14) Sûrelerin tefsirini ayet eyet yapmış ve terimleri dipnotlarda açıklamıştır.
- 15) Dava ve insanlar arasında kültürel farklılığın yayılması konusunda halkın eğitimine önem vermiştir. Ailelerin ve halkın kültürel seviyesini yükseltme adına kendisi çok sayıda program yapmıştır. Buna en güzel örnek Mescidi'l-Haram için yazdığı hutbeler ve dergilerde yazdığı makalelerdir.

Abdullah Hayyât'ın Tefsirü'l-Müeyesser kitabının bazı eksiklikleri için ise şunlar söylenebilir:

- 1) Nahiv ve iştikak yönünü hiç incelememiş ve konuya değinmekle yetinmiştir.

- 2) Çok nadir yerler hariç Rey tefsirine hiç değinmemiş ve rivayet tefsiri ile yetinmiştir.
- 3) Fıkıh alanındaki yorumlara geniş yer vermiştir. Özellikle boşanma konusu başta olmak üzere ahkâma geniş yer vermiş ve onları açıklamıştır.
- 4) Bazı görüşleri referansları belirtmeden aktarmıştır. Bu anlamda tefsirinde “böyle denmiştir” ifadesini bolca kullanmıştır.
- 5) Hadislere geniş yer vermiş ancak bazılarının tahririni yapmamış ve hadisin hükmünü belirmemiştir. Tefsirdeki hadislerin araştırmacı tarafından incelenmesinin ardından bunların tamamının sahih olduğu ve zayıf hadislere yer vermediği görülmüştür.
- 6) Hayyât, Mekki ve Medeni konusuna hiç değinmemiş, kendisi hafız ve kari olmasına rağmen kıraatlara yer vermemiş ve sûreler arasındaki münasebetler gibi Ulumu'l-Kur'an'ın diğer konularına da değinmemiştir.

2.3.6 Âlimlerin ona Övgüleri

Abdullah Hayyât'ın sahip olduğu zengin ilmi hayatı ve güzel biyografisi onun, Müslüman âlim ve dava insanları tarafından övülmesine neden olmuştur. Bunlardan bazı örnekler şunlardır:

1. Muhammed bin Abdullah es-Sebil onun için şöyle demiştir: "Abdullah Hayyât, Mekke'deki Mescid-i Haram'ın en eski imamlarından biridir ve Kral Abdülaziz'in oğullarına ders vermiştir. O Mekke halkı tarafından çok iyi bilinir. Bu yüzden onu ne kadar övsem o buna layıktır."⁶²
2. Abdullah bin Muhammed ez-Zahim onun için şöyle demiştir (Kendisi Mescid-i Nebevi'nin imamı ve hatibidir): "Mekke, toprakları içinde Mekke'nin önemli sembollerinden birisini saklamaktadır. O edep ve ahlakta önde gelen bir şahsiyettir. O Mekke-i Mükerrerme'nin ilim alanındaki bir kutbudur. Bir süre

⁶² El-Gamidi A., **Suudi döneminde Mescid-i Haram imamları**, s:413

Mescid-i Haram'da imam ve hatiplik görevi yürütmüştür. Allah korkusundan ve takvasından dolayı bedeni bu işi kaldırmayınca imamlığı bırakmıştır. Onu Mescid-i Haram'ın hoparlörü ile radyo ve televizyondan yükselen Kur'an kıraatı ve verdiği hutbeler ile tanıdık. Onun sesi, onun haşyet ve takvasına bir delildi. Kendisi kibarlığı, dürüstlüğü, yardımseverliği ve soru soranlara karşı nezaketi ile tanınmıştır."

3. Ali bin Abdurrahman el-Huzeyfi onun için şöyle demiştir: "İslam âlemi, Mescid-i Haram'ın imam ve hatibi büyük âlim Abdullah Hayyât'ı ve onun faydalı yüce çalışmalarını kaybetmiştir. Mescid-i Haram'ın uzun süre imam ve hatipliğini yapmış olması ve böylece nasihat etmesi, yol göstermesi, Allah'a davet etmesi ve bu neslin çoğunun istifade ettiği eğitim faaliyetleri onun için yeterli amellerdir."
4. Abdulvahhab Ebu Süleyman (Yüksek Âlimler Konseyi üyesi) onun için şöyle demiştir: "Şeyh'e Allah rahmet eylesin, ilmi ve ameliyle kendisinden etkilenen nice nesiller yetiştirdi. O sadece bir âlim değil, aynı zamanda özel bir yöntemle sahip bir âlimdi... Kendisi beldelerin en yücesi ve en kutsal olan Mekke-i Mükerrerme'de eğitim işlerinin idaresini üstlendi ve bu konudaki biyografisi çok güzeldir. Gençlerin gönlüne yakın giren ve büyüklere karşı da alçakgönüllü birisi idi. Mescid-i Haram'ın minberi onun kısa, özlü ve çok anlam ifade eden etkili hutbelerinden mahrum olmuştur. Aynı zamanda ilim meclisleri de onun aydın düşüncelerinden, imani ruhundan ve dinî çalışmaların mahrum kalmıştır."
5. Salih bin Humeyd onun için şöyle demiştir: "Kur'an'ın tercümanının vefatının ardından onun hakkında; (İlmin Onuru ve Mihrabın Heybeti) adında bir makale yazmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: İlim ve eğitim sahası kısa bir süre önce ilim hocalarımızdan ve duayenlerinden birini kaybetmiştir. O büyük zat Mescid-i Haram imamı ve hatibi Şeyh Abdullah bin Abdulgani bin Muhammed Hayyât'tır. Onun gibisini kaybeden birisinin hayatında kapatılması zor bir gedik ve boşluk açılır. Kendisi ilim yolunda ilerleyerek Yüksek Âlimler Konseyi tarafından fetvaları ve dinin maksatlarını izah eden açıklamaları yayınlanmıştır."⁶³

⁶³ El-Gamidi A. **Suudi döneminde Mescid-i Haram imamları**, s:413.

6. Mescid-i Haram'ın minberi ve mihrabına gelince, Şeyh, hutbelerinde manevi hastalıkları tedavi etmeyi amaçlamış, kıraati ile kalpler yumuşamış, namazdaki haşyetli okuyuşları, şefkatli konuşması ve tatlı sözleri ile gözyaşları dökülmüştür. O, onun makamında olan birisinin, halka Rabbini hatırlatma konusunda ümmetin sözcüsü olması gerektiğinin farkındaydı. Ayrıca elinde tuttuğu yetkilerle memleketin imarına ve toplumun ıslahına çalışması ve dinine hizmet etmesi gerektiğinin bilincindeydi.
7. Prens Nayif bin Abdülaziz onun hakkında şöyle demiştir: " Abdullah Hayyât banim ve ülke halkının birçoğunun hem öğretmeni hem babası oldu, bana dinim ve dünyam adına çok şeyler öğretti."
8. Abdülaziz el-Rifai, "Lemahat mine'l-Mazi" adlı kitabı ile ilgili ifade ettiği sözlerinde şöyle demiştir: "Allame Şeyh Abdullah Hayyât'ın yazdığı bu hatıralardan büyük memnuniyet duyuyorum. Lemahat adını verdiği bu hatıralar bize o büyük insanı tanıtıyor. Bugün onun yazdıklarının kişisel birer hatıra olmadığını anlıyoruz. Çünkü ben, onun bu kitabı, kendi şahsi hatıralarını yazmak için yapmadığına inanıyorum. Ancak onlar daha ziyade bu ülkenin genel tarihi içinde ülkenin kurucusu Kral Abdülaziz dönemine ait kesitlerdir.⁶⁴
9. Ahmed Muhammed Mahmud onun hakkında şöyle demiştir: "Çağdaş tarihle ilgilenenlerin örnek aldığı, ansiklopedik kültüre sahip olan, lider, işinde yorulma nedir bilmeden mücadele eden, samimi ve tarihsel dürüstlüğe sahip olan lider çok azdır. Bunların başında saygıdeğer âlim Abdullah Hayyât gelir. El-Lemahat kitabı, hakkında çok şey bilmemiz gereken bir dönemin gerçeklerinin kaydından başka bir şey değildir. O dönemin ayrıntılarını yazmaya vefalı, iffet ve dürüstlüğüyle tanınan Abdullah Hayyât'ın kaleminden daha muktedir başkası yoktur.⁶⁵

⁶⁴ Kibletü'd-Dünya web sitesi, Bedr Ahmed Bedra.

⁶⁵ Ukaz Gazetesi, Sayı:1902, Cuma, 08/08/1427- 01/Eylül/2006.

3. ABDULLAH HAYYÂT'IN TEFSİRÜ'L-MÜYESSER ADLI ESERİNDE İZLEDİĞİ METOD

Her ilmin dayandığı bazı kural ve kaideler vardır. Tefsir ilmi de, müfessirlerin yorumlarında dayandıkları birçok kural ve kaideyi içeren ilimlerden birisidir. Çünkü tefsirinde bu kuralları kullanmayan hiçbir müfessir yoktur. Aksi takdirde Kur'anî nasların anlamlarını ortaya çıkarması mümkün değildir. Bu kaideler, müfessirin, tefsirini üzerine bina edebileceği temel esaslardır. Kur'an'ın yorumlanması en güzel şekilde gene Kur'an'ın bizzat kendisi ile yapılır. Çünkü Kur'an'ın başka bir yerinde yer alan bir ifade ile ne murat ettiğini en iyi bilen Allah'tır. Abdullah Hayyât'ın tefsiri bu tür tefsirler içine girmektedir. Bu nedenle o Hz. Peygamberin yorumlarına, sahabe'nin sözlerine ve tefsir kitaplarına atıflar yaparak tefsirinde bu tür tefsir metodunu esas almıştır.

Onun bu yöntemi Abdullah Hayyât'ın tefsirdeki ilmi parmak izini göstermekte, bu da onun ilmi konumuna ve dini kültürünün derinliğine işaret etmektedir. Bu bahsedilenler, onun Tefsirü'l-Müeyesser kitabından edindiğimiz izlenimlerdir. Buradan hareketle bu bölümde Abdullah Hayyât'ın dayandığı aşağıda belirtilen en önemli tefsir türleri açıklanacaktır:

1- Rivayet tefsiri:

Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri.

Kur'an'ın Hz. Peygamber'in sünneti ile tefsiri.

Kur'an'ın sahabe ve tabiinin görüşleri ile tefsiri

2- Diraet tefsiri:

Kabul edilen (caiz olan) tefsir

Kabul edilmeyen (caiz olmayan) tefsir

3.1 Rivayet Tefsiri

Tefsir sözcüğünün sözlük anlamı: Sözcük, açıklamak ve izah etmek anlamındadır. Sözcük Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde kullanılmıştır: (وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ) (تَفْسِيرًا) “Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.” (Furkan 25/33) Buradaki ifadenin anlamı, örtülü olanın açığa çıkması manasındadır. Kelime; (فَسَّرْتُ اللَّفْظَ فَسْرًا) Ben bu sözü, izah edip tefsir ettim şeklinde darabe ve nasara kalıplarında kullanılır.⁶⁶ Er-Ragıp bu kelime ile alakalı şöyle demiştir: el-fesrü ve es-sefrü kelimelerinin anlamları, sözcükleri gibi birbirine yakındır. Ancak el-fesrü makul anlamın açıklanması için es-sefru kelimesi ise fiziki şeylerin açıklanması için kullanılır. Bu manada kelime (سَفَرْتِ) (المراة عن وجهها) “Kadın yüzünü açtı” ve (وَأَسْفَرَ الصُّبْحِ) “sabah oldu” şeklinde kullanılır.⁶⁷

Tefsir sözcüğünün terim anlamı: Tefsir sözcüğünün birkaç terimsel tanımı bulunmaktadır:

ez-Zerkeşi bu konuda şöyle demiştir: Tefsir: “Allah’ın, Peygamberi Hz. Muhammed’e (sallallahu aleyhi ve sellem) indirdiği kitabının anlaşılmasını sağlayan, manalarını açıklığa kavuşturan, hükümlerini çıkaran ve bunu; dil bilimi, nahiv, sarf beyan, fıkıh usulu, kıraat ilimlerine dayanarak yapan bir ilim dalıdır. Ayrıca bunun için ayetlerin nüzül sebeplerinin, nasih ve mensuhun da bilinmesini gerektiren bilim dalıdır.”⁶⁸

Tefsir: Kur'an-ı Kerim’i, Allah’ın muradını ifade edecek şekilde beşeri güç ve kabiliyetler ölçüsünde müfessirlerin koydukları kural ve kaidelere dayanarak açıklayan ilimdir.”⁶⁹

⁶⁶ Bkz: El-Fayrouzabadi M. M., (2005). **El Kamus El-Muhit**, Thk. Er-Risale kurumu Miras Inceleme Ofisi, El-Risala Basım, Yayıncılık ve Dağıtım Şirketi, Beyrut, c:II s:156. Al-Curcani A., (1983). Tanımlar, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. S:87.

⁶⁷ El-Hüseyn, er-Ragep El-İsfahani, **er-Ragep El-İsfahani Tefsir'ine Giriş**, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, D,T, s:162. Al-Daoudi, A. S, (1992). **Kur'an**, Daru'l-Kelam, Beyrut, s:636.

⁶⁸ Ez-Zerkeşi, B. M., (1957). **El-Burhan fi Ulumu'l-Kur'an**, thk. Muhammed Ebu El-Fadl İbrahim, Arapça Kitapları Yeniden Canlandırma Matbaası İsa el-Babi el-Halebi ve Ortakları, Yayınevi Kahire, c:I s:13

⁶⁹ Bkz: El-Zaekani M., **Manahilu'l-İrfan**, İsa El-Babi el-Halebi Basimevi, Kahire, D.T., c:II s:6

Mesur (Rivayet) kelimesinin sözlük anlamı: Sözcük eser (الأثر) kelimesinden elde edilmiştir. Bir şeyin geri kalan kısmıdır. Kelimenin çoğulu (آثار وأثر) şeklindedir. Bir sözün başkasından aktarılmasını ifade eder. Buradan hareketle hadis mesur yani insanların birbirine anlattıkları olay ve hadise anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle sonradan gelen halefin önceden gelen seleften aktarımında bulunmasıdır.⁷⁰

Mesur (Rivayet) kelimesinin terim anlamı: Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir konunun ya da ayetin izahı adına Kur'an-ı Kerim'de ya da Allah Resûlu'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) beyanlarında ya da sahabe-i kiramın (r.anhum) sözlerinde yer alan açıklamalardır.⁷¹

3.1.1 Abdullah Hayyât'ın Kur'an'ı Kur'an ile Tefsir Etmeye Verdiği Önem

Rivayet tefsirinde birinci kaynak Kur'an-ı Kerim olup farklı türleri bulunmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim âm ve has, mutlak ve mukayyed, mücmel ve mübeyyen gibi konuları kapsamaktadır. Bazı ayetlerde âm olarak ifade edilenler diğer ayetlerde sınırları belirlenmiştir. Bazı ayetlerde mutlak olarak zikredilen bir konu başka bir ayette kayıt altına alınmıştır. Bir ayette mücmel olarak ifade edilen bir konu başka bir yerde detaylandırılmıştır. Bir sûrede mucez olarak ele alınan bir konu başka bir sûrede daha ayrıntılı ele alınmıştır. Bir yerde mübhem olarak verilen bir konu başka bir yerde izah edilmiştir. Böylece Allah'ın bunlardan murat ettiği anlam gene onun ifadeleri ile anlaşılmaya çalışılır. Şankiti bu konuda şöyle demiştir: “Âlimler, en üstün ve saygın tefsirin Kur'an naslarının başka bir Kur'an nassı ile yorumlanması olduğu konusunda hemfikirdir. Zira Allah'ın muradını, ondan başkası bilemez.”⁷²

Abdullah Hayyât, et-Tefsiru'l-Müeyesser adlı kitabında bu tefsir türünü benimsemiştir. Bunlara bazı örnekler şunlardır:

⁷⁰ Bkz. El-Ansari, **Lisanu'l-Arab**, Dar Sadır, Beyrut, 3. Baskı, 1414 Ah, c:I s:69. Al-Basri, Al-Ain Thk. Mehdi Al-Makhzoumi - Ibrahim Al-Samarrai, Mektebetü'l-Hilal, Dt, c:VIII s:136. Al- Razi A., (1979). **Mu'cemu Mekayisi'l-Luga**, Thk.: Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikir, c:I s:53

⁷¹ Bkz: Ez-Zehebi, **Manahilü'l-İrfan**, Muhammed Huseyin ez-Zehebi, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Mektebetü Vehbe Kahire, D.T., c:II s.152.

⁷² Bkz: El-Şankiti M., (1995). **Adva-u'l-Beyan fi İdahi'l-Kur'an bi'l-Kur'an**, Darü'l-Fikr Dağıtım ve Yaynevi, Beyrut, c:I s:3 .

1) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنْ الْقُرْآنِ عِلْمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يَفْتَرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عِلْمَ أَنْ لَنْ نُخْصِوهُ فَنَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْ الْقُرْآنِ عِلْمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O halde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Müzzemmil 73/20)

Abdullah Hayyât bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Allah (فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنْ) (الْقُرْآنِ) “Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun” ayetinde namazı, kıraat / okumak kelimeleri ile ifade etmiştir. Zira İsrâ sûresinde (قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ) (الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ) وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا) “De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.” Diyerek, (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ) “Namazında sesini pek yükseltme” buyurmuştur. (İsrâ 17/110)⁷³

2) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (سُبْحَانَ اللَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Hadid 57/1) Abdullah Hayyât İbn Kesir'in yorumlarına dayanarak bu ayet hakkında şöyle demiştir. “Allah Teâlâ burada yerde ve gökte bulunan herşeyin yani insan, cin, hayvan, bitki, dağ ve kuşların onu tesbih ettiğini haber vermektedir. Zira bu ayeti aşağıdaki ayet şu şekilde açıklamaktadır: (سُبْحَانَ اللَّهِ)

⁷³ Hayat A. A. G., (1985). *Et-Tefsirü'l-Müeyesser*, Mektebetü'n-Necah, Cidde, , c:I s:8.

السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.”(İsra 17/44)

Abdullah Hayyât bu ayetlerin tefsiri hakkında şöyle demiştir: el-Aziz (الْعَزِيزُ) sözcüğü; her şeyin kendisine boyun eydiği güç şeklinde izah edilmiştir. el-Hakim (الْحَكِيمُ) sözcüğü ise işlerinde hikmet sahibi olan anlamında izah edilmiştir. Allah Teâlâ, kendisinin yerlerin ve göklerin sahibi olduğunu bildirmiş ve yarattıklarında istediği gibi tasarruf edeceğini haber vermiştir. Bu anlamda kendilerine takdir edilen süre dolduğunda hayat sahibi canlıları öldürür, ölüleri diriltir ve toz haline geldikten sonra onlara tekrar hayat verir. Ona hiçbir şey zor gelmez.

3) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْأُخْتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ) (... فَأَجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ) “Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı. (Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı.” (Kalem 68/48-50)

Abdullah Hayyât bu ayetlerin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Ardından Allah Teâlâ, onların yalanlamaları ve eziyetlerine karşı resûlüne sabırlı olmasını emretmiştir. Zira bunun karşılığında Allah müslümanlara dünyada zafer, ahirette de sonsuz bir nimet verecektir. Bununla beraber Allah, resûlünü onlara kızarak bırakıp giden Hz. Yunus’un yaptığı gibi yapmaktan men etmiştir. Zira o, Allah’ın Enbiya ve Saffat sûrelerinde haber verdiği gibi balık onu yuttuktan sonra Allah’a yalvarmış o da onun bu duasına icabed ederek onu, kendisini yutan balığın karnından kurtarmıştır. Allah’ın rahmeti ve lütfu olmasaydı o balığın karnında kınanmış olarak kalırdı. Ancak Allah Teâlâ onu kurtardıktan sonra rahmetiyle kuşatmış, onu bağışlamış ve mesajlarını tebliğ etmek için peygamber kılmıştır.⁷⁴

⁷⁴ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:116.

4) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (مِمَّا خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا ... وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا) “Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah’tan başka yardımcıları bulamadılar. Nûh şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! "Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler." "Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır." (Nuh 71/25-28)

Abdullah Hayyât bu ayetlerin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, onlardan intikam aldığını, en büyüğü şirk olmak üzere hata ve günahlarının çokluğu nedeniyle onları suda boğduğunu bildirmiştir. Allah onları tufanda boğduğuna dair detaylı bilgiyi Hûd sûresinde bildirmiş ve onları suda boğduktan sonra ateşe attığını ve orada kendilerine yardım edecek ve Allah’ın azabından onları kurtaracak kimsenin bulunmadığını haber vermiştir. Hz. Nuh kavine bedduasını tekrar etmiş ve Allah’tan yeryüzüne dolaşacak hiç kimseyi bırakmayacak ya da gidecek ev bırakmayacak şekilde onları toplu halde helak etmesini talep etmiştir. Buradaki (ديارًا) sözcüğünün dolaşma anlamında ya da dar / ev anlamında kullanılmıştır denmiştir. Bu isteğin gerekçesini de şu şekilde izah etmiştir. Eğer Allah onlardan birisini hayatta bırakırsa o kulları sapıklığa ve dalalete götürecektir ve böylece amelinde facir, inancında kâfir insanlar dünyaya gelecektir. Hz. Nuh bunu, yıllarca içlerinde olmasına dayanarak onları iyi tanıdığı ve tecrübe etmesine binaen söylemiştir. Zira onların içinde dokuzyüz elli sene kalmıştır. Onun bu duayı, Allah’ın bu güne kadar iman edenler dışında başka kimsenin iman etmeyeceğini bildirmesinin ardından ettiğini ifade edenler de olmuştur. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) nün (اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِهِم) “Allah’ın onları sana havale ediyorum” diyerek Utbe, Şeybe ve onların arkadaşlarına beddua ettiği gibi Hz. Nuh da kavmine beddua etmiştir. Belki de Allah onların durumunu kendisine gösterdiğinde onlara beddua etmiştir. Hz. Nuh kavmine beddua etmesinin ardından kendisine, anne babasına ve evine giren mümin erkek ve kadınlara hayır duada bulunmuştur. Herkes hakkında mafiret talebinde bulunmuştur ki bu dua kıyamete kadar sürecek genel bir duadır. Ardından zalimlerin helakı için duasını tekrar etmiştir.”⁷⁵

⁷⁵ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:137.

5) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ) (أَلَدِّي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ) (الم نشرح لك) (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? (İnşirâh 94/1-3)

Abdullah Hayyât bu ayetlerin tefsiri hakkında şöyle demiştir: Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Allah, Peygamberinin (sallallahu aleyhi ve sellem) göysünü ilim, hikmet ve marifetle genişletmiştir. Bu ayetle Hz. Cebrail'in küçük yaşlarda Hz. Peygamberin kalbini yarması kastedilmiştir diyenler de olmuştur. Bu durumda göysün açılıp genişletilmesi, onun açılması anlamına gelir. Ondan sonraki ayetlerde de Allah Resûlüne bahsettiği nimetleri saymıştır. Bu durumda (وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ) ayetinin anlamı da cahiliye döneminde ondan sadır olanların yok edilmesi / kaldırılması anlamına gelmektedir. Bu ayet, (لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ) (عليك ويهديك صراطاً مستقيماً) “Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin” (Fetih 48/2) ayeti gibi bir anlam ifade etmektedir. Vizr kelimesi, peygamberlik yükümlülükleri anlamındadır ve Allah ona bu konuda yardımcı olmuştur diyenler olmuştur. Bahsi geçen bu vizr farklı yorumlamalarla beraber Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) belini bükmüş ona ağır gelmiştir. Allah da onun belini büken bu yükleri kaldırmış ve onun adını yüceltmıştır. Zira ezan, teşehhüt ve dualarda Allah'ın adı ile beraber onun da (sallallahu aleyhi ve sellem) adı anılmaktadır. Bu onun (sallallahu aleyhi ve sellem) konumunu yüceltme ve yükseltme adına en büyük derecedir.”⁷⁶

6) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.” (Kalem 68/1)

Abdullah Hayyât bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: Allah bu sûrenin açılışını mukatta harflerinden birisi ile yapmıştır. Kur'an-ı Kerim de Mukattaa harfleriyle başlayan sûreler hakkında çok şey söylenmiştir. Ancak bu konudaki en güzel görüş şudur: “Allah Teâlâ bazı sûrelerin açılışını bu gibi mukattaa harfleriyle yapmış ve o bu konudaki muradını en iyi bilen gene kendisidir. (وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ) Ayeti ile alakalı İbn Kesir tefsirinde şöyle demiştir: Öyle anlaşılıyor ki buradaki kalem, Alak

⁷⁶ A.G.E. c:II s:117.

sûresinde (الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) “ (Alak Sûresi, 96/ 1-4) bahsedilen yazma eyleminin gerçekleştiği kalem cinsidir. Burada Allah yemin etmekte ve ilmi elde etme aracı olarak kullarına bahşettiği yazma nimetine dikkatleri çekmektedir. Bu nedenle “yazdıklarına” anlamında (وَمَا يَسْطُرُونَ) ifadesini kullanmıştır.⁷⁷ (وَمَا يَسْطُرُونَ) sözcüğündeki zamir, âdemoğullarını ifade etmektedir.⁷⁸

Son cüzlerdeki ayetler ise kendi kendini tefsir edip yorumlamaktadır. Bu nedenle müfessir bunları yorumlamada diğer ayetleri tanık göstermeye çok gerek duymamıştır. Kur'an-ı Kerim çok sayıda kıssaya yer vermiştir ki bunlardan çoğuna Nebevi beyanlarda da yer verilmesine rağmen müfessir bunları Kur'an ayetleri ile açıklamayı tercih etmiştir. Böyle bir durumda ayeti önce tefsir etmiş ardından onu başka bir ayette yorumlamıştır. Böylece ayetlerin tefsirinde birçok ilim alanında hocalarından öğrendiği şekilde rivayet tefsirini esas almış ve bu konuda Tabari, Bagavi, İbn Kesir vb. gibi temel İslami kaynakları kullanmıştır.

3.1.2 Abdullah Hayyât'ın Kur'an'ı Sünnet ile Tefsir Etmeye Verdiği Önem

3.1.2.1 Tefsir kaynağı olarak Sünnet

Sünneti Nebeviyye, Kur'an-ı Kerim'i açıklamış ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde Allah'ın muradını ortaya koymuştur. Allah'ın vahiy aracılığıyla bildirdiği konuların ayrıntılı olarak açıklanmasında insanların sünnete ihtiyacı vardır. Allah Teâlâ, Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) itaati emretmiştir. Burada sünnetin önemini ortaya koyan âlimlerin bazı görüşleri aktarılacaktır. Mekhûl bu konuda şöyle demiştir:” Kur'an-ı Kerim'in sünnete duyduğu ihtiyaç, Kur'an'ın sünnete duyduğu ihtiyaçtan daha fazladır...”⁷⁹

Süyûtî de bu konuda şöyle demiştir: “Burada Kur'an'ın sünnete duyduğu ihtiyaç ifadesi ile onu açıklayıcı olması kastedilmiştir...”⁸⁰ Her insanın Allah'ın kitabını anlama konusunda hırs göstermesi ve bununla alakalı saf ve duru kaynak ve

⁷⁷ Bkz: Dimaşki, (1998). *Tefsir İbn Kesir*, Thk: Sami Bin Muhammed Selama, *Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, c:VIII s:187.

⁷⁸ *Et-Tefsirü'l-Müeyesser* c:II s:109

⁷⁹ Bkz: Albani, *Sahih El-Camiu's-Sagir ve Ziyadatihî*, El-Mektebetü'l-İslami, Dt, c:I S:516. (2643).

⁸⁰ Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, c 1, s 299

menbalara müraa'at etmesi gerekmektedir. Bahsi geçen bu kaynak bizzat Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) sahih sünnetidir. Bu kaynak, Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinin ardından Kur'an'ı tefsir edip yorumlayan en hayırlı kaynaktır. Çünkü Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) onu tebliğ etmekle emredilmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (إِنَّ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ) “Sana düşen tebliğ etmektir” (Şura 42/48) (لَا تُحَرِّكْ) (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ) (فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) “Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. (Kıyamet 75/16-19) (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ) “Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Maide 5/67)

Sünneti nebeviyye, dinimizde yüce bir konuma sahiptir. O, Kur'an'ın açıklayıcısı ve yorumlayıcısıdır. Hz. Peygamberin (أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ) “Bana Kur'an ile beraber onun bir benzeri verilmiştir”⁸¹ buyurduğu gibi O, Allah'ın Peygamberine (sallallahu aleyhi ve sellem) indirdiği bir vahiydir. Sünnet dinde yüksek bir konuma haizdir, çünkü o dinin öğretilerinin doğrudan Hz. Peygamberin açıklamalarını içermektedir.

Hz. Peygamberin bazı sıfatları şunlardır:

Allah, Resûlünü Allah'tan ilettiği mesajlar konusunda ismet üzere ayrıcalıklı yaratmıştır. Bu ismet sıfatı sadece Kur'an-ı tebliğ konusunda değil aksine Rabbinden tebliğ ettiği kavli ya da fiili ya da ikrar ettiği herşey için geçerlidir. Zira o, aşağıda verelin ayette belirtildiği üzere kendi arzularına göre konuşmaz. (وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ) (صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) “Battığı sırada yıldızla andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir” (Necm 53/1-4) Bu ismet sıfatını Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve

⁸¹ el-Medkhali R., (2004). **Huciiyyetü Haberü'l-Ahad fi'l-Akaid ve'l-Ahkam**, Mekke-İ Mükerreme, S:8-9.

sellem) sünneti hariç sadece Kur'an'a has sayanlar dalâlete düşmüş ve Allah'ın peygamberine gönderdiği emir ve yasaklarına karşı gelmiş sayılırlar.

Allah'a iman etme, Hz. Peygambere (sallallahu aleyhi ve sellem) iman etmeye şartına bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde bu konuya yer verilmiş ve Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ) “Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve Resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lutfetsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Hadid 57/28) Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) iman, onun eski kavimler hakkında verdiği her bilgiyi ve kıyamet gününe kadar olacak hadiseler hakkında bildirdiği her şeyi kapsar. Ayrıca ona iman, yapmamızı emrettiği ve yasakladığı işler ile peygamberler ve onların milletleri hakkında verdiği bilgi ve haberleri de kapsar. Onun yanında cennet ve cehennem ile oraların ehli ve kıyamet alametleri hakkında bildirdiklerini de içerir.⁸²

Sünnet, sahebe-i kiramın ve tabiinin dayandığı kaynaklardan birisidir. Bunu aşağıdaki ayetten hareketle açıklamak mümkündür. Zira Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: (فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün.” (Nisa 4/59) İbn Abdu'l-Ber, Meymun b Mehran'ın yukarıdaki ayet hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Burada Allah'a götürme ile onun kitabına başvurma, Peygamberine götürme ile de hayatta iken bizzat kendisine vefatının ardından da onun sünnetine başvurmayı ifade eder.”⁸³ Ayrıca Allah Teâlâ bu konuya açıklık getirerek şöyle buyurmaktadır: (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ) (لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) “İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için sana da uyarıcı kitabı indirdik.” (Nahl 16/44) “Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!” (Nur 24/63)

⁸² Bkz: Kurtubi, (1994), **Camiu Beyani'l-İlmi ve Fazlihi**, Thk. Abu'l-Eşbali'z-Zahriyyu, Suudi Arabistan Krallığı, Dar İbni'c-Cevzi, c:II s:1189.

⁸³ Tefsiru **İbn Kesir** c:IV, s:360.

Allah Teâlâ, otuzdan fazla yerde Resûlüne (sallallahu aleyhi ve sellem) itaat etmeyi emretmiş ve kendisine itaati Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) itaate bağlamış ve ona (sallallahu aleyhi ve sellem) isyanı da kendisine isyan saymıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: (مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ) (عَلَيْهِمْ حَفِظًا وَمَا أَلَيْكُمْ مِنَ الرَّسُولِ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ) (Nisa 4/80), (فَأَتَتْهُوَ) (فَأَتَتْهُوَ) “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın.” (Haşr 59/7) İbn Kesir bu ayetle alakalı şöyle der: “Size ne emrederse emretsin ona itaat edin ve size neyi yasaklarsa yasaklasın ondan da kaçın zira o size hayrı emreder ve şerri yasaklar.”⁸⁴ Sa'di de bu konuda şöyle demiştir: “Bu, dinin tüm usul ve fîrusu ile zahir ve batını kapsar. Yani Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) emrettiği her şeye uymak ve itaat etmek gerekir ki ona muhalefet edilemez. Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) herhangi bir konuda verdiği bir hüküm Allah Teâlâ sadır olan nas gibidir. O emrin terki konusunda hiç kimseye ruhsat verilemez ya da mazur görülemez. Onun (sallallahu aleyhi ve sellem) beyanının önüne herhangi bir görüş ve beyan geçemez.”⁸⁵

Hız. Peygamberin ve sahabenin Kur'an açıklaması. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'an-ı Kerim'in tamamını genel ve ayrıntılı olarak vahiy yoluyla talim etmekteydi. Allah Teâlâ ona Kur'an-ı Kerim'i muhafaza etmeyi ve açıklamayı tekeffül etmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: (فَإِذَا قَرَأْتَ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) (عَلَيْنَا جَمَعَهُ وَقُرْآنَهُ) “Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.” (Kıyâmet 75/17-19) Sahabe kiram ise Kur'an-ı Kerim'in genel anlamlarına yani zahiri anlamlarına ve hükümlerine vakıf olmakla beraber, onun her ayrıntısını ve batinî ince manalarını anlamaları sadece Kur'an dilini bilmeleri ile ulaşabilecekleri kolay bir mevzu değildi. Aksine anlamada zorluk çektikleri konularda Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) müracaat etmeleri gerekmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim mücmel, müşkil ve müteşabih ayetleri içermektedir.

⁸⁴ İbn Kesir, Tefsiru İbn Kesir c 4, s 360

⁸⁵ Saadi, (2000). **Taysiru'l-Kerimu'r-Rahman fi Tefsiri Kelamü'l-Mennan** (Tefsir es-Saadi), Thk. Abdurrahman İbn Mualla Al-Luhaik, Mektebetü'r-Risale, Beyrut, , S:851.

Sahabe (r.anhum) Kur'an'ın manalarını anlamaları aynı derecede olmamış aksine bu konudaki seviyeleri farklılık göstermiştir. Kur'an'ı çevreleyen şartlar ve ilişkiler nedeniyle bazılarının anladığı bir meseleyi diğeri anlamakta zorlanmıştır. Bu nedenle bir anlamı ifade etmek için konulan Kur'an terimlerini anlama konusundaki seviyeleri aynı derecede olmamıştır. Kur'an terimlerinden bazılarının anlamının gizli kaldığı bazı sahabeler olmuştur. Bu şaşılacak bir durum değildir zira Kur'an'ın dilinin tamamını ancak Hz Peygamber kapsayıcı şekilde bilebilir. Onun dilini tamamen bildiğini iddia eden kimse olmamıştır. İşte Kur'an'ın temcümanı olarak bilinen Abdullah b. Abbas (r.a) bir konuda sessiz kalmış ve şöyle demiştir: “Fatiru’s-semavati ve’l-arzi (فاطر السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) ifadesinin, ne demek olduğunu bilmiyordum. Bir gün bir kuyu hakkında tartışın iki Arap bedevi yanıma geldi. Onlardan biri, onu ben fatartüha (فطرتها) yani ona önce ben başladım dediğinde ancak anladım”⁸⁶ dedi.”

Müminlerin Emiri Hz. Ömer de (r.a) (وَفَاكِهَةً وَأَبًّا) “Meyveler ve çayırılar” ayetini okumuş ve meyveleri biliyoruz ama çayırılar nedir diye sormuştur. Sonra kendine dönmüş ve: "Bu tekellüflü bir iştir ey Ömer" demiştir. Onlardan birçoğu ayetin genel anlamı ile yetiniyor, ayetin muradı açık olduğu sürece ayetin detaylı manasını anlamaya kendilerini zorlamıyorlardı.

Sahabe-i kiram (r.anhum), Kur'an'ı anlama ve murat edilen manayı izah etme kabiliyeti açısından farklılık göstermişlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu konu, meseleyi anlamada sahip oldukları araç farklılıklarından kaynaklanmakta idi. Dil alanında farklı seviyede bilgiye sahiptiler. Bazıları dil konusunda geniş bilgiye sahip iken bazıları öyle değildi. Bazıları sürekli Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber oluyor ve bu nedenle de başkasının bilemeyeceği nüzül sebeplerine vakıf oluyordu. Bütün bunlara bir de sahabenin zihinsel yeteneklerinin de aynı seviyede olmadığını aksine bu konuda da farklı kapasitelere sahip olduklarını da eklemek gerekir.

Bu anlamı ifade adına Mesruk'un şu sözleri önemlidir: Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabı ile beraber bulundum ve onları su birikintisi gibi buldum. Zira öyle su birikintileri vardır ki bazıları bir bazıları iki bazıları on, bazıları

⁸⁶ Bkz: Kurtubi M., (1964). El-Camiu' Li-Ahkami'l-Kur'an (Tefsir Kurtubi), Thk. Ahmed Al-Baradouni - İbrahim Atfış, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, c:I s:434.

yüz insanın susuzluğunu giderir. Bazıları da vardır ki yeryüzündeki insanlar içse hepsine yeter.⁸⁷

3.1.2.2 Kur'an-ı Kerim'in lafızlarının açıklanması

Allah Teâlâ, Resûlüne (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'an ın lafızlarını, vahyin kendisine ulaştığı şekilde ne eksik ne fazla beyan etmesini emretmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ) “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.” (Âl-i İmrân 3/164) Hiç şüphesiz Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'an lafızlarını eksiksiz tam olarak tebliğ etmiştir. Âlemlerin Rabbi'nin elçisi tarafından kendisine getirilen hiçbir emri gizlememiştir.

Rahman olan Allah, Hz. Muhammed'i âlemlere peygamber olarak kendi ilmi dairesinde göndermiş ve bu konu ile alakalı (أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ) “Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir,” (En'âm 6/124) buyurmuştur. Allah Teâlâ peygamberliği, kendisine vahyolunan hiçbir şeyi gizlemeyeceğini bildiği birisine vermiştir. Öyle ki kendisinden sadır olan bazı eylemler nedeniyle Allah'ın kendisini itap ve levh ettiği ayetleri bile gizlememiş, aşağıda olduğu gibi kendisini medheden ayetleri aktardığı gibi onları da insanlara aktarmış ve okumuştur. (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ) “Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.” (Kalem 68/4) (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى) (الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا) “O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lutuf ve rızâsına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün.” (Fetih 48/29) Bu nedenle her müslim, Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'an-ı Kerim'i şek ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde tam lafızlarıyla tebliğ ettiğine inanır.

⁸⁷ Zehebi M. H., et-Tefsir el-Müfessirun, c:I s:73.

3.1.2.3 Ayetlerin manaları

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), Kur'an-ı Kerim lafızlarını tebliğ etme konusunda aşırı hırs gösteremiş ve bununla da yetinmemiş onların ve manası bilinmeyen lafızların anlamlarını da açıklamıştır. Kur'an-ı Kerim lafızlarının açıklanması kendisine Allah tarafından emredilmiş ve böylece kendisi (sallallahu aleyhi ve sellem) Kur'an lafızlarını ve anlamlarını tebliğ etmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ (تَمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتِهِ) “Sonra onu anlatmak elbette bize aittir” (Kıyamet 75/19) buyurmuştur. Yani başka bir ifadeyle sana lafızlarını indirdiğimiz gibi onun anlamını da sana açıklayacağız buyurmuştur. Ayrıca Allah Teâlâ (رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ) (وَيُزَكِّيهِمْ) “kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, onları arındıran bir peygamber göndermiştir...” (Âl-i İmrân 3/164) buyurmuştur. Zira Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabının kalbinde Kur'an ile amel etme sevgisini yerleştirmiştir. Böylece Kur'an-ı Kerim, içinde ayetlerin yazılı olduğu bir kitaptan, onların hayatında yaşayan ve uygulanan bir eyleme dönüşmüştür. Sahabe-i Kiram, Kur'an'dan on ayet ezberler onu hayatlarına geçirmeden ve uygulamadan yenisini ezberlemezlerdi. Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabı Allah'ın emirlerini uygulama ve efendimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) iktida konusunda gösterdikleri hırs nedeniyle sanki yeryüzünde yürüyen bir Kur'an gibiydiler. Hz. Aişe'ye (r.anhe), Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlakı sorulduğunda - sahihi müslimin rivayetine göre - soruyu sorana Kur'an okuyor musun? Diye sormuş, evet değince, Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) ahlakı Kur'an ahlakıydı buyurmuştur” İşte bu Allah'ın, (وَيُزَكِّيهِمْ) “onları arındıran” ifadesinin anlamıdır. Başka bir ifadeyle onları güzel ahlak ve davranış üzere terbiye eder ve yetiştirir anlamındadır. Sahebeyi (r.anhum) onları bekleyen daha yüce bir göreve, beşerietin liderliğine hazırlar manasındadır. Ebu Abdurrahman el-Cüheni şöyle demiştir: “Bize ders veren Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sahabeleri, Allah Resûlü'nden (sallallahu aleyhi ve sellem) on ayet okuduklarını ve onu hayatlarına uygulayıp mâl etmeden başkasına geçmediklerini aktarmışlardır. Ayrıca, bizim vazifemiz ilim ve ameldir, Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve

sellem) vazifesi ise maddi ve manevi onları tebliğ etmek olup bu iki açıdan da o vazifesini en güzel şekilde eda etmiştir demişlerdir.”⁸⁸

3.1.2.4 Sünnetin Kur’an-ı açıklaması

Sünnet Kur’an ilişkisi üç türdür:

- a) Her yönden ona muvafakat eder: Ku’an ve sünnet, delil ve onay açısından aynı hükmü orkaya koyarlar.
- b) Kur’an’da kastedilen anlamları açıklar ve yorumlar.
- c) Kur’an’ın belirtmediği bazı konuları farz ya da haram kılar.

Onun konumu bunlar dışına çıkmaz. Sünnet hiçbir şekilde Kur’an ile çelişmez. Kur’an’da bulunmayan bir meseleyi ele alması halinde bu Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından ortaya konan bir teşri olup itaat edilmesi vaciptir ve ona karşı gelinemez. Bu onu Allah’ın kitabına öncelemek değil aksine (مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ) (أَطَاعَ اللَّهَ) “Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur,” buyuran Allah’a itaatın bir örneğidir.⁸⁹

3.1.2.5 Kur’an Sünnet ilişkisi

Kur’an Sünnet ilişkisi üç türdür

- 1) Kur’an ayetlerini teyit etmesi: Buna namaz, zekât, oruç ve haccın vucubu hakkındaki hadisler örnek verilebilir. İbn Ömer’in (r.anhuma) Hz. Peygamberden rivayet ettiği (بني الإسلام على خمس شهادة أن لا إله إلا الله وأنَّ محمدًا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء)⁹⁰ “İslâm beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah’ın evi Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak” bu hadis; namaz ve

⁸⁸ Avde, Selman Avde, et-Tefsir en-Nebevi Lil-Kur’an-i’l-Kerim, s 26

⁸⁹ Bkz: Avdah, et-Tefsir en-Nebevi Lil-Ku’ran, S:26.

⁹⁰ El-Cevzi, İlamü’l-Mukiin an Rabbi’l-Alemin, Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyup ibn Kayyim, s 221

zekât hakkındaki (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) “Namazı eda edin ve ve zekâtı da verin” (Bakara 2/83) ayetini, oruç hakkındaki (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ) (Bakara 2/183) ayetini, hac hakkındaki (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ) “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.” (Âl-i İmrân 97/3) ayetini teyit etmektedir

2) Kur'an-ı Kerim i açıklayıp izah etmesi: Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur. (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.” (Nahl 16/44) Sünnetin Kur'an-ı Kerim mi açıklayıp izah etmesi birçok yönden meydana gelir.

a) Genel konuların izahı: Kur'an-ı Kerim'de birçok hüküm genel olarak belirtilmiş olup bunlar sünnet tarafından izah edilmiştir. Bunlara şu örnekler verilebilir: Namaz: Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) namazın keyfiyetini ashabına öğretmiş ve bu konuda Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: (ارجعوا إلى) أهليكم فكونوا فيهم وعلوهم ومروهم وصلوا كما رأيتموني أصلي فإذا حضرت الصلاة فليؤذن لكم أحدكم (وليوذمكم أكبركم)⁹¹ “Zekât: Allah zekâtı, miktarını ve vaktini belirtmeden onu farz kılmış Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) de onu eylem ve söylemleri ile açıklamıştır. Hac: Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) veda haccında (لتأخذوا) (مناسككم فإنني لا أدري لعلي لا أخرج بعد حجتي هذه)⁹² “Menasikinizi benden öğreniniz zira belkide bu haccımdan başka hac yapmayabilirim” buyurmuştur.

b) Âm hükümlerin tahsisi: Sünnet, Kur'an-ı Kerim'de âm olarak ifade edilen bazı hükümleri sınırlandırmıştır. Buna (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ) “Allah size, çocuklarınız (alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder” (Nisa 4/11) ayeti örnek gösterilebilir. Bu ayet miras konusunda genel bir ifade olup

⁹¹ Buhari, Harf Elif c 1, s 216

⁹² Müslim, Sahihi Müslim, Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, İstihbab Ramyi Cemreti'l-Akabe c 2, s 943

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) (لا نُورَثُ مَا تَرَكَنا صَدَقَةً)⁹³ “Bize mirasçı olunmaz ne bırakırsak sadakadır” buyurarak peygamberleri bu hükmün dışına çıkarmıştır.

c) Mutlak hükmün takyidi: Kur’an-ı Kerim’de bazı hükümler mutlak manada belirtilmiş ve sünnet bu hükümleri kayıt altına alarak sınırlandırmıştır. Buna, şu ayet örnek gösterilebilir. (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ) “(Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır.” (Nisa 4/11) Burada ayet vefat eden kişinin mirasından vasiyetinin ifa edilmesini emretmiş ancak bunun miktarını belirtmemiştir. Burada sünnet bu miktarı üçte bir olarak kayıt altına almıştır.

d) Müşkil ayetlerin izahı: Sahabe-i kiram bazı ayetleri anlama konusunda zorluk yaşamıştır. Bu durumda Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), onların zorlandıkları bu tür ayetleri onlara izah etmiştir.

3) Kur’an’da bulunmayan hükümleri içermesi: Bu kısma, erkeğin bir kadın ve o kadının halası ve teyzesiyle aynı anda evlenmesini haram kılan hadisler ile ehlileştirilen eşek ve tırnaklı yırtıcı hayvanların etinin yenmesinin haram kılınması örnek gösterilebilir

Bu kısım, Kur’an’da bulunan hükümlere ek hükümler olsa da bunlar Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından teşri edilmiş hükümlerdir. Bunlara itaat edilmesi, (مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا) “Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik” (Nisa 4/80) ayetinin emrine binaen farz ve itaatsizliği haramdır. Sünneti nebeviyye, kavli, fiili ve takriri olmak üzere üç şekilde Kur’an-ı Kerim’i açıklayıcı olarak gelmiştir. Bu tür açık naslar Allah’ın muradını aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

1-Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ayetleri sözlü tefsir etmiştir:

⁹³ Buhari, c 8, s 149

Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) "... sabah namazı şahitlidir" (İsrâ sûresi, 17/78) ayetinin tefsiri hakkında "ona gece gündüz melekleri şahitlik eder"⁹⁴ buyurmuştur.

Buhari ve Müslim'in Ebu hureyre'den rivayet ettikleri bir hadiste Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: İsrailoğullarına (وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا) (وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا) "Kapıdan secde ederek/eğilerek ve hittatün diyerek girin ki sizin günahlarınızı bağışlayalım" (Bakara 2/58) buyurulmuş onlar ise bu emri değiştirerek kapıdan arkaları üzerine sürünerek girmişlerdir."⁹⁵

2- Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ayetleri fiili tefsir etmiştir:

Namaz ve hac konusunda olduğu gibi sünnetin Kur'an'da emredilen çok sayıdaki ibadet ve muamelatı fiili yani uygulamalı olarak tefsir etmiştir. Bu açıdan Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) fiileri Allah'ın muradının pratikteki tefsiridir.

3- Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ayetleri takrirleri ile tefsir etmiştir:

Buna Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Ömeri doğrulaması örnek verilebilir. (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ) "Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır." (Hud 11/114) ayeti, günah işleyen bir kişi hakkında nazil olmasının ardından o kişi bu ayet bana özel midir yoksa herkes hakkında geçerli midir? Dediginde Hz. Ömer; Hayır o sadece senin için değil herkes içindir demiş, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) tebessüm etmiş ve Ömer doğru söyledi buyurmuştur."

Aynı zamanda Amr b. As'ın şiddetli bir soğuk günü cünüp iken teyemmüm etmesi karşısındaki takriri de buna örnektir. İmam Ahmed, Ebu Davud'un süneninde İmran b. Ebi Üveys an Abdurrahman b Cübeyr el-Mısıri'nin rivayet ettiği hadiste Amr b. As

⁹⁴ Dahhak, Tirmizi, Muhammed b. İsa Sevetü b. Musa, Ebu İsa, Süne Tirmizi, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, b 2, 1975, Beni İsrail Suresi, 5/302,

⁹⁵ Buhari, c:VIII s:149, h:6727

şöyle demiştir: “Zete es-Selesil gazvesinde çok soğuk bir gecede ihtilam oldum. Banyo yaparsam helak olmaktan /ölmekten koktum ve teyemmüm aldım. Ardından arkaşlarım sabah namazımı kıldırıldı. Bu durumu Allah Resûlü’e (sallallahu aleyhi ve sellem) bildirdiler, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) de “ Ey Amr arkadaşlarına cünüp iken namaz mı kıldırıldı? Buyurdular. Beni gusül almaya engel olan şeyi haber verdim ve Allah’ın (وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) “kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” (Nisa 4/29) buyurduğunu duydum dedim. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) tebessüm etti ve hiçbir şey söylemedi.”⁹⁶

Allah Resûlü’nün (sallallahu aleyhi ve sellem) tefsirleri hatadan beridir. Kur’an tefsiri ile alakalı Allah Resûlü’nden (sallallahu aleyhi ve sellem) rivayet olunun herşey ihtilafa mahal olmaksızın hüccettir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) diğer konularda olduğu gibi tefsirde de icihad edebilir ancak o, Allah’ın kendisine indirdiği şeylerin açıklanmasında yanlış bir durumu takrir etmekten masumdur. Bu konuya, Kur’an-ı Kerim’in son cüzünde yer alan ve tefsirinde sünneti mutahharanın kullanıldığı ayetler delil olarak gösterilebilir.

Abdullah Hayyât (أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْفُرْعَانَ تَرْتِيلًا) (يُصَفِّهُ أَوْ أَنْفَصَ مِنْهُ قَلِيلًا) (فَمِ الْيَلِّ إِلَّا قَلِيلًا) “Ey örtüsüne bürünen! Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur’an’ı tane tane, hakkını vererek oku.” ayetinin tefsirinde Hz Aişe’nin (r.anhe) hadisini delil olarak kullanmıştır. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ve sahabe-i kiram bu sürede kadar geceleri namaz kılmaktadırlar ve kıraatı tane tane okumakla emredilmişlerdir. Hz Aişe (r.anhe) bununla alakalı şöyle demiştir: Sûreyi tertil ederek okur ve daha uzun olurdu.⁹⁷ Ravi bu hadisin senedinde vehme düşmüştür zira bu hadisin ravisi Hz Aişe (r.anhe) değil, Hz. Hafsa (r.anha)’dır.⁹⁸

Allah Teâlâ, Resûlüne, üzerine ağır bir söz yani Kur’an indireceğini haber vermiştir. Ağır söz ifadesi hakkında müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Onun için şedid anlamını verenler olmuş, içerdiği emir ve yasaklar, farzlar, helal ve

⁹⁶ Sicistani, Sünen Ebu Davud, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü’l-Mısriyye, Beyrut, ize Hafe’l-Cünübü Teyemmem, c 1, s 92,

⁹⁷ Tefsiru’l-Müeyesser c 1, s 4

⁹⁸ Müslim, 1/507

haramlardan ötürü ağır olduğunu ifade edenler olmuştur. Kıyamet günü mizanda ağır olduğunu belirtenler olmuştur. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), ayetin indiği andaki karşılaştığı zorluğundan dolayı ona ağır gelmektedir zira o soğuk günlerde bile terlemektedir.⁹⁹ Zira Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) vahiy geldiğinde ona çok ağır gelmektedir. Bu konudaki hadisler olayı şu şekilde ifade etmektedir. “Devesinin üzerinde iken ona vahiy gelmiş ve devesi çökmüştür.”¹⁰⁰ “Bacağı Zeyd b. Sabit'in bacağının üstünde iken kendisine vahiy nazil olmuş ve Zeyd'in bacağı kırılacak gibi olmuştur.”¹⁰¹ Ardından Allah Teâlâ gece namazına tekrar dönmüş onun kalp ve dil arasındaki uyum için en güzel saatler olduğunu beyan etmiştir. Gündüzlerin ise çalışma ve ihtiyaçların giderilmesi için olduğunu belirtmiştir...¹⁰²

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut.” (Müddesir 74/1-4) Abdullah Hayyât bu ayeti sünnet ile tefsir etmiştir. Müddesir kelimesinin aslı mütedessir kelimesinden türemiştir. Ed-Dessar, insanın üzerine sardığı elbise anlamında kullanılmaktadır. Hz. Cabir Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Hira dağının üstünde idim, Ya Muhammed sen Allah'ın peygamberisin diye diye bir ses duydum. Sağıma soluma baktım ama kimseyi göremedim. Yukarıya baktığımda ise yerle gök arasında arşta oturanı –yani ona seslenen meleği- gördüm. Korktum ve Hatice'ye giderek beni ört dedim. Hz. Hatice onu örtüğünde Cebrail as gelerek “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar!” ayetini okumuştur.”¹⁰³ Bunun anlamı Meleği görmemten korkuya kapılan ve elbisesine bürünen, büründüğün elbiseyi Allah Teâlâ ve kavmini ve insanlığı uyarmak ve sonunda azap olan şirkten ve Allah dışında ibadet ettikleri şeylerden sakındırmak için kalk ve yürü.¹⁰⁴ İmam Ebu Abdullah el-Hâkim an İkrime an ibn Abbas (r.anhuma) şöyle demiştir: Velid ibn Mugire Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) gelmiş Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ona Kur'an okumuş ve kalbi yumuşamış ve bu durum Ebu Cehil'e haber verildiğinde ona gelerek şöyle demiştir: Kavmin senin için mal toplamak

⁹⁹ Buhari, 1/7

¹⁰⁰ Askalani, Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buhari, Ahmed b. Ali b. Hacer, Daru'l-Marife, Beyrut, 21/1379,

¹⁰¹ Buhari, el-Vahy, 4/25,

¹⁰² Et-Tefsir el-Müeyesser 1/5

¹⁰³ Müslim, el-Vahiy, 1/143

¹⁰⁴ Tefsir el-Müeyesser 1/11

istiyor, o da niye diye sorduğunda Muhammed'in sana söylediklerini reddetmen için vermek istiyorlar diye cevap vermiştir. O da Kureyş, onların en zenginlerinin ben olduğumu bilir deyince o zaman, onun söylediklerini inkâr ettiğine dair bişeyler söyle de kavmin duysun demiştir. Ne diyeyim zira benden daha iyi şiir ve kaside bilen yoktur, ancak onun söyledikleri bunların hiçbirisine benzemiyor, onun söylediklerinde bir güzellik var, onun üzerine çıkılmaz o herşeyin üstündedir ve altındaki herşeyi yerle bir eder. Bunları söylemen kavminin hoşuna gitmez demiş ve o zaman beni bırak da biraz düşüneyim demiştir. Ardından da bu ancak sihirdir demiş ve o zaman (ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا) “Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak” ayeti nazil olmuştur.”¹⁰⁵

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. {7 } Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. {8 } (Ve şöyle derler:) “Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. {9 } Biz, dehşetli, çetin bir günde rabbimizden korkarız.” {10 } Bu tutumları sebebiyle Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir.” (insan 76/7-11) Hayyat, Allah Teâlâ bu nimetin, dünyadaki güzel amellerin karşılığı olduğunu bildirdiğini açıklamıştır. Onlar, Allah'ın kendilerine vacip buyurduğu emirleri yerine getirmişler ve bu konuda sabitkadem kalmışlar, yasaklardan sakınmışlar, fakirlere yemek yedirmişler, yetimlere sahip çıkmışlar, esirleri (eyser) hürriyetine kavuşturmuşlardır. Zira Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) esirlere güzel davranılmasını emretmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca eyser köle anlamındadır diyenler olmuş ayrıca o kişinin karısı anlamındadır diyenler de olmuştur. Onlara iyilik edilmesi sevdikleri yemeklerin yedirilmesi ya da Allah rızası için onların doyurulmasıdır. Onların doyurulmasında insanlardan ne bir teşekkür ne de bir iyilik bekliyoruz, biz bunların karşılığında Allah'ın bizleri affetmesini ümit ediyoruz derler.¹⁰⁷

¹⁰⁵ İbni'l-Bey', el-Müstedrek ala's-Sahihayn, Ebu Abdullah el-Hakim Muhammed, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, 2/506

¹⁰⁶ Nasuruddin, bin Adem, Zayıfu'l-Cami' ve Ziyadatıhi, el-Mektebetü'l-İslami, 1/119,

¹⁰⁷ Tefsir el-Müeyesser 1/29

3.1.3 Kur'an'ın Sahabe ve Tabiinin Görüşleriyle Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'in yorumlanması ile ilgili sahabe ve tâbiîn (r.anhum) sözleri, rivayet tefsir kaynaklarının üçüncüsü sayılır. Hz. Peygamber'e yakın bazı sahabeler tefsirin başını çekmişlerdir. Buna, Ali b. Ebi Talib, Abdullah bin Mesud ve Abdullah b. Abbas (r.anhum) örnek verilebilir. Hz. Ali (r.a) hutbesinde şöyle derdi: "Bana soru sorun, Allah'a yemin ederim ki, bütün sorduklarınıza cevap veririm. Bana Allah'ın kitabından sorun, ben bütün ayetlerin gece mi yoksa gündüz mü, ovada mı yoksa dağda mı nazil olduğunu bilirim."¹⁰⁸

Kendisinden çok rivayette bulunulan İbn Mesud'a gelince, Hz. Ali'nin (r.a) onun hakkındaki şahitliği yeterlidir. Onun hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: "Kur'ân ve Sünnet âlimidir ki bu da ilim olarak yeter.

İbn Abbas'a gelince, onun Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yeğeni (amcaoğlu) ve ona yakın olanlardan birisi olması onun için yeterlidir. İbn Mesud onun hakkında şöyle demiştir: "Abdullah b. Mes'ud Kur'an'ın tercümanıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onun için: "Allah'ım ona dinde derin anlayış ve tevil bilgisi ver"¹⁰⁹ şeklinde dua etmiştir.

Tabiine gelince (r.anhum) onlar ilmi doğrudan sahâbe-i kiramdan (r.anhum) almışlar ve onların tefsirdeki sözleri, ittifak ettikleri takdirde sahih bir hüccet sayılmıştır. Birçok imam onların görüşlerine başvurmuş ve onlardan bir kısmı da tefsir konusunda tanınır hale gelmiştir zira onlar bu ilmi doğrudan İbn Abbas, İbn Mesud, Ubeyy bin Ka'b gibi bu işin uzmanı sahabelerden almışlardır. Bu müfessir tabiinlere de Mücahid, Katade, İkrime Mevla İbn Abbas, Sa'id b. Cübeyr ve diğerleri örnek verilebilir. Mücahid, İbn Abbas'tan rivayette bulunanlar arasında en güvenilir olanıdır. Kendisi bu konuda şöyle demiştir: "Kur'an'ı Fatihadan başlayarak sonuna kadar üç defa İbn Abbas'a, arzettim. Her ayet üzerinde durarak onun hakkında ondan bilgi aldım. Said'e gelince, o İbn Abbas'tan yaptığı rivayetlerde sika /güvenilir

¹⁰⁸ et-Tefsiru'l-Müeyesser c:III s:96.

¹⁰⁹ Buhari, Sıfatu ehli'l-Cenneti ve'n-Nar, c:8 s:117 (2653). Müslim, ahiru elhi'n-Nar Hurucan, 1/173,

olduğunu ispatlanmıştır. İkrime Mevla İbn Abbas ise, Şafii onun hakkında “Allah'ın Kitabı hakkında İkrime'den daha bilgili kimse kalmamıştır”¹¹⁰ demiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Allah'tan Cebrail'e ondan da Hz. Peygambere vahyedilmesinden sonra bununla ilk muhatap olanlar sahabelerdir. Ali b. Ebi Talib ve Zeyd bin Sabit (r.anhum) gibi onlardan bazıları vahyin yazılması ile şeref kazanmışlar.¹¹¹ Sahabeler Kur'an-ı Kerim tefsirinde dört kaynağı esas almışlardır: 1) Kur'an-ı Kerim, 2) Hz. Peygamber, (sallallahu aleyhi ve sellem), 3) İçtihat ve istinbat, 4) Ehl-i Kitap.

İbn Kayyim şöyle demiştir: "Bazı âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında kastettiği şey hakkındaki sahâbelerin tefsirinin merfû hükmünde olduğunu ifade etmişlerdir. el-Hâkim de el-Müstedrek adlı eserinde¹¹² bu yönde görüş bildirmiştir. Abdullah Hayyât el-Müeyesser adlı eserinde rivayet tefsiri kapsamında sahabe ve tabiinin görüşlerine itimat etmiştir. Bu kaynak yani tabiin, ayetlerin yorumlanmasında ve anlamının anlaşılmasında müfessirlerin itimat ettikleri üçüncü kaynaktır. Buna aşağıda ki örnekler verilebilir:

Abdullah Hayyât (وَلَا تَمُنُّنَ تَسْتَكْبِرُ)“Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.” (Müddessir 74/6) ayetinin tefsiri hakkında; Abdullah bin Abbas'tan (r.a)¹¹³ “Daha fazlasını bekleyek iyilikte bulunma”¹¹⁴ ifadesini rivayet etmiştir.

Abdullah Hayyât, İbn Mesud'un; “Melekler, peygamberler, salihler ve bütün müminler şefaath edecekler, böylece cehennemde sadece dört insan türü kalacak.” İfadelerini aktardıktan sonra şu ayeti okumuştur: “Onlar şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değildik; (43) Yoksulu doyurmuyorduk; (44) (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, (45) Ceza gününü de asılsız sayıyorduk” (Müddessir 74/43-46)¹¹⁵

¹¹⁰ et-Tefsiru'l-Müeyesser c:III s:104.

¹¹¹ Bkz: ibn Sa'd, et-Tabakat el-Kubra., (1968). Thk.: İhsan Abbas, Dar Sadır, Beyrut, c:II s:338.

¹¹² Musned Ahmed, Müsnedü **Abdullah b. Abbas**, c:IV s:225, Müslim'in Şartlarına Göre Rivayet Zinciri Kuvvetlidir.

¹¹³ Kayravani, el-Hidaye ile Buluği'n-Nihaye fi İlmi Meani'l-Kur'an, Bir grup araştırmacı, 12/7820,

¹¹⁴ Tefsiru'l-Müeyesser 1/12

¹¹⁵ Halveti, Ruhü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 10/243

Abdullah Hayyât, tekvir sûresinde “Güneş dürülüp karardığında” ayetinden “Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır” ayetine kadar (Tekvîr Sûresi 81/1-14) geçen konular hakkında İbn Abbas'ın görüşlerini esas almıştır: İbn Abbas burada on iki niteliğin zikredildiğini ve bunlardan altısının dünyaya ve altısının da ahirete ait olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Yukarıdaki örneklerden Abdullah Hayyât'ın, Kur'an'ı, üçüncü kaynak olan sahabe ve tâbiinin görüşleriyle tefsir etme yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Kendisi ayetlerin tefsirinde, tefsir alanında öne çıkan sahabenin görüşlerini ustalıkla sunmuştur. Onlar arasında ümmetin âlimi (hıbrü'l-ümmet) olarak tanınan, sürekli Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile beraber olan ve Resûlullah'ın kendisine dua ettiği Abdullah b. Abbas ile Abdullah bin Mesud ve Ubey bin Ka'b vardır. Bunların her biri; İbn Abbas Mekke'de, Ubey bin Kaab Medine'de ve İbn Mesud Kufe'de tefsir alanında ayrı birer ekol sayılmışlardır.

3.1.4 Abdullah Hayyât'ın Müfessirlerin Görüşlerine Atıfları

Abdullah Hayyât, el-Müyesser tefsirinde ayetlerin yorumlanmasında rivayet tefsirinin ardından müfessirlerin görüşlerini de şahit olarak sunmuştur. Bir ayetin tefsirinde birden fazla müfessirin görüşünü aktardığı görülmektedir.

Abdullah Hayyât tefsirinde; (إِنَّا سَأَلْنَاكَ عَلَىٰ قَوْلٍ نَّفِيًّا) “Doğrusu biz sana taşınması zor bir söz vahyedeceğiz.” (Müzemmil sûresi 73/5) ayetine yer vermiştir. Allah Teâlâ resûlüne taşınması zor bir söz yani Kur'an-ı vahyedeceğini bildirmiştir. Taşınması zor bir söz (قَوْلًا نَّفِيًّا) ifadesinin anlamı ile alakalı tefsirlerde şu görüşler yer almıştır: o, şiddetli bir sözdür diyenler olmuş, içerdiği emir ve yasaklar, farzlar, vaat ve vaid, helal ve haram nedeniyle amel etemesi ağırdır diyenler olmuştur.¹¹⁷ Ayrıca Ar, onun indiği andaki karşılaştığı zorluk nedeniyle ona ağır gelmiş ve bu nedenle de o soğuk günlerde bile terlemiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ Tefsirü'l-Begavi, 9/587,

¹¹⁷ Et-Tefsirü'l-Müyesser c:I s:17.

¹¹⁸ Bkz: Havva, Tefsir İbn Kesir, c:VIII s:275; Dar Al-Salam, Kahire, D.T. c:VI s:262.

Abdullah Hayyât tefsirinde ayetleri kısaca açıklamıştır. Okuyucu el-Müeyesser tefsirinde rivayet tefsirinin bütün kısımlarını görmesi mümkündür. Zira kendisi Kur'an'ı Kur'an, sünnet ve sahabe ve tabiinden müfessirlerin görüşleri ile tefsir etmiştir. Bunun yanında Abdullah Hayyât israiliyattan olabildiğince uzak durmuş ve müfessirlerin görüşlerini de aktarmıştır. Bazen bu aktarımlarında açık isim verirken bazen de denildi diyerek isim zikretmeden aktarmıştır. Ayrıca Hayyât tefsirinde açıklanması gereken terimlerin anlamlarını da dipnotlarda vermiştir.

3.2 Abdullah Hayyât'ın Rey Tefsiri Yöntemi

Abdullah Hayyât, tefsirde rey metodunu akide ile ilgili ayetleri açıklamada esas almıştır. Rey metodunu Allah'ın rü'yeti, el, göz, yüz vb. gibi akide ile ilgili konuları yorumlamada kullanmıştır. Ayrıca fıkıh, ibadet, boşanma, iddet ve esirlerle ilgili konularda da kullanmıştır. Nahiv içine giren istifham, nefi ve irab, teyit vb gibi konularda da alakalı meselelerde dirayet tefsirine yönelmiştir. Ancak birçok yerde Tefsiri'l-Müeyesser eserine değer katan şeyin ayetlerin tefsirinde Kur'an ve hadis gibi kaynaklara dayanması olduğunu ifade etmiştir.

3.2.1 Akide Konularındaki Yöntemi

Abdullah Hayyât, Tefsiri'l-Müeyesser adlı eserinde akide konularını ele almıştır. Eser incelendiğinde akide ile ilgili konularda dirayet tefsirine başvurduğu meseleler ortaya çıkmıştır. Abdullah Hayyât, kitapta yer alan sıfatları kendinden önce gelen müfessirler ve tabiinin yolundan giderek yorumladığı ortaya çıkmıştır. Aşağıda bunlara örnekler verilecektir.

3.2.1.1 Allah'a layık geliş şekli

Abdullah Hayyât; (وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا) “Rabbin ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiğinde” (Fecr 89/22-23) ayetini şu şekilde açıklamıştır: Allah Teâlâ kullarının arasında hüküm vermek için kendi ululuğuna yaraşır şekilde gelir. İman ehli tevile ya da teşbihe girmeden Allah için bu sıfatı ve Meleklerin Allah huzuruna saf saf gelişini ve cehennemini getirilişini ispat etmiştir. Abdullah İbn Mesut bu konuda şöyle demiştir: Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “O

gün cehennem, yetmiş bin bağ/dizgin ile ve herbir dizgini de yetmiş bin melek tutmuş çekerek onu getirirler.” İşte o gün insan haddi aşmasını ve dünyada işlediği amelleri hatırlar. Kâfir ders alır ve tevbe eder ancak iş işten geçmiştir. Artık nasihat kendisine nasıl fayda versin? Ahiret için dünyada güzel ve hayırlı işler yapmış olmayı temenni eder ancak artık bunun zamanı geçmiştir. O gün kendisine isyan edenlere azap etme konusunda Allah’tan daha şiddetli kimse yoktur. Mutmain olan yani Allah’a iman etmiş ve gereklerini yerine getirmiş nefse ise o gün Allah kendisinden razı olarak cennete gir denecektir.¹¹⁹

3.2.1.2 El sıfatı

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ) “Göğü ellerimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter. (Zâriyât 51/47) Abdullah Hayyât bu ayetle ilgili şöyle demiştir: Ayet, bu ayetin ardından Allah’ın Rububiyetine ve yüce gücüne ait bazı deliller sunmuştur. Allah Teâlâ’nın göyü elleriyle yani güç ve kudretiyle yarattığını ifade etmiştir. Bu anlamı İbn Abbas ve diğer ilk dönem müfessirleri zikretmiştir. Zira böyle büyük bir âlemi ancak o yaratabilir. O göyü direksiz ve alabildiğine geniş olarak yaratmıştır.¹²⁰

Allah Teâlâ Mülk sûresinde de şöyle buyurmuştur: (تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) “Hükümlerinde elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Mülk 67/1) Abdullah Hayyât Allah’ın kendisini yüceltmesini açıklamış ve Allah’ın kendisine hiçbir şeyin benzemediğini ve benzerinin olmadığını belirttiğini izah etmiştir. Yer ve gök onun elinde ve yaratılan her şeyin tasarrufu ona aittir. O yaptıklarından sorguya çekilemez ve o her şeye kâdirdir. Bu ayet Allah’a el sıfatını ispat etmede delil olarak kullanılır. O Allah’ın celal ve yüceliğine yaraşır bir eldir. Aynı zamanda onun zatı da başka hiçbir zata eli de başka hiçbir ele benzemez.¹²¹

Allah Teâlâ Fetih sûresinde de şöyle buyurmuştur: (إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا) “Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.

¹¹⁹ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:I, s: 102

¹²⁰ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:III, s:72.

¹²¹ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:II, s:99.

Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir. (Fetih 48/10) Abdullah Hayyât burada el sıfatını, İbn Kesir'den yaptığı aktarımla yorumlamıştır. Buradaki anlamı; Allah onlarla beraber hazırdır, onların konuştuklarını duymakta ve onları görmektedir. Allah Teâlâ, Resûlünün aracılığıyla biat etmiştir. es-Sedi bu konuda şöyle demiştir: “Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) elini tutarak biat etmişlerdir ki Allah'ın eli de bu biatta onların elleri üzerindedir. “Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir” ayeti de Allah'a el sıfatının ispat edilmesinin bir delilidir. Bu görüş ilim insanlarının çoğunluğunun görüşü olup Allah'ın azamet ve büyüklüğüne yaraşır bir eli ona ispat etmiştir.”¹²²

3.2.1.3 Allah'ın görülmesi

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (كَأَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّخُجُونَ) “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.” (Mutaffifin 83/15) Abdullah Hayyât bu ayetle ilgili şöyle demiştir: Allah Teâlâ kâfirler için ahirette hazırladığı bazı azap türlerini haber vermiştir. Onlara hazırladığı siccîn'den bahsetmiş ardından da Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklarını haber vermiştir. Bu, mahrumiyetin en doruk noktasıdır. Bunlar Allah'ı görme nimetinden mahrum olacaklardır. Mümin kullar ise Allah'ı görecekler ve en güzel şekilde rızıklandırılacaklardır. “Sizler şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de öyle göreceksiniz” işte bu, Allah'ın ahirette görülmesi konusundaki doğru inançtır. Bu iman ehlinin itikadıdır. Kâfirler bu mahrumiyetle beraber cehennem ateşine de maruz kalacaklardır ve kendilerine işte bu dünyada peygamberleri yalanlamanızın karşılığıdır, işte bu meydana gelmeyeceğini zannettiğiniz azaptır denecektir.¹²³

3.2.2 Fıkıh Meselelerine Yaklaşımı

Abdullah Hayyât hüküm içeren ayetlerin tefsirinde sünnete ve müfessirlerin görüşlerine başvurmıştır. Abdullah Hayyât'ın zikrettiği görüşler fıkıhçıların ittifak ettikleri görüşlerdir.

¹²² Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:III, s:24.

¹²³ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:I, s:74.

3.2.2.1 Muhacir kadınlarla ilgili hüküm

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَبَيِّنُنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْئَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا ۗ (ذَلِكَ حُكْمُ اللَّهِ بِحُكْمِ بَيْنِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helal değildirler. Kâfirler de müslüman hanımlara helal olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığımız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Mümtehine 60/10) Abdullah Hayyât muhacir kadınlarla ilgili hükmü açıklamıştır. Ayet, kâfir kocalarından hicret diyarında bulunan Müslümanlara kaçan müslüman muhacir kadınlardan bahsetmiştir. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Hudeybiye sulhunda Mekke'den Medine'ye Müslüman olarak gelen olursa geri verileceği konusunda müşriklerle anlaşmıştır. Bu, erkekler için yürürlükte olup uygulanmaktaydı ancak Allah Teâlâ kadınların imtihan edilmelerini ve Allah ve Resûlü için ve Müslümanlara katılmak için hicret edip etmediklerinin sorulmasını emretmiştir. Gelen kadınların gerçekten Müslüman oldukları anlaşılması halinde kâfir kocalarına geri verilmemeleri emredilmiştir. Zira Müslüman kadınların kâfirlerle evlenmeleri helal değildir. Muhacir kadınla evlenen kişinin, önceki kâfir kocasının kadına ödediği mehri ona ödemesi gerekir. Zira (وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا) “Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin” ayeti bunu ifade etmektedir. Bu mehrin ödenmesinin ardından muhacir kadınlarla evlenmesinde bir mahzur bulunmamaktadır. Bununla beraber Allah Teâlâ Müslümanlara da müşrik eşlerinden ayrılmasını emretmiştir. Müslüman erkeklere evlendikleri muhacir kadınların mehirlerini eski kocalarına ödemelerini emrederken, Müslümanların da ödedikleri mehirleri müşrik kadınlarla evlenen müşrik erkeklerden istemelerini buyurmuştur. Ardından da Allah Teâlâ bu ayette

zikrettiği hükümlerin kullarına emrettiği hükümler olduğunu ve kulları için en uygun olanları en iyi kendisinin bildiğini belirtmiştir.¹²⁴

Ayrıca Allah Teâlâ aynı sûrede şöyle buyurmuştur: (وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ) (فَعَاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ دَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَأَنْفَقُوا اللَّهُ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ) “Eğer eşlerinizden biri kâfirlere kaçar ve siz de onlarla çarpışıp ganimet alırsanız eşleri gidenlere sarfettikleri (mehir) kadarını verin ve inandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.” (Mümtehine 60/11) Abdullah Hayyât Müslümanların, hicret eden kadınların mehirlerini kâfir kocalarına verme konusunda emre itaat etme keyfiyetlerini açıklamıştır. Ancak müşrikler bu emri yerine getirmemiş, bunun üzerine Allah Teâlâ kâfirlere giden müşrik kadınlara ödenen mehirlerin, Müslümanların müşriklerle savaşması halinde onların kocalarından elde edilen ganimetlerinden alınarak Müslüman kocaya ödenmesini emretmiştir.¹²⁵

3.2.3 Dilbilgisi (Nahiv) Konularına Yaklaşımı

Abdullah Hayyât'ın dilbilisi alanındaki metodunun incelenmesinin ardından, az sayıdaki konuda dil bilgisini tanık olarak gösterdiği anlaşılmıştır. Bunun yanında Abdullah Hayyât anlam ilmine değinmiştir.

3.2.3.1 Soru sorma

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ النَّبَأِ الْعَظِيمِ) “Birbirlerine neyi soruyorlar? Büyük haberi mi (soruyorlar)? (Nebe 78/2-3) (عَمَّ) Kelimesinin aslı (+ عن) olup nun harfi mim harfine idgam edilmiş ve elif harfi de hazfedilmiştir. Bu sözcük istifham yani soru edatıdır. Bu durumda ayetin anlamı şöyledir: Müşrikler birbirlerine neyi soruyorlar?” demiş, ardından da bu soruya “Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi” diyerek cevap vermiştir. Burada kastedilen bu büyük haber öldükten sonra yeniden dirilme olayıdır. Bunun yanında bu büyük haber ile Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir diyenler de olmuştur. “Hayır, ileride bilecekler. Yine hayır; ileride bilecekler” denen daha sonraki ayetlerde ise bir tehdit sözkonusudur. Yani

¹²⁴ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:II, s:59-60.

¹²⁵ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:II, s:60

başka bir ifadeyle, herşey ortaya çıktığında ahireti yalanlamalarının ne demek olduğunu görecekler demektir.¹²⁶

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ) “Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?” (Fîl 105/1) Allah Teâlâ bu sûreye takriri soru edatı ile başlamıştır. Burada Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) e hitap edilmektedir. Yani başka bir ifadeyle; Kâbe’yi yıkmak için gelen fil sahiplerine ne yapıldığını bilmiyor musun? demektir.¹²⁷

3.2.3.2 Teyit

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” (Alak 96/1) Abdullah Hayyât, oku hitabının Allah Resûlü’ne (sallallahu aleyhi ve sellem) yönelik olduğunu belirtmiştir. İlk vahiy, Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) Hira mağarasında ibadat halinde iken nazil olmuştur. Cebrail (a.s.), bütün mahlûkatı yaratan Rabbinin adıyla başlayan Kur’an’dan sana indirilenleri oku anlamındaki (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” bu ayetle başlayan vahiyle gelmiştir. Ardından şerefine binaen bütün mahlûkat içerisinde insanı zikretmiş ve onu alaktan yarattığını belirtmiştir. Alak, nutfe/meni suyu sonrası oluşan pıhtılaşmış kan demektir. Alak sözcüğü alaka sözcüğünün çoğulu olup burada çoğul olarak zikredilmiştir. Çünkü insanları topluluk olarak ele almıştır. Ardından teyit amacıyla “oku” kelimesini tekrar etmiştir.¹²⁸

Bu bölümde Abdullah Hayyât’ın dille alakalı konulara değindiği ancak ayrıntıya girmediği açıkça görülmektedir. Soru edatı, teyit, nefi gibi dilbilgisi konularına değinmekte ve türünü açıklamaktadır. Bununla beraber dilbilgisi alanındaki görüş ayrılıklarına girmemiştir. Dilbilgisi müfessirin Kur’an naslarını açıklarken kullandığı bir araçtır. Terimlerin anlamlarına ise geniş yer vermiştir. Dipnotlarda Kur’an müfredatlarının anlamlarını açıklamış ve birden fazla manasına yer vermiştir.

¹²⁶ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:I, s:43

¹²⁷ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:I, s:141

¹²⁸ Et-Tefsirü'l-Müeyesser, c:I, s:122

3.3 Abdullah Hayyât'ın Kaynakları

Kaynaklar, Kur'an naslarının açıklanmasında ve yorumlanmasında tefsirin ilmi değerini yükselten ölçülerdir. Kaynaklar ne kadar ana ve temel kitaplara dayanırsa bu değer ve kıymet de o derece artar. Abdullah Hayyât'ın tefsir eseri incelendiğinde tefsir alanında kaleme alınmış bir kısım tefsir eserleri esas aldığı görülmektedir. Bu başlık altında Abdullah Hayyât'ın açıkça adını zikrettiği bu tefsir ve hadis kitapları müelliflerinin vefat tarih sırasına göre ele alınacaktır.

1. Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. el-Ferra el-Begavi eş-Şafii Muhyiddin (ö. 510), Mealimü'l-Tenzil fi Tefsiru'l-Kur'an = Tefsiru'l-Begavi, tahk: Abdurrezzak Mehdi, Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, H. 1420.
2. Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir El-Kuraşi El-Basri ed-Dimaşki (ö. 774), Tefsirü'l-Kur'an-i'l-Azim (İbn Kesir) Thk: Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.
3. Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esedü's-Şeybani (ö. 241), Müsned İmam Ahmed b. Hanbel, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, (Darü'l-Hadis, Kahire, 1416 – 1995)
4. Muhammed bin İsmail Ebu Abdullah El-Buhari El-Ca'fi, El-Cami'u'l-Müsnedi's-Sahih el-Muhtasar min Umuri Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Sünenihi ve Eyyamihi, Sahihu'l-Buhari, thk: Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dar Tavkı'n-Nacah, 1422.
5. İmam Müslim b. el-Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşayri en-Nisaburi (ö. 261) El-Musnedü's-Sahih el-Muhtasar bi Nakli'l-Adil ani'l-Adil ila Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Thk: Muhammad Fuad Abdalbaki, Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.

4. TEFSİRÜ'L-MÜYESSER ESERİNDE KUŞLAR VE HAYVANLAR

Kuşlar ve hayvanların Kur'an-ı Kerim'de isimlerinin zikredilmesi bir peygamberle ilişkilendirilmiştir. Bunlar insanoğlunun yaratılış adına tefekkür etmesi için gönderilmiş ayet ve delillerdir. Bazı sûreler insanı tefekküre sevk edecek şekilde bazı hayvanların isimleriyle isimlendirilmiştir. Bu ayetler yaratıcının bütün mahlûkattaki büyüklüğünü ortaya koyan delillerdir.

4.1 Kuş ve Hayvanların Tanımı ve Aralarındaki İlişki

Tayr (kuş) kelimesinin sözlük anlamı: Ta, ya ve ra harflerinden oluşan kelime, bir şeyin havadaki hafifliğine işaret eden bir sözcüktür. Daha sonra ise kelime hızlı hareket eden herşey için kullanılır olmuştur. Kelimenin Arapça karşılığı tâir olup çoğulu tayr olarak kullanılır. Kelime her hafif şey için uçuş anlamında târa olarak ifade edilir.¹²⁹ Tayaran, (uçmak): Kanatlı bir şeyin kanatlarıyla havada hareketine verilen isimdir.¹³⁰ Tayr (kuş): Uçan şeylere verilen isimdir. Tekili tâir (kuş) olup dişisi tairatün olarak adlandırılır ki bu çok az kullanılır.¹³¹

Tair kelimesinin çoğulu sahip kelimesi gibidir. Tayr kelimesinin çoğulu ferh ve firah kelimelerinde olduğu gibi tuyor ve atyar şeklinde yapılır. Kutrup, tayr kelimesi tek bir kuş için de kullanılabilir demiştir.¹³²

Kuş kelimesinin terim anlamı: Kelimenin terim anlamı sözlük anlamından farklı değildir. Ragıb bu konuda şöyle demiştir: "Tair, kanatları olan ve havada yüzen herşeydir."¹³³ İbn Aşur da onu şöyle tanımlamıştır: "Kanatlarının hareketi sayesinde havada yükselen hayvandır."¹³⁴ Sonuç olarak kuş, havada yüzen her kanatlıya verilen bir isimdir.

Hayvan kelimesinin sözlük anlamı: O, her canlı varlığa verilen isimdir. Allah Teâlâ ahireti de hayvan olarak nitelendirmiş ve (وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ)

¹²⁹ Bkz: İbn Faris **Mekayisü'l-Luga**, c:III s:435-436.

¹³⁰ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, c:IV s:508.

¹³¹ Önceki Kaynak c:IV s:508.

¹³² El-Damiri M., (2003). Ebu'Bagâ, Kemalüddin el-Şafi'i (ö. 808 H.), **Hayatü'l-Hayvani'l-Kubra**, i. 2, Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye,c:II 133.

¹³³ Al-İsfahani R., **el-Müfredat**, s:528.

¹³⁴ İbn Aşur, **et-Tahrir ve't-Tenvir** c:30 s:549.

“Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!” (Ankebut Sûresi: 29/64) buyurmuştur. Yani: o hak olan sonu olmayan sürekli bir yaşamdır.¹³⁵ Yani: O hayattır. Bunun anlamı; ahirete giden ölmez ve ebedi canlı kalır manasındadır. Cennete giren orada ebedi güzel bir hayat yaşar, cehenneme giren de orada ne ölür ne de yaşar.¹³⁶

Hayvan kelimesinin terim anlamı: Her ruh sahibi olan ancak akli olmayan yaratıktır.¹³⁷

Hayvanlar ve Kuşlar Arasındaki ilişki:

Hayvan: Konuşma yetisine sahip olsun ya da olmasın ruh/can sahibi her şeye verilen bir isim olup hayat kelimesinden alınmıştır. Kuş da can taşımakta olup o da bir hayvan türüdür. Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) “hayvanlara karşı yaptığımız iyiliklerden bir sevap alır mıyız? Diye sorulduğunda “Nemli ciğeri olan her bir varlıkta (onlara yapılan iyilik nedeniyle) bir ecir sevap vardır” buyurmuşlardır.¹³⁸ Kuş da bu yönüyle iyilik edildiğinde büyük bir sevaba nail olunan bir hayvan türüdür. Ayrıca bu hadisin içine, kuş olsun diğer hayvanlar olsun canlı her türlü hayvanı kapsamaktadır.

Dâbbe kelimesinin sözlük anlamı: Yeryüzünde hareket eden her canlıya verilen bir isim olup daha çok binek hayvanlarına verilen bir isim halini almıştır. Örfi manada da bu kelime eşek ve katır gibi binek hayvanları için kullanılır.¹³⁹

Dâbbe kelimesinin terim anlamı: hareket özelliği olan canlı manasında kullanılır. Ayrıca onun için; yeryüzündeki her hayvan dâbbedir demişlerdir. Bazıları, kuşları dâbbe tanımı dışına çıkarmıştır. Ancak kuş türü içine giren hayvanlardan birçoğu da

¹³⁵ **Terfsiru İbn Kesir'in** c:VI s:294.

¹³⁶ Bkz: İbn Manzur **Lisanu'l-Arab**, c:14 s:214.

¹³⁷ Bkz. Rawas M., **Mu'cemu Lugati'l-Fukaha**, S: 190.

¹³⁸ **Sahih-i Buhari**, el-Abar ala't-Turug ize lem yeteezze minhe, No.: 2466.

¹³⁹ Bkz. İbn Manzur **Lisanu'l-Arab**, c:I S:369-370, el-Külliyet, **el-Kafevi** s:438, el-Zubeydi **Tacu'l-Arus**, c:II s:392.

yeryüzünde yürümektedir. Bu yönüyle kelimenin sözlük anlamı terim anlamı dışına çıkmamaktadır.¹⁴⁰

Dâbbe ile kuş arasındaki ilişki: Kuşların genel niteliği havada yüzmeleri/uçmaları, dâbbelerinki de yerde yürümeleridir. Bu yönüyle dâbbe kelimesi kuşları da kapsar çünkü kuşlar da yere indiği zaman yürürler.¹⁴¹ Bununla beraber havada yüzmeyen birçok kuş türü de bulunmaktadır.

Haşere kelimesinin sözlük anlamı: Haşere kelimesi haşarat (haşereler) kelimesinin tekilidir. Bunlar yeryüzünde hareket eden en küçük dâbbe türüdür.¹⁴²

Haşere kelimesinin terim anlamı: Yeryüzünde hareket eden küçük dâbbe (canlı) türüdür. Kelimenin terim anlamı sözlük anlamının dışına çıkmaz.¹⁴³

Zoologlara göre haşere: Zoologlara göre haşere, yaratılışında üç aşaması olan her canlı türüdür. Bu türler ilk önce yumurta iken ardından solucana ve sonunda bir kelebeğe dönüşür. Bunlar böcekler ve akrepler gibi yeryüzünde hareket eden canlılarından. Ayrıca fare gibi küçük hayvanlar da haşare olarak adlandırılanlar.¹⁴⁴

Haşereler ve kuşlar arasındaki ilişki: Haşareler arasında; sinek ve çekirge gibi uçan türler, fare ve akrep gibi uçmayan türler bulunur.

4.2 Kur'an-ı Kerim'de Kuşlar ve Hayvanların Eylemleri

Boşlukta süzülen kuşlar, insan için hala gizli sayılan bizim için hala gizemli sayılan büyük bir dünyayı keşfetme adına daha fazla bilgi edinmek için onlarla birlikte uçmayı teşvik eden canlılardır. Kuşlar zamanla, kültürel ve sürekli bilimsel ilham kaynağı haline gelmiştir. Kuşlar gittikleri yerlere beraberinde barış, özgürlük, hikmet, hicret, güç, karamsarlık, iyimserlik ve sadakat sembollerini taşımışlardır.

¹⁴⁰ Bkz. Tefik, *Al-Manavi*, s: 163, Aşur A. L., *Mevsuatu't-Tayr ve'l-Hayvan fi'l-Hadisi'n-Nebevi*, s: 181.

¹⁴¹ Bkz. İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*: c:XXVI s:97.

¹⁴² Bkz. Al-Razi, *Muhtaru's-Sıhah*, s: 82.

¹⁴³ Bkz. Al-Tefik, *Al-Manavi*: s:141.

¹⁴⁴ Bkz. Mu'cemu'l-Vaiit, *Mu'cemu'l-Luga'l-Arabiyye*: c:I s:197.

Bunlar, yaradanın kemâl derecedeki güç ve kuvvetinin açık bir göstergesi ve yarattığı eşsiz şeyler için onun âyetlerinden bir ayettir. Zira bu zayıf yaratık Cenab-ı Hakkın zalimleri yok etmek için gönderdiği askerlerinden biri olabilir. Süleyman'ın gönderdiği hüdhüd kuşunda ve fil hadisesinde olduğu gibi onları ayetlerle gönderebilir. Bu konu ileriki sayfalarda daha detaylı ele alınacaktır.

4.2.1 Kuşların Yaratılmasındaki İlahi Mucize

Allah Teâlâ, kullarına, özellikle ayetlerini inkâr edenlere havada yüzen kuşlara bakmalarını emretmiştir. Kullarını, kuşların yaratılışı, uçma yeteneklerindeki mükemmelliği ve gökyüzünde uçuşları üzerinde tefekkür etmeye davet etmiştir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ) “Üstlerinde kanatlarını açta kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.” (Mülk 67/19)

Abdullah Hayyât, ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: Allah Teâlâ yüce gücüne dikkatleri, gökyüzünde kanatlarını açan ve kapayan uçan kuşlarla çekmiştir. Onların kanatlarını açtıklarında ya da kapattıklarında onları düşmekten koruyan sadece Allah'tır. Allah yarattıkları canlılar için en doğrusunu gören ve bilendir.¹⁴⁵ Abdullah Hayyât, kanat çırpma işlemindeki mucizeye dikkatleri çekmiştir. Zira havada uçma ve o havanın içinde yüksek verimle süzülme yeteneğinin verilmesi Allah'ın yüce yaratma gücüne delalet etmektedir. Çünkü kuşlar bu uçma eyleminde kullandıkları yapıları ile diğer canlılar dışında kendilerine verilen bu kanat çırpma özellikleri ile havada yüzer gibi kolaylıkla hareket ederler. İşte bu özellik ayette değinilen kanatların açılıp kapanması elyemidir. Kuşlar sıcakkanlı ve güçlü tüylerle kaplı kanatlara sahip hayvanlardır. Bu özellikleri onların, atmosferin katmanları arasında hareket etmesine ve uçuş yönüne göre dönmesine yardımcı olur. Kuşun anatomisine bakıldığında onun, uçmasına yardımcı olan tam ve mütakâmil bir yapıya sahip olduğu görülür. Öyleki yapısı, kanatları ve tüyleri onun hafif olmasını sağlamaktadır. Yüksek miktarda hava depolayan alveoller gibi iç organlara gelince, bunlar oksijen azaldığında ve yiyeceklerin sindirim sistemine ulaşmadan önce işlenmesine yardımcı olur. Kalbi ise,

¹⁴⁵ Tefsirü'l-Müeyesser c:II s:104.

dört depolama bölümünden oluşur. Onun bu özelliği kan pompalamaya ve iç yanmaya yardımcı olan sıcaklık artışını sağlar. Kuşların diğer bur özelliği de hafızalarının çok güçlü olmasıdır. Bu nedenle kuşlar yerleri ve yönleri öğrenir ve ezberlerler.¹⁴⁶

Mucize: İçerdiği yüksek hikmet nededeniyle ve Allah'ın ayetlerini vicdanlarda yerleştirmek üzere Mülk sûresinde gelen ayetler hayvanlarla ilgili bilimsel mucizelerin incelenmesi önemlidir. Bu ayet (صافات ويقبضن) “kanatlarını açma kapama” diyerek kuşların uçuş keyfiyetine değinmiştir. Bu uçuş eylemi, içerdiği nitelikler yönüyle ve bu eylemiyle bu türü diğer mahlûklardan ayırması nedeniyle farklı bir eylemdir. Abdullah Hayyât (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ) “Üstlerinde kanatlarını açma kapama uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.” (Mülk 67/19) ayetinde geçen kanatların açılıp kapanma sürecini ayetin tefsirini yaparak ele almıştır. Kuşların havada uzun süre kalabilmelerinin sırrının, yüce Allah'ın kuşların kanatları altındaki ilahi tasarımından, mikroskobik anatomisinden ve yaratılışlarındaki niteliklerinden kaynaklandığını göstermiştir. Ayrıca kuşların kanatlarının arka kısımları da aşağıya doğru az miktarda kıvrılabilmekte ve kanatlarının altından geçen hava buralara çarpmakta ve kuşu havaya kaldırmaktadır. Böylece kuş yukarı doğru yükselebilmektedir. Kanadın üst tarafından geçen hava ise kuşun kanadının ön kısmını yukarı doğru kaldırmakta ve böylece kanadın üstünde bulunan hava basıncı azalmakta ve kuşu yukarı doğru çekmektedir. Hava deposu sayılan alveol hava kanalında yeterli seviyede hava olması halinde kanat altındaki kaldırma kuvveti ve kanat üstündeki çekim kuvveti kuşun havada kalması için yeterli olmaktadır. Böylece bir kuş, kanatlarını çırpmadan, sadece yükselen rüzgârı kullanarak saatlerce havada kalabilmektedir.

4.2.2 Havanın Kuşların Hizmetine Verilmesi

Allah Teâlâ, kullarının dikkatini, uçuşa uygun yarattığı ve gökyüzü ile havayı da onların emrine sunduğu kuşlara çekmiştir. Onların yapılarını ve yaratılışlarını uçuşa müsait yaratmıştır. Bütün bunlar yaratıcının yüce gücüne delalet eder.

¹⁴⁶ Bkz. Al-Naccar Z. R., *Min Ayeti'l-İcazi'l-İlmiyyu'l-Hayvan fi'l-Kur'ani'l-Kerim* S:421.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: (أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ) (في ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) “Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah’tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.” (Nahl 16/79) Abdullah Hayyat, ayeti tefsirinde İbn Kesir’in görüşünü tercih etmiş ve şöyle demiştir: İbn Kesir bu konuda şöyle şöyle demiştir: Allah Teâlâ kullarının dikkatini gök ile yer arasında uçan kuşa çekmiş ve onu gök ile yer arasında havada kanatlarıyla nasıl uçurduğuna bakmalarını istemiştir. Onu orada tutanın sadece Allah’ın güç ve kudreti olduğunu ve bunu sağlayan havayı onu taşıması için emrine verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Abdullah Hayyât Mülk Sûresi’ndeki aşağıdaki ayetin tefsirini de zikretmiştir: (أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ) “Üstlerinde kanatlarını açmış uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân’dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.” (Mülk 67/19)¹⁴⁷ Hayyât konu ile alakalı ayetleri bir araya getirmiştir çünkü kuşlarda; havanın yaratılması, kuşların yapılarının uçuşa uygun yaratılması, onların havada uçmasına yönelik kuşlarda içgüdü yaratılması, kendilerinin inme yönündeki istekleri dışında yere düşmemeleri gibi farklı delaletler bulunmaktadır. Bu ayetler müminlere hitap etmektedir çünkü onlar sahip oldukları iman sayesinde eşyaların hakikatına ulaşma adına akıllarını kullanmayı öğrenmişlerdir. Onların bu durumu, inanç sahibi olmayanların aksine bir eylemdir zira küfür nasihat eden ve öğüt verenlere karşı nefret etme ve hakka karşı büyüklük taslama doğasına sahiptir.¹⁴⁸

Abdullah Hayyât ayetin tefsirinde, ayette Allah’ın güç ve kudreti ile birliğine ve tekliğine açık delalet olduğunu belirtmiştir. Öyle ki Allah kuşları uçmaya, havada yüzmeye ve süzölmeye yetenekli bir halde yaratmıştır. Onları bu şekilde yaratan ve havada tutan sadece âlemlerin rabbi Allah’tır. Bütün bunlar, Allah’ın güç ve kuvvetinin alamet, işaret ve delilleridir. Allah kuşu uçmaya uygun ve havayı da bu işe müsait yaratmasaydı bunun gerçekleşmesi mümkün olmazdı.¹⁴⁹ Abdullah Hayyât, uçuş öncesi kuşun kanatlarını açıp kapatmasını yani çırpmasını ve havada sabit kalmasını ve gökyüzünde bulunan havanın içinde farklı yönlerde uçuşmasını ele

¹⁴⁷ İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Kerim**: c:IV s:590.

¹⁴⁸ İbn Aşur **et-Tahriri ve’t-Tenvir**, c:XIV s:236.

¹⁴⁹ Bkz. **Tefsiru’l-Müeyyer**: c:II s:104; Züheyli, **et-Tefsiru’l-Munir**, c:XIV s:195

almıştır. Bu ayetler insanın, Allah Teâlâ'nın yaratmasındaki büyüklüğü ve azameti düşünmesini ve tefekkür etmesini gerektirmektedir.

4.3 Kuşların Zikirleri ve Hz. Süleyman'ın (as) Askerleri Sayılmaları

Hz. Davut (a.s.) ile beraber zikir yapan, onun askerlerinden bir asker olan ve İsrailoğullarına rızık olarak verilen kuşların hepsi de Allah'ın ayetlerinden bir ayet ve onun askerlerinden bir askerdir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَفْتًا) (كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ) “Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak süzülen kuşlar Allah'ı tesbih ederler. Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte, Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir.” (Nur 24/41) Abdullah Hayyat, İbn-i Kesir'in şu ifadelerini aktarmıştır: “Allah Teâlâ, göklerde ve yerde olan melekler, insanlar, cinler, hayvanlar ve hatta cansız varlıkların yani herşeyin onu tesbih ettiğini haber vermiştir. Abdullah Hayyat, Hadid sûresinin tefsirinin başında, hayvanların, kuşların, bitkilerin, dağların vb. herşeyin Allah'ı tesbih ettiğini açıklamıştır. Bunların hepsi de Allah Teâlâ'nın aşağıdaki ayette buyurduğu gibi nasıl tesbih edeceklerini bilmektedirler. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ) (تَسْبِيحُهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا) “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.” (İsra 17/44) (كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ) “Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir” ifadesinin anlamı; kuşlar havada uçuşları sırasında kendilerine ilham edilen şekliyle Rablerini tesbih eder ve ona ibadet ederler manasındadır. Allah onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Bu nedenle Allah, “Hepsi duasını/ibadetini ve tesbihini bilmektedir” buyurmuştur. Yani onlardan herbirisi Allah'a nasıl ibadet edecekleri konusunda yönlendirilmişlerdir. Kur'an-ı Kerim nazil olmadan önce hiç kimse kuşların, yaratıcısını tanıyan ve onu tesbih eden bir idrake sahip olduklarını bilmemekteydi. Bu ayeti kerime yer ve gökte bulunan bütün varlıkların kendi dilinde rabbini nasıl tesbih edeceğini bildiğini haber vermektedir. Buna binaen bütün meleklerin, insanların ve cinlerin kendine ait bir dili bulunmaktadır. Hatta kuşların bile tesbih ve dua için kendilerine ait dilleri

bulunmaktadır. Aşağıdaki ayette Allah Teâlâ daireye daha da genişleşmiş ve şöyle buyurmuştur: (وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَّمٌ أُمَّتُكُمْ) “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır.” (En’âm 6/38) Allah Teâlâ burada yerde ve gökte insan, cin, hayvan, kuş ve bitki ne varsa hepsinin Allah’ı tesbih ettiğini haber vermektedir.¹⁵⁰

Mantıku’t-tayr (Kuşdili): Bu Süleyman (a.s)’ın Hüdhüd ve karınca gibi kuşlar, haşereler ve ona musahhar kılınan diğer hayvanlar ile iletişim kurmak için kullandığı bir araçtır.

4.3.1 Kuşlar, Allah’ın Askerleridir

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Süleyman kuşları gözden geçirdi ve “Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?” diye sordu. “Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!” Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe’ halkından sana kesin bir bilgi getirdim.” (Neml 27/20)

Abdullah Hayyât, hüdhüd kuşunun, Allah’a değil güneşe tapan bir millet bularak açık bir gerekçeyle geldiğini belirtmiştir. Zira Süleyman (a.s) ona, Sebe kraliçesine benim şu mektubumu götür demiştir. Bu yönüyle o Allah’ın askerlerinden bir asker ve Allah dışındaki şeylere tapınan bir kavme peygamber tarafından gönderilmiş bir elçidir.

Allah Teâlâ, Kâbe’yi yıkmak ve Kâbe’nin izini ortadan kaldırmak için Yemen’den gelen fil ordusunun başına gelenleri Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) haber vermiştir. Onların başkanları Ebrehe el-Habeşi el-Aşrem idi. Aşağıdaki ayette geçtiği üzere Allah onların üzerine ordularından bir ordu göndermiş ve onları helak etmiş, çabalarını boşa çıkarmış ve emeklerini yok etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Onların üzerine, pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi. (Fil 105/3-5)

¹⁵⁰ Tefsiru’l-Müeyesser: S: 17.

Abdullah Hayyât ebabil kuşlarını anlattığı yerde; Allah onların üzerine en zayıf mahlûkatlarından birini, bir grup kuşu göndermiştir der. Ebabil kelimesinin anlamı arka arkaya birbirini takip eden kuş sürüsü manasındadır. Bu kuş sürüsü, Kabeyi yıkmak isteyen bu haddi aşan kavim üzerine cehennem ateşinde pişirilmiş çamurdan yapılmış taşlar atmışlardır. Bu kuşların attığı hiçbir taş hedefini şaşmamıştır.¹⁵¹

Taberi de ebabil kuşları ile alakalı şöyle demiştir: “Allah onlar üzerine farklı yönlerden gelen ve birbirini takip eden kuşlar göndermişlerdir. Ebabil kelimesi, eş-Şematit ve el-abadid kelimeleri gibi çokluğu ifade eder ve tekili yoktur.”¹⁵²

Ez-Zeccac da ayetin anlamı hakkında şunları söylemiştir: “Topluluklar bir o taraftan bir bu taraftan yani her taraftan gelmektedir. Buna göre, Allah Teâlâ onlar üzerine, kuşları bu taşlarla her yönden göndermiştir.”¹⁵³

Abdullah Hayyât ebabil kelimesinin tefsiri hakkında çok sayıda ifade aktarmıştır. Bunlardan birisi yukarıda aktarılan anlamdır. En-Nahas’ın belirttiği üzere bu görüşler üzerinde ittifak edilen görüşlerdir. Kelimenin gerçek anlamı; büyük topluluklar manasındadır. Kelime, falan, filandan büyük ve yücedir anlamında “fulan yüebbilü ala fûlan” (فَإِن يَؤِبِلْ عَلَى فُلَانٍ) şeklinde kullanılır ki kelime el-ibil (الإِبِل) sözcüğünden türemiştir. Kelime çoğul anlamında olup tekili yoktur.¹⁵⁴ Ebu Hayyan şöyle demiştir: “Öyle görünüyor ki buradaki hitap Allah Resûlü’ne (sallallahu aleyhi ve sellem) yapılmakta ve ona verilen nimet hatırlatılmaktadır. Zira bu büyük düşmanın uzaklaştırılması Allah Resûlü’nün (sallallahu aleyhi ve sellem) doğduğu yıl onun peygamberliğinin işareti (irhasat) olarak meydana gelmiştir. O kuşların anlatıldığı şekilde gelmeleri olağanüstü bir hadise olup peygamberlerin ortaya koydukları mucizeler cinsindedir. Sanki Allah Teâlâ şunu ifade etmektedir: Rabbinin, Kabeye zarar vermek isteyen o insanlara ne yaptığını gördün, planlarını bozdu ve onları en zayıf askerleri ile yani normalde öldürücü olmayan kuşlarla helak etti. Bu ayet Kâbe’nin şeref ve saygınlığına en açık delildir.”¹⁵⁵

¹⁵¹ **Tefsiru’l-Müeyesser**: S:142.

¹⁵² Bkz. Camiu’l-Beyan, et-Taberi c:XXIV s:605, İbn Kesir **Tefsiru**, c:VIII s:483.

¹⁵³ **Önceki Kaynak**: c:XXIV s:605.

¹⁵⁴ Bkz. **Taberi** Camiu’l-Beyan, c:XXIV s:605; İbn Kesir **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, c:VIII s:483.

¹⁵⁵ Bkz. **Kurtubi** el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an, c:XX s:197, Şevkani, Fehtu’l-Kadir, c:V s:605.

Abdullah Hayyat, ehabil kelimesinin anlamı hakkında Zeccac, İbn Kesir ve diğerlerinin görüşlerini tercih etmiş ve Taberi'nin görüşünü kabul etmemiştir. Ayet, Allah'ın milletleri helak ettiği deprem, fırtına, yıldırım ve yerin çökmesi gibi hadiselerle bahaneler üreten ve bunları inkâr edenlere de cevap niteliğindedir. Zira bu burada sunulacak hiçbir bahane bulunmamaktadır. Çünkü kuşların taş taşıyarak bir grubu bırakıp bir gruba saldırması ve onları öldülmesi normal bir olay değildir. Bu olay hakkında diğer hadiseler gibi bir hadisedir denilemez, çünkü fil hadisesinin gerçekleştiği yıl ile Allah Resûlü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilmesi arasında sadece kırk küsur sene vardır, bu nedenle Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ayeti okuduğunda aralarında bu hadiseye şahit olan insanlar bulunmaktaydı. Bu nedenle bahsedilen bahaneler kabul edilemez, bu hadisenin aktarımı zayıf olsaydı onu yalanlardı. Böyle bir yalanlamanın olmaması hadiseyi inkâr etmenin mümkün olmadığını göstermektedir.¹⁵⁶

4.4 Hayvanların ve Kuşların Peygamberlerin Kıssalarıyla İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde kuş ve hayvan isimleri peygamber kıssalarıyla ilişkilidir. Bunlar arasında bildircin, Hz. İbrahim'in kuşları, Hz. Salih'in dişi devesi, Hz. Süleyman'ın hüdhüd kuşu ve karıncası, Hz. Yusuf'un kurdu, Hz. Musa'nın yılanı, İsrailoğulları'nın ineği ile eşek, köpek, aslan ve Ebrehe'nin fili ve diğerleri bulunmaktadır. Kur'an, bunlar arasında kuş, deve, inek, keçi, koyun ve böcek türlerini şu ayetlerde açıklamıştır:

Kur'an-ı Kerim kuş ve hayvanların kıssalarından bahsetmiştir. İnsanoğlunun tarihi açısından kronolojik sırası içinde bahsettiği ilk kıssa, Maide sûresinde yer almıştır. Bu kıssada kardeşi Habili öldüren Kabil'in, onun cesedini sırtında taşıırken ondan nasıl kurtulacağını düşünmektedir. Bu arada Allah ona ölü bir kargayı gömmek için yeri eşeleyen bir karga gönderir. Bu olay, aşağıdaki ayetin tefsirinde açıklandığı üzere, ölümlerin nasıl defnedileceğinin Allah tarafından öğretilmesidir.

At bu konuda şöyle buyurmuştur: (فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْأَةَ أَخِيهِ) (قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُورِي سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ “Ardından Allah,

¹⁵⁶ An-Nu'mani, (775 H), **Lübnanü'l-Lüba' fi Ulumi'l-Kitab**, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, (1998). Lübnan, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c:V s:402.

kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu. (Mâide 5/31)

Abdullah Hayyât yukarıdaki ayetin tefsirinde İbn Kesir’in görüşünü tercih etmiştir. Es-Sudiy, sahabeye isnad ettiği rivayette şöyle demiştir: Genç öldüğünde, kardeşi onu nasıl defnedeceğini bilemeyerak açıkta bırakmıştır. Allah kavga eden iki karga göndermiş ve biri diğerini öldürmüş, ardından yeri kazarak oraya gömmüştür. Bunu gördüğünde “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” demiştir. Abdullah Hayyât bu duruma daha da açıklık getirerek Ali b. Ebi Talip’in İbni Abbas’tan rivayet ettiği; “Karga, ölü karganın yanına geldi ve onu örtünceye kadar üzerine toprak attı. Kardeşini öldüren de bunun ardından “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” ifadelerini aktarmıştır. Dahhak da İbn Abbas’tan şunu aktarmıştır: Kardeşini omuzunda bir sene taşımış ve ardından Allah ona iki karga göndermiş onları yeri eşelerken görmüş ve “Şu karga kadar olmaktan aciz miyim” demiş ve kardeşini defnetmiştir. Leys İbn Ebi Süleym de Mücahitten şunu aktarmıştır: Onu ölü halde, ne yapacağını bilemeden omuzunda yüz sene taşımış ve ardından bir karganın başka bir kargayı gömdüğünü görmüş ve “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” demiştir.”¹⁵⁷

4.4.1 Bildırcın

Allah Teâlâ bildırcını çiğnenmesindeki kolaylık, içerdiği gıdasal faydalar ve kolay avlanması nedeniyle İsrailoğulları için yiyecek kılmıştır. Abdullah Hayyât, bildırcının onların evlerine kadar ulaştığını ve ondan ihtiyaçları kadar aldıklarını belirtmiştir. Allah Teâlâ onu İsrailoğullarına göndermiş ancak bu nimeti inkâr etmişlerdir. Abdullah Hayyât bildırcın sözcüğünü İbn Kesir’in görüşlerine göre tefsir etmeyi tercih etmiştir. İkrime’ye göre bildırcın, cennete bulunan kuşlar gibi bir kuş türü olup serçeden büyük ya da o boyutlardadır. Katade onunla alakalı şöyle demiştir: Bildırcı, kırmızı renge çalan bir kuş türüdür. Bu kuşları onlar üzerine güney rüzgârları yönlendirmektedir. Günlük ihtiyaçları kadar onlardan keserlerdi. Eğer artar

¹⁵⁷ Tefsiru İbn Kesir, c:III s:81.

ve ondan geriye bir şey kalırsa bozulurdu. Altıncı gün olan Cuma günü altıncı ve yetinci gün kendesine yetecek kadar fazla alırlardı çünkü o gün ibadet günleri idi. O gün herhangi bir iş için dışarı çıkmazlar ve çalışmazlardı. Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: Bildircin, güvercin gibi dolgun bir kuş türüdür. Bu kuş türü kendilerine gelir ve cumartesi gününden bir sonraki cumartesi gününe kadar bunlardan alırlardı. Vehb'gelen başka bir rivayette de şöyle demiştir: İsrailoğulları Hz. Musa'dan et istemişler Allah Teâlâ da sizlere yeryüzünde en az bilinen bir et yedireceğim buyurmuştur Ardından onlar üzerine rüzgâr göndermiş ve evlerinin yanına kadar bildircinler ulaşmıştır.¹⁵⁸ İsrailoğulları onun yenmesi hakkında homurdanmışlar ve Hz. Musa'dan, kendileri için yeryüzünde yetişen şeylerden çıkarması için Allah'a dua etmesini istemişlerdir.

4.4.2 Arılar

Arılar, aşağıdaki ayette belirtildiği üzere dağlarda, ağaçlarda ve insanların kurdukları çardaklarda kendilerine yuva edinmeleri ve ardından rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan gitmesi için yönlendirilmişleridir.

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: (وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا) وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ * ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ النَّمْرَاتِ فَاسْأَلِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Ve Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.” (Nahl 16/68-69) Ardından arılara iyi, güzel ve temiz şeylerden yemesi emredilmiştir. Allah arıları, onlardan, renkleri farklı, içinde insanlar için şifa ve ilaç bulunan ballar elde etsinler diye insanların hizmetine sunmuştur. İşte bu düşünen topluluklar için Allah'ın ayetlerinden ve delillerinden birisidir.

Abdullah Hayyât, arıların karından çıkan ve insanlara lezzet veren balın, (وَأَنْهَارًا مِنْ) (عَسَلٍ مُّصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ

¹⁵⁸ Tefsiru İbn Kesir Selame baskısı: c:I:s:271.

bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur” (Muhammed 47/15) Bu ayette haber verilen cenneteki bal nehirleri ile aynı olduğunu savunmuştur. Arı, Allah’ın yarattığı en büyük mucizelerden birisidir. Zira arı beş göz, bir göyüs, iki bölümden oluşan bir karna sahiptir. Aynı zamanda arı çalışkan ve havada yüzen (uçan) farklı bir canlı türüdür.¹⁵⁹

4.4.3 Hz. Salih'in (a.s) Devesi

Deve sözcüğü, Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçmiştir. Adı Allah'ın Peygamberi Hz. Salih'in adıyla ilişkilendirilmiştir. Abdullah Hayyât, ayeti şu şekilde açıklamıştır: Allah Teâlâ onu Salih (a.s)’ın kavmine ayet/delil kılmış ve istediği gibi yemesi ve suyun yarısını içmesi için onu rahat bırakmalarını ve ona kötülük etmemelerini emretmiştir. Suya karşılık onlar da onun sütünü alacaklardır. Ancak onlar deveyi öldürmüşler ve Allah’ın emrine karşı gelmişlerdir. Deveyi öldüren şahıs da ilk dönem insanlar arasında yeryüzünün en şaki insanı olarak adlandırılmıştır. Ardından Allah Teâlâ devenin nasıl yaratıldığı hakkında düşünülmesini emretmiş ve onların sahip oldukları en değerli mal olan deveyi nasıl yarattığını hatırlatmıştır. O, yaratılışı farklı, güçlü, her türlü hava şartlarında ağır yükleri taşıyan ve ona göre zayıf yapıdaki binicisine itaat eden, çöllerin gemisi acayip mahlûka bakmazlar mı? diyerek ona dikkatleri çekmiştir.¹⁶⁰ Ardından Abdullah Hayyat, “Allah'ın dişi devesi” ifadesini şu şekilde açıklamıştır: Allah Teâlâ, ibret alınması Allah Resûlü’nü (sallallahu aleyhi ve sellem) yalanlayanları bu işten vazgeçirmek için Salih (a.s)’ın kavmi olan Semud kıssasını zikretmiştir. Böylece peygamberlerini yalanlayanların başına gelenlerin Kureyş’in de başına gelebileceğini hatırlatmıştır. Semud kavmi zorbalıkları nedeniyle Salih (a.s)’ın, Allah’ın onlara delil ve ayet olarak gönderdiği deveyi boğazlamaları nedeniyle onların başına gelecek azabı haber vermesini yalanlamışlar, Allah Teâlâ da peygamberlerini yalanlamaları nedeniyle onların üstüne azap indirmiştir.¹⁶¹ Abdullah Hayyât, (كَأَنَّهُ جِمَالَةٌ صُفْرٌ) “bunlar sanki sarı/kızıl develer gibidir” (Mürselat 77/33) ayetinin anlamını şöyle açıklamıştır: Sanki rengi siyah

¹⁵⁹ Bkz. **Tefsirü'l-Müeyesser**: c:III s:16.

¹⁶⁰ Hayyât, Abdullah Hayyât, **Tefsirü'l-Müeyesser**, c:I s:95.

¹⁶¹ Bkz. **Tefsirü'l-Müeyesser**, c:I s:109.

develer gibi anlamındadır zira Araplar, siyah develeri sarı olarak nitelendirirler çünkü siyahlıklarına sarı renk karışmıştır.¹⁶²

Abdullah Hayyat'ın açıkladığı haşereler arasında çekirge ve kelebekler bulunmaktadır. Neml sûresinde de Süleyman (a.s)'mın meclisinden kaybolan hüdhüd kuşundan bahsedilmiştir. Meclise katılmamış ve bu nedenle Süleyman (a.s) onu kesmek istemiş ancak hüdhüd, Allah dışında güneşe tapan Sebe kraliçesi Belkis ve kavmi hakkında haber getirmiş ardından da Hz. Süleyman (a.s)'mın eliyle İslam dinine girmeşlerdir. Böylece hüdhüd, kuşlardan Allah'a kulluğa davet eden ilk davetçi olma özelliğine sahip olmuştur.

4.4.4 Balık

Allah Teâlâ'nın balık sahibi olarak adlandırdığı balığın karnında belli bir süre kalan Allah'ın nebisi Zünnûn (a.s)'dır. Allah'a dua etmiş ve Allah'da onun duasını kabul etmiştir. Allah Teâlâ bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir: (فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ) “Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir halde ıssız bir yere atılacaktı.” (Kalem 68/ 48-49) Abdullah Hayyât bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: Allah Resûlü'nü (sallallahu aleyhi ve sellem), Yunus (a.s) gibi bir yol izlemeden nehyedilmiştir. Zira o kavmine kızarak gitmiş ve başına gelenler Enbiya sûresinde anlatılmıştır. Allah Teâlâ bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir: (وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ) “Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti. (Enbiyâ Sûresi 21/87) Abdullah Hayyat'ın, onun, kendisini balığın yutmasının ardından Allah'a dua ettiğini söylemiştir. Allah Teâlâ Saffat sûresinde de konuyu (فَأَلْتَقَمَهُ الْخُوتُ) “Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu” (Sâffât 37/142) buyurarak ele almış ve onun balığın karnında sıkıntılı ve üzüntülü halde dua ettiğini

¹⁶² Bkz. Tefsirü'l-Müyyesser, c:I s:39.

haber vermiştir. Allah Teâlâ da onun bu duasına icabet etmiş ve onu yutan balığın karnından kurtarmıştır. Allah'ın lütfu olmasaydı balığın karnından ıssız bir yere kınanmış bir halde atılacaktı. Ancak Allah Teâlâ onu rahmetiyle sarmış ve onun affetmiş ve onu risaleti için peygamber olarak seçmiştir.¹⁶³

4.4.5 Karınca

Karıncalar da kendi adlarıyla zikredilen bir sûrede üç defa zikredilmiştir. (حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا) (عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَبُهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) “Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi. (Neml 27/18) Abdullah Hayyat, bu ayetlerde geçen kıssalar Allah'ın güç ve kudretine delalet eder dedikten sonra şöyle demiştir. Zira insan karıncaya göre devasa bir canlıdır, insan da diğer bazı yaratılanlara göre küçük bir canlıdır. Hz. Süleyman'nın, karıncanın sözleri karşısında tebessüm etmesi Allah'ın kendisine verdiği kuşlar ve karıncaların dillerini anlama nimetini göstermeye yöneliktir. Zira kendisi karınca kolonisinin liderinin sözlerini duymuştur.

(برئ براءة الذئب من دم بن يعقوب) “Kurdun, Yakup'un oğlunun kanı hakkında suçsuz olduğu kadar suçsuz ve masum” diyen Arap atasözünü duyduğumuzda hemen aklımıza Allah'ın nebisi Hz. Yusuf (a.s.)'in kardeşleri (Yakup b. İshak b. Halil İbrahim'in çocukları) ile olan kıssası gelmektedir. Kardeşleri ondan kurtulmak için plan kurmuşlar, onu kuyuya atarak babaları Hz. Yakub'a kanlı elbisesi ile dönmüşler ve onu bir kurdun yediğini iddia etmişlerdi. Buradaki lafızda güzel bir konuya değinilmiştir. Zira bilindiği üzere kurt, avını parçalar bir kısmını yer ancak onu tamamen yemez. Eğer onu parçaladı deselerdi Hz. Yakup (a.s.) geri kalanı nerede diye soracaktı. Ancak onlar kurt onu yedi yani geriye bir şey bırakmadı demişlerdir. Yusuf sûresinin sonunda hakikat belli olarak ve Hz. Yusufun kardeşlerinin yalanları ortaya çıkmaktadır. Kurt kelimesi sûrede üç defa geçmekte ve kurdun suçsuz olduğu anlaşılmaktadır. Böylece asırlar boyu kullanılacak atasözlerine konu olmuştur.

¹⁶³ Bkz. Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:116.

4.4.6 Yılan

Yılan, Hz. Musa'nın mucizelerinden birisidir. Yılan kelimesi, hayya (الْحَيَّة) ifadesi ile Tâhâ sûresinde (فَالْفَيْهَاءُ فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى) “Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş!” Tâhâ 20/20) şeklinde bir defa zikredilmiştir. Ayrıca Yılan kelimesi su'ban (التُّعْبَانُ) ifadesi ile A'râf ve Şuara sûrelerinde de (فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ) (مُتَّبِعِينَ) “Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha” ayetiyle birer defa zikredilmiştir. Bu ayetler Hz. Musa'nın (a.s), yeryüzünde büyüklük taslayan ve ilah olduğunu iddia eden Firavun ve haşiyesi ile olan hikâyesini anlatmıştır. Allah Teâlâ Hz. Musa (a.s.) ve kardeşi Harun'a (a.s.) Firavun'a gidin ve ona yumuşak sözler söyleyin buyurmuştur. Hz. Musa'nın değneği ise Firavun'un sihirbazları ile karşılaşması esnasında onu yere attığında sihirbazların ortaya koyduklarını yutan büyük bir yılan/ejderhaya dönüşmüş ve bu karşılaşma Allah'ın peygamberi Hz. Musa'nın zaferi ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda sihirbazların tamamı Hz. Musan'ın Rabbine iman etmişler, imanları nedeniyle de Hz.Musa'ya İman etmeyen Firavun'un eliyle ölümle cezalandırılmışlar ve Firavun daha da azgınlaşmıştır. Böylece yılan/ejderha Allah'ın ayetlerinden bir ayet ve hak – batıl mücadelesinde Hz. Musa'nın galip gelmesine yardımcı olan askerlerinden bir asker olmuştur.

4.4.7 İnek

İnek sözcüğü, Kur'an'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresinde 7 defa geçmiştir. Burada Allah Teâlâ Hz. Musa'nın as kavmi İsrailoğullarına, bir inek kurban ederek Allah'a kurbet kesbetmelerini emretmiştir. Onlar da sen bizimle eğleniyor musun demişler, Hz. Musa da cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım demiştir. Ancak bu Yahudi topluluğunun genel karakteristik özelliğidir. İneği kesmemek için Allah'ın emrine tereddütle yaklaşmaları ve peygamberlerinin emrine isyan etmeleri nedeniyle ineğin mahiyeti, rengi ve nitelikleri hakkında sorular sorarak bu meseleyi kendileri hakkında daha da zorlaştırmışlardır. Allah Teâlâ onların sorduğu her soruya her seferinde cevap vermiş ve onlar da böylece iş onlar için daha da zorlaşmıştır. Sonunda ineği kesmişler ancak neredeyse bu işi yapmacak olmuşlardır. Ardından

Allah Teâlâ o ineğin bir parçası ile öldürülen kişiye vurun diye emretmiş ve ölü Allah'ın izniyle dirilmiştir.

4.4.8 Fil

Fil kıssası, Kâbe'yi yıkmak için gelen ordu ile belgelenmiştir. Fil adı, bu isimle adlandırılan sûrede (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ) “Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?” (Fil105/1) şeklinde bir sefer geçmiştir. Abdullah Hayyât fil kıssası ile alakalı; fil hadisesi Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) nün doğum yılı ile irtibatlandırıldığını ifade ettikten sonra konuyu şu şekilde ele almıştır. Ebrehe'l-Eşrem, Araplar Kâbe'yi değil Yemen'de onun yaptırdığı evi ziyaret etsinler ve orada hac yapmasınlar diye Kâbe'yi yıkmak üzere gelmiştir. Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) dedesi Abdulmuttalip ona; “Evin (Kâbe) onu koruyacak bir rabbi sahibi var” demiş ve Allah evine, Ebrehe'nin ordusuna ve filine ebabil kuşlarının attığı taşlar ile hepsini öldürerek sahip çıkmış ve Allah'ın evi de kalbi onun için atanlar tarafından ziyaret edilmeye devam etmiştir. Fil sûresi, bir hayvan ve kuş ile ilişkilendirilmiştir. Hayvan, Kâbe'yi yıkmak için gelen fil, kuş ise İbn Abbas'ın dediğine göre deniz tarafından gelen bir kuş sürüsü olup attıkları taşlar hedefini şaşmamış orduyu yenilmiş ekin yaprakları haline çevirmiştir.¹⁶⁴

Allah Teâlâ kuşları cennet yiyeceklerinden birisi kılmıştır. Ayrıca Allah kuşları Hz. Musa zamanında İsrailoğullarına yiyecek olarak sunmuştur. Abdullah Hayyât bildircimin ki kuş türlerinden bir türdür İsrailoğullarının evlerine kadar geldiğini ve onların bu kuşlardan ve men adı verilen dağlarda bulunan yiyecekten ihtiyaçları kadar aldıklarını belirtmiştir. Bunların her ikisi de insan için besleyici gıdalar olup bunları yiyenler başka bir şeye ihtiyaç duymazlar. Ancak İsrailoğulları Allah'ın nimetini inkâr ederek bunun dışında başka bir yiyecek istemişlerdir. Bu durum onların bütün hallerinde aynıdır, söz verdiklerinde sözlerini bozmuşlar ve Allah'ın gazabına maruz kalmışlardır.

¹⁶⁴ Bkz. **Tefsirü'l-Müeyesser**: c:I s:142.

4.5 Hz. İbrahim'in (a.s) Aldığı Dört Kuş

Bu başlık altında Hz. İbrahim'in (a.s.) aldığı dört kuş ve bunların öldükten sonra hayata geri döndüklerinin ispat ve izah edilme keyfiyeti ile Hz. İbrahim'in kuşları nasıl çağırdığı ve onların da bu çağrıya icebet etmeleri ele alınacaktır.

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ □) "Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana sa'y ederek gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara 2/260)

Abdullah Hayyât bu konunun tefsirinde İbn Kesir'in görüşünü tercih etmiştir. "Hz. İbrahim'in bu sorusuna neden olan birkaç neden zikretmişlerdir. Bunlar arasında şunlar yer almaktadır: Nemrud'a "Öldüren ve hayat veren benim rabbimdir" demesinin ardından bu konuda ilmel yakın derecesinden hadiseye şahit olarak aynelyakın derecesinde bilgiye sahip olmak istemiş ve "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demiş Allah Teâlâ da ona "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demiştir. Buhari'nin bu ayetin şerhinde rivayet ettiği hadiste Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Bizler şüphe duyma konusunda İbrahim'den daha fazla hak sahibiyiz. Zira o şöyle demiştir: "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti."¹⁶⁵ "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır." İfadesi ile alakalı ise müfessirler bu dört kuş hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu kuşlar nelerdir? Gerçi bunların ne olduğu çok önemli değildir zira önemle olsaydı Kur'an bunları zikrederdi. İbn Abbas bu kuşların: "Bu kuşlar; balıkçıl, tavus, horoz ve güvercin" olduğu rivayet edilmiştir. Gene İbn Abbas başka bir rivayetinde bunların "kaz, devekuşu yavrusu, horoz ve tavus kuşu" olduğunu söylemiştir. Mücahit ve İkrime ise

¹⁶⁵ Bkz. Tefsir İbn Kesir: c:I s:689.

bu kuşların güvercin, horoz, tavus ve karga olduğunu söylemişlerdir. El-Avfi İbn Abbas'tan (فَصُرُّهُنَّ إِلَيْكَ) ifadesi ile alakalı Onları kendine alıştır güvendir anlamındadır demiştir. Onları alıştırdığında ise onları kesmiş ve herbir dağ başına onlardan birer parça koymuştur. Hz. İbrahim'in dört kuş kesdiği ve onları parçaladığı, tüylerini yolduğu, bu parçaları birbirine karıştırdığı, bunları ayrı parçalara ayırarak herbir parçayı farklı bir dağ üzerine dağıttığı söylenmiştir. Bunları dört ya da yedi dağ üzerine dağıttığı söylenmiştir. İbn Abbas bununla alakalı şöyle demiştir: Kuşların başlarını eline almış Allah Teâlâ onları çağırmasını emretmiştir. Hz. İbrahim de Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi onları çağırmış, tüyelerinin, kanlarının, et parçalarının birbirine doğru uçtuklarını görmüştür. Herbir kuşun kendi parçası birbiriyle bir araya gelerek, kendi heyetleri üzerine toplanmışlar ve sorduğu soruya daha güçlü bir delil olması için Hz. İbrahim'in elinde bulunan kendilerine ait başı almak için ona doğru koşarak gelmişlerdir. Onlara farklı bir baş uzattığında geri çevirmişler, kendi başını uzattığında ise Allah'ın gücü ve kuvveti ile onunla birleşerek bir bütün oluşturmuştur. Bu nedenle Allah Teâlâ "Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir," buyurmuştur. Yani Allah Teâlâ mutlak güç sahibidir, azizdir ona hiçbir şey üstün ve gelip gelemez, o ne için ol derse olur ve bunun önüne hiçbir şey geçemez ve ona mani olamaz, onun her işinde ve sözünde bir hikmet vardır.

Abdullah Hayyât'ın tefsirinin incelenmesinin ardından, Hz. İbrahim'in (a.s.) sorusunun; Allah'ın ölüleri diriltme konusundaki bir şüphesine binaen değil aksine kalbinin tatmin olması ve tam yakine ulaşmak için istediği anlaşılmaktadır. Bu dört kuşu aldığımda (ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا) "Sonra da onları çağır. Sana sa'y ederek gelirler" ifadesinden onların karakteristik özelliğinin sa'y etmek olduğu görülmektedir.

Akide: kuş ve hayvanlar zikri aynı bağlam üzerinde gelmiş ve bunların ibadet ve tesbihleri tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bazı kuş ve hayvanlar peygamber kıssaları ile ilişkilendirilmiştir. Bunlar arasında Salih (a.s.)'ın devesi, hüdhüd kuşu, Süleyman (a.s.)'ın karıncası, Yusuf (a.s.)'ın kurdu, Musa (a.s.)'ın ineği ve Ebrehe'nin fili bulunmaktadır. Sünneti seniyyede bahsi geçenler ise Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ile olan ilişkileri ele alınmıştır.

Örneğin Âdiyât sûresinde geçen (وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا) “Soluk soluğa süratle koşan” buyurarak kase m ettiği atlar ki sûre de bu isimle anılmıştır. Abdullah Hayyât bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: Allah Teâlâ burada, sahiplerinin Allah yolunda savaşmak üzere hazırladığı atlara yemin etmiştir. (ضَبْحًا) sözcüğü ise koşarken atların ayaklarını taşlara vurduklarında çıkardıkları ateştir. Onlar sabah erkenden baskın yapar ve düşmanın ortasına dalarak tozu dumana katarlar.¹⁶⁶

4.6 Kuşlara ve Hayvanlara Benzetme Yapılması

Abdullah Hayyât, bazı sığır, kuş, haşere ve diğer hayvanlara yapılan benzetmelere değinmiş ve bu benzetmelerin her birinde alınması gereken dersler olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle (أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) “Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı. (Nisâ 4/82) ve (أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبِ أَقْفَالِهَا) “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var? (Muhammed 57/24) diyerek âlemlerin rabbinin kelamını tefekkür ve tedebbür etmeye çağırın bu ayetlerden hareketle benzetmelerin yapıldığı ayetlerdeki teemmüller zikredilecektir.

4.6.1 Bazı İnsanların Hayvanlara Benzetilmesi

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِحَبْنَمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا) (وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ) “Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” (A'râf 7/179)

Abdullah Hayyât bu ayetin tefsirinde Kurtubi'nin görüşlerine başvurmuştur. “Bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar” çünkü onlar doğru yolu bulamazlar. Onlar hayvanlar gibidirler zira tek dertleri yemek ve içmekten ibarettir. Onlar daha da aşağıdadırlar çünkü hayvanlar, bu tür insanların aksine kendi fayda ve zararına

¹⁶⁶ Bkz. Tefsirü'l-Müeyesser: c:I s:132.

olan şeyleri görür ve sahibine itaat ederler. Atâ da şöyle demiştir: Sığırlar, hayvanlar Allah'ı tanır ancak kâfirler onu tanımazlar. Ayrıca hayvanlar Allah'a itaat eder ancak kâfirler itaat etmez denmiştir. (أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ) “İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” Yani bunlar tedebbür ve tefekkürü bırakmış ve cennet ve cehennemden yüz çevirmişlerdir.¹⁶⁷ Burada bahsi konu olan kalp, vucuda kan pompalayan et parçasından ibaret olan kalp değildir. Bunu Abdullah Hayyât şu şekilde izah etmiştir: Bizler meseleleri bu kalple değil vicdan ve aklımızla idrak ederiz. Uyarıcı hitapları dinleyen ancak bunların doğruluğunu ya da yanlışlığını incelemeyen ve teyit etmek için çaba sarfetmeyenler hayvanlardır. Başka bir ifadeyle hayvanlar karmaşık akılla anlaşılabilir bu tarz konuları idrak etmekten acizdir. Ancak onlara, kendilerine zararlı ve faydalı yiyecek ve içecekleri ayırt etme gücü ve ardından vazifesini en güzel şekile eda etme özelliği verilmiştir. Bu nedenle kendisine verilen akli kullanmayan insan hayvandan daha da aşağı derekededir.

Allah Teâlâ Furkân sûresinde de şöyle buyurmuştur: (أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ)
 □ (إِنَّ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا) “Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.” (Furkân 25/44) “Yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.” Çünkü hayvanlar otlaklarının ya da içecekleri suyun yolunu bulurlar ve sahiplerini tanırlar. Ancak o kâfirler bu yolu bilmezler ve onları yaratan ve onlara rızık veren rablerini tanımazlar. Hayvanlar Allah'a secde eder ve onu tesbih ederler ancak o kâfirler bunu yapmazlar.¹⁶⁸ İlah, kendisine hamd ve şükredilen tek ve bir olan ibadet edilen yaratıcı anlamındadır. Onlar kalbin çağrısını mı dinliyorlar yoksa hak ve hakikatı bulmak için akıllarını mı kullanıyorlar? Onlar sadece yeme içme gibi şeylerle heva ve heveslerini doyuruyorlar. Onlar hakikatla meşgul olan onu düşünen akıllı insanlar gibi mi davranıyorlar? O zaman bu durumda onlar, Allah'a itaat eden ve onu tesbih eden doğal görevlerini hakkıyla yerine getiren hayvanlardan daha aşağı değiller mi?

¹⁶⁷ Bkz. **Tefsir Kurtubi**: c:VII s:325.

¹⁶⁸ Bkz. **Tayyibah Tefsirü'l-Begavi**, c:VI s:86.

4.6.2 Köpek Benzetmesi

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوِيَّ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ (الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرَكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ)
 “Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.” (A'râf 7/176)

Abdullah Hayyât; ayette geçen “Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur” ifadesi ve Tevratı taşıyan ancak içindekilerden haberi olmayanla alakalı şu görüşü tercih etmiştir: Lehese yani köpeyin dilini ağızından dışarı çıkarmasıdır. Mücahit bu konuyla ilgili şöyle demiştir: Bu tür insanların durumu kitabı okuyan ancak emirlerini yerine getirmeyen kişilerin durumu gibidir. Yani kâfiri kovsan gitmez, kendi haline bıraksan doğru yolu bulamaz. Her iki halde, köpeyin hali onun için aynıdır. Zira köpek kovalansa dilini sarkıtıp solur kendi haline bırakılsa ve ayakları üzerine yatsa gene dilini sarkıtıp solur. Kuteybi de bu konuda şöyle demiştir: Köpek hariç her şey yorgunluktan ya da susuzluktan dilini sarkıtıp solur. Köpek ise hem yorgunluk hem rahat hem de susuzluk halinde dilini sarkıtarak solur. Bu nedenle Allah Teâlâ ayetlerini yalanlayanlara köpek örneğini vermiş ve ona nasihat da etsen kendi başına da bıraksan o köpek gibi dalalet üzerinedir. Çünkü köpeği kovalasan da kendi başına bıraksan da dilini sarkıtıp solur.”¹⁶⁹ Allah onları bu şekliyle köpeğe benzetmiştir zira Allah onu bu nitelik üzerine yaratmıştır. Ayrıca aynı köpek Kehf sûresinde gençlerle beraber mağaranın önünde ayaklarını uzatarak beklemektedir.

4.6.3 Eşek Benzetmesi

Allah Teâlâ Cuma sûresinde şöyle buyurmuştur: (مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الثَّوْرِيَّةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ (الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)
 “Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin

¹⁶⁹ Bkz. Taiba Tefsirü'l-Begavi -: c:III s:304.

durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Cuma 62/5)

Abdullah Hayyât bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Allah Teâlâ Yahudilerin Tevratla amel etmemelerine eşek örneği vermiştir. Zira eşek, sırtında ne kadar kitap taşırsa taşısın onlardan istifade edemez.”¹⁷⁰ İbn Kesir de tefsirinde şöyle der: “Allah Teâlâ kendilerine Tevrat verilen ve onun emirlerini yerine getirmek üzere onu alan ancak onun gereklerini yerine getirmeyen Yahudileri kötüyerek ciltlerle kitap taşıyan eşeklere benzetmiştir. Yani başka bir ifadeyle onlar, içinde ne olduğunu bilmeyen kitap yüklü eşekler gibidirler. Eşekler fiziksel olarak içinde ne olduğunu bilmeden kitap taşırlar, Yahudiler de kendilerine verilen kitabı ezberlerler ancak onu ne anlarlar ne de gerekleri ile amel ederler aksine onu tahrif edip değiştirmişler ki bu eşeğin durumundan daha da kötüdür. Çünkü eşek onu anlayacak durumda değildir onlar ise anlama kabiliyetine sahip olmalarına rağmen onu kullanmamışlardır.”¹⁷¹ Abdullah Hayyât, Allah Teâlâ eşek örneğini, Yahudilerin kendilerine verilen Tevrat ile amel etmemelerine örnek vermiştir. Zira eşek sırtında kitap taşır ancak ondan istifade edemez, bu onlar için verilmiş ne kadar kötü bir örnektir.¹⁷² Tevrat, birinci dereceden Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliklerine yetişenler ve genelde de Müslümanlar için hidayet ve ahkâm kitabıdır. Bunun yanında Allah Teâlâ Nahl sûresinde (وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) “Hem binersiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır” (Nahl 16/8) buyurarak onun insanlar için süs olduğunu ifade ederek eşeği övmektedir.

4.6.4 Çekirge Benzetmesi

Allah Teâlâ Kamer sûresinde şöyle buyurmuştur: (خُسَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ) (جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ) “... gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar. (Kamer 54/6-7) Abdullah Hayyât bu ayetle alakalı şöyle demiştir: “Allah Teâlâ onların kabirden hesap gününe “gözleri düşmüş” olarak yani zelil alçak bir şekilde

¹⁷⁰ Bkz. Tefsirü'l-Müeyesser c:II s:69.

¹⁷¹ Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:69.

¹⁷² Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:69.

çıkacaklarını belirtmekte hesap yerine gitme konusunda yönlerini belirleme ve çağrıya icebet etme hızında onları çekirgelere benzetmektedir”¹⁷³

4.6.5 Sağa Sola Dağılmış Kelebek Benzetmesi

Allah Teâlâ kıyamet gününde insanların endişeli hareketlerini, sağa sola dağılan, bir tarafa doğru giden sonra geri dönen kelebeklere benzetmiş ve şöyle buyurmuştur: (يَوْمَ) (يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوتِ) “O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. (Kâria 101/4) Abdullah Hayyât bu ayetin yorumu ile alakalı şunları söylemiştir: O gün insanlar her biri bir tarafa uçuşan kelebekler gibi olacaktır. Kelebekler havada uçuşan, ışığa koşuşan ve ateşe düşen hayvanlardır. Allah Teâlâ insanları, yeniden dirilme gününde dağılmalar, sağa sola koşuşturmaları ve gidip gelmeleri gibi ortaya koydukları halleri nedeniyle kelebeklere benzetmiştir. Ardından dağlar da atılmış kabarık yünlere benzetilmiştir.¹⁷⁴

4.6.6 Sinek Benzetmesi

Allah Teâlâ Hac sûresinde şöyle buyurmuştur: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاذْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلُهمُ الذُّبَابُ شَيْئاً لَا يَسْتَنْفِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ) “Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de. (Hac 22/73) Abdullah Hayyât, Allah Teâlâ'nın, kendisi dışında dua edilen, tapılan ve yardım istenilen şeylerin bir sinek yaratmaktan aciz olduklarını ve eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramadıklarını belirttiğini ifade etmiş ve durum böyleyken nasıl olur da böyle bir şeye tapılır demektedir.¹⁷⁵

Allah Teâlâ'nın kitabını teemmül edip tefekkür eden bir kişi onda herşeyi bulur. Zira harikaları bitmez ve derinliklerine ulaşamaz. Allah Teâlâ kuşları ve hayvanları insanlar ibret alsınlar diye onlara örnek vermiştir. Salih (a.s.) devesi, inek, karga, kuşlar, haşereleler vb. gibi hayvanlar Allah'ın ayet ve delilleri olup bunların

¹⁷³ Tefsirü'l-Müeyesser, c:II s:69.

¹⁷⁴ Tefsirü'l-Müeyesser, c:III s:97.

¹⁷⁵ Bkz. Tefsirü'l-Müeyesser: c:I s:134.

herbirisinin birer görevi olup bunlar da biz insanlar gibi dua ve tesbih eden milletlerdir. Zira her şey Allah'ı tesbih eder.

5. SONUÇLAR

Allah'ın kitabı ve Abdullah Hayyât'ın Tefsirü'l-Müeyesser eserinden hareketle tefsir ilmine ve Kur'an ilimlerine kattığı yorumlar ile geçirdiğim seyahet sonunda Abdullah Hayyât'ın ayetlerin anlamlarını ortaya koymada Kur'an nasları ile nasıl muamele ettiği ortaya çıkmıştır. Bu mübarek seyahet, bu mübarek çalışmayı aydınlatan hazinelerle son bulmuştur. Bu seyahat sonunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Abdullah Hayyât'ın tefsirinde, onun ilimde alçak gönüllülüğü ağır basmaktadır. Zira ayetlerin yorumlanmasında tekellüfe girmemiştir.
2. Abdullah Hayyât, ana tefsir kitaplarından farklı ilmi rivayetleri çıkararak tefsirinde rivayet tefsirine önem vermiştir.
3. Abdullah Hayyât'ın eserlerinin incelenmesinin ardından, ayetlerin tefsirinde birçok kaynağa başvurduğu görülmüş ve bunları kuşlar ve hayvanlarla ilgili ayetleri yorumlamada kullanmıştır.
4. Abdullah Hayyât'ın en çok ilgi gösterdiği kaynaklar; Tabari, İbn Kesir ve Begavi gibi rivayet tefsirine önem veren kaynaklar olmuştur.
5. Abdullah Hayyât'ın herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadığı tefsir nasları, racih görüşü belirtmeksizin onun nazarında tercih edilen görüşler olduğu görülmüştür.
6. Abdullah Hayyât, müfessirlerden ya da tefsir kitaplarından yaptığı aktarımlarda çok azı hariç bu kaynakları zikretmemiş, burada bunların kaynaklarını araştırmacı belirtmiştir.
7. Abdullah Hayyât'ın sunduğu ancak kaynağını belirtmediği hadisler incelendiğinde bunların hepsinin sahih hadisler olduğu görülmüştür. Kaynağını zikrettiği hadisler ise Sahiheyne ve İmam Ahmed'in Müsned'inde yeralan hadisler olduğu görülmüştür.

8. Abdullah Hayyât'ın esas aldığı tefsir kaynakları arasında İbn Kesir ve Begavi'nin yer aldığı görülmüş ve bunlar arasında İbn Kesir'in başı çektiği ve Tefsirü'l-Müeyesser'de en çok yeralan kaynak olduğu görülmüştür.
9. Abdullah Hayyât'ın en az kullandığı kaynaklar; dilsel ve kıraat ile ilgili kaynaklar ile Beyzâvi ve Zemahşeri gibi dirayet ağırlıklı tefsirlerdir.
10. Abdullah Hayyât'ın en çok kullandığı tefsir kaideleri Kur'an'ın Kur'an, sünnet ve sahabe ve tabiinin görüşleri ile tefsir edilmesi kurallarıdır.
11. Abdullah Hayyât, kuşlar ve hayvanlar ile ilgili ayetler başta olmak üzere Kur'an naslarının yorumlanmasında rivayet tefsirini esas almıştır.
12. Abdullah Hayyât Kur'an kıssalarında kuşları ve hayvanları ele almış ve bunların yorumlanmasına geniş yer ayırmıştır.
13. Abdullah Hayyât, kelimelerin anlamlarını, tefsirinin başından sonuna kadar dipnotlarda vermiştir. Bu usul okuyucuya kelimenin manasını anlama konusunda kolaylık sağlamıştır.
14. Abdullah Hayyât, kuş ve hayvanların sembol olarak kullanılmasına da değinmiş ve bunların anlamlarını bu sembollere geniş yer veren tefsir kitaplarına başvurarak açıklamıştır.
15. Abdullah Hayyât, ayetlerin yorumlanmasında, bazı insanların kuşlara ve hayvanlara benzeyen yönlerine de değinmiştir. Bu usul, uygun yoruma ulaşabilme adına müfessirlerin izlediği bur yoldur.

Abdullah Hayyât tefsirinde, Kur'an nasları ile muamelede ve insanların Kur'an okurken Allah'ın muradını anlamasını kolaylaştıracak bilinmeyen kelimelerin izah ve yorumunda kendisinden önce gelen müfessirlerin koydukları yol ve yöntemlere bağlı kalmıştır. Mevladan, Abdullah Hayyât'a rahmetle muamele etmesini ve çalışmalarının onun iyilik mizana kaydedilmesini niyaz ediyoruz.

KAYNAKLAR

- Abbas, İ., İbn Saad'ın Büyük Sınıfları, araştırma: *Dar Sader*, Beyrut, d.T.
- Abdel Qader, A., (1984). Suriyeli Yazarlar Sözlüğü, *Dar Al-Fikr*, Şam.
- Abdul-Jabbar, S., (2014). Sunan ve Musanid Sahih Camii, Dr. I.
- Al Shaibani, A., (2001). Musnad Ahmed, soruşturma: Shuaib Al-Arnaout - Adel Murshid, *Al-Resala Vakfi*.
- Al-Andalusi, A., (2001). Aziz Kitabı'nın yorumlanmasında kısa editör, soruşturma: Abd al-Selam Abd al-Shafi Muhammed, *Dar al-Kutub al-Ilmyya*, Beyrut.
- Al-Andalusi, A., (2001). sevgili kitabın tefsirinde kısa editör, tarafından elde edildi: Abdel-Salam Abdel-Shafi Muhammad, *Dar Al-Kutub Al-Ilmia*, Beyrut.
- Al-Asqalani, A., (1959). Fath Al-Bari Sharh Sahih Al-Buhari, *Dar Al-Maarifa*, Beyrut.
- Al-Asqalani, Al-Ajab fi Bayan Al-Aseel, *Dar İbn Al-Jawzi*, Suudi Arabistan Krallığı.
- Al-Awda, S., *Kur'an-ı Kerim'in Nebevî Tefsiri*, d.T., d.T.
- Al-Baghdadi, A., Tefsir Al-Mawardi = Şakalar ve Gözler, *Dar Al-Kutub Al-Ilmyya*, Beyrut.
- Al-Balkhi, M., Muqatil bin Süleyman'ın Tefsiri, *Miras Canlanma Evi*, Beyrut.
- Al-Basri, Göz Sözlüğü, araştırma: Mehdi al-Makhzoumi - Ibrahim al-Samarrai, *Dar ve al-Hilal Kütüphanesi*, d.
- Al-Baydawi, A., İndirmenin Işıkları ve Yorumun Sırları, *Arap Mirasını Canlandırma Evi*, Beyrut.
- Al-Curcani, A., (1983). ele geçirildi ve düzeltildi: bir grup bilim adamı, *Dar Al-Kutub Al-Ilmyya*, Beyrut,
- Al-Dhahabi, M. H., Tefsir ve Yorumcular, *Wahba Kütüphanesi*, Kahire, d.T.
- Al-Dimashqi, S. O., Al-Labbab fi Ulum Al-Kitab, 1. Baskı, Beyrut / Lübnan: *Dar Al-Kutub Al-Ilmyya*, d.T.

- Al-Din, J., (1991). Ibn Manzur, Lisan al-Arab, soruşturma: Ali Abdullah al-Kabir, Muhammed Ahmed Hassaballah ve Hashem Muhammed al-Shazly, *Dar al-Maaref*, Kahire.
- Al-Din, M. M., (2009). Al-Bayhaqi (İmam Al-Hafız Ebu Bekir Ahmed bin Al-Hüseyin) İsimleri ve Nitelikleri, *Dar Al-Shuhada*, Kahire.
- Al-Din, M. N., al-Ashqadari al-Albani, Sahih al-Jami al-Sagheer ve ilaveleri, *İslam Ofisi*.
- Al-Din, M., (2006). Kuran Eğitimi ve Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi, Dava Koleji ve Dinin Temelleri, *Umm Al-Qura Üniversitesi*, Mekke,
- Al-Farabi, İ., (1987). Al-Sahih Taj Al-Lughah ve “Sahih Al-Arabiya”, araştırma: Ahmed Abdel-Ghafour Attar, *Milyonların Bilim Evi*, Beyrut, 4. baskı
- Al-Fayoumi, A., Ghareeb Al-Sharh Al-Kabeer'deki Aydınlatma Lambası, *Bilim Kütüphanesi*, Beyrut.
- Al-Ghamdi, A. A., (2015). Suudi döneminde Ulu Camii imamları, *yayın ve dağıtım için Dar Al-Tarfain*.
- Al-Ghazali, (1985). Allah'ın Güzel İsimlerinin Açıklaması, inceleme: Muhammed Othman Al-Khasht, *Kuran Kütüphanesi*, Kahire,
- Al-Granati, M., (1995). Al-Tashel indirme bilimleri için, araştırma: Abdullah Al-Khalidi, *Dar Al-Arqam Bin Abi Al-Arqam Şirketi*, Beyrut.
- Al-Hanafi, İ. H., Kur'an'ın Yorumlanmasında Beyanın Ruhunu, *Dar Al-Kutub Al-Ilmyya*, Beyrut.
- Al-Isfaraini, Y., (2014). Abu Awana tarafından alıntılı, araştırma: Baba Ibrahim Al-Kamironi, Suudi Arabistan: *İslam Üniversitesi*,
- Al-Jaafi, M., (2001). Al-Jami' Al-Musnad Al-Sahih Allah'ın Elçisinin Konularının Özeti - Allah'ın duaları ve barışı onun üzerine olsun - ve Sünneti ve günleri = Sahih Al-Buhari, araştırma: Muhammad Zuhair bin Nasser Al-Nasser, *Dar Tawq Al-Najat*.
- Al-Jafri, M. A . H., (1991). Abdullah Abdul-Ghani Khayyat, *Ulu Camii imamı ve vaizi*, ö.
- Al-Jawzi, J. A., Zad Al-Masir fi Al-Tafsir, *Dar Al-Kitab Al-Arabi*, Beyrut, d.T.

- Al-Kurdi, A. R., (2006). Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Güzel İsimleri, *Dar al-Ma'moon*, Amman.
- Al-Kurtubi, E-A., (2014) Zia al-Din Ahmed bin Omar al-Ansari, Sahih al-Buhari'nin kısaltması ve Gharibah'm bir ifadesi, araştırma: Rifaat Fawzi Abd al-Muttalib, *Dar al-Nawader*, Şam,
- Al-Kurtubi, M., (1964). Kuran hükümlerinin Toplayıcısı (Tefsir Al-Kurtubi), soruşturma: Ahmed Al-Baradouni - İbrahim Atfayesh, *Mısır Kitap Evi*, Kahire, cilt II,
- Al-Kurtubi, Y., (1994). bilgi beyanı ve erdemi koleksiyoncusu, soruşturma: Abi Al-Ashbal Al-Zuhairi, *Dar Ibn Al-Jawzi*, Suudi Arabistan Krallığı,
- Al-Madkhali, R., (2004). İnançlar ve Hükümler Üzerine Kişilerin Gerçekliği Raporu, Dr. I, Mekke Al-Mukarramah.
- Al-Makdisi, M., (2009). Kuran'ın Yorumlanmasında Feth Al-Rahman, araştıran: Noor Al-Din Talib, *Dar Al-Nawader*.
- Al-Mubarakı, S., Mühürlü Alraheek, *Dar al-Moayad*, d.
- Al-Muzaini, K., (2006). dokuz kitap aracılığıyla Kuran'ın vahyinin nedenlerinin editörü: Sebepleri, bir romanı ve bir bilgiyi incelemek, *Dar İbn Al-Jawzi*, Suudi Arabistan Krallığı, Dammam.
- Al-Najdi, F., Kur'an derslerinde Tawfiq Al-Rahman, *Dar Al-Assimah*, Suudi Arabistan Krallığı, Riyad.
- Al-Naysaburi, M., (1990). İbn Al-Bi` olarak bilinir, Al-Mustadrak Ali Al-Sahiheen, araştırma: Mustafa Abdel-Qader Atta, *Dar Al-Kutub Al-Ilmia*, Beyrut.
- Al-Nu'mani, S., (1998). Lübnan, "Al-Labbab fi Ulum al-Kitab", araştırma: Şeyh Adel Ahmed Abdel Mawgod ve Şeyh Ali Muhammed Moawad, Lübnan, Beyrut: *Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya* .
- Al-Omari, M., Abu Abdullah Wali Al-Din Al-Tebrizi, Mishkat Al-Masabih, araştırma: Muhammed Nasirüddin el-Albani, *İslam Ofisi*, Beyrut, 3. Baskı.
- Al-Qattan, M. K., (2000). Kur'an Bilimlerinde Araştırmalar, *Al-Maaref Basım ve Dağıtım Kütüphanesi*, Mısır, 3. baskı.
- Al-Qayrawani, M., (2008). Kur'an'ın Anlamları, tefsiri ve Hükümleri ve İlim Sanatlarından İfadeler Biliminde Sonuna Kadar Rehberlik, *Sharjah*

Üniversitesi: Kitap ve Sünnet Araştırma Grubu, Şeriat ve İslam Araştırmaları Koleji,

Al-Rahman, A. M. A., Kur'an-ı Kerim'in grafik yorumu, *Dar al-Maaref*, Kahire, 7. baskı.

Al-Razi, A., Al-Jarh ve Al-Ta'dil, *Arap Mirasının Yeniden Canlandırılması Evi*, Beyrut, 2. Baskı.

Al-Razi, F., (1981). Al-Tafsir Al-Kabeer (Gaybın Anahtarları), *Dar Al-Fikr*, Beyrut.

Al-Razi, M., Muhtar Al-Sihah, *Al-Resalah Vakfi*.

Al-Roumi, F., (2003). Studies in the Sciences of the Noble Qur'an, d.d., 2. baskı.

Al-Saadi, A., (2000). Tayseer Al-Karim Al-Rahman, Al-Mannan (Tafsir Al-Saadi) sözlerinin tefsirinde, araştırma: Abdel-Rahman Bin Mualla Al-Luhaiq, *Al-Resala Vakf*, Beyrut,

Al-Semerkandi, N., Bahr Al-Uloom.

Al-Shafi'i, A., Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde arabulucu, araştırma:Adel Ahmed Abdel Mawgoed, *Dar Al-Kutub Al-Scientia*, Beyrut, d.

Al-Shafi'i, H., Tefsir Al-Baghawi, *Dar Al-Kutub Al-Ilmia*, Beyrut.

Al-Shafi'i, M., Al-Sarraaj Al-Munir, Bilge, Uzman Rabbimiz'in bazı kelimelerinin anlamlarını bilmeye yardımcı olmak için, *Bulaq Al-Amiriya Matbaası*, Kahire.

Al-Shami, S., (1994). Abu Al-Qasim Al-Tabarani, Büyük Sözlük, araştırma:Hamdi bin Abdul Majeed Al-Selafi, *İbn Teymiyye Kütüphanesi*, Kahire, 2. baskı,

Al-Shanqiti, M., Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri Adwa' al-Bayan, basım için *Dar el-Fikr*, Beyrut.

Al-Shazly, S. Q. I., (2006). Kur'an-ı Kerim'de Sanatsal Örnekleme, *Dar Al-Shorouk*, Kahire,

Al-Sijistani, S., Sunan Abi Dawood, soruşturma: Muhammed Muhyi Al-Din Abdul Hamid, *Al-Asriya Kütüphanesi*, Beyrut.

Al-Suyuti, A. C., (1974). Kuran bilimlerinde ustalık, elde eden: Muhammed Ebu el-Fadl İbrahim, *Mısır Genel Kitap Otoritesi*, Mısır.

- Al-Suyuti, C., (2001). Kur'an İlimlerinde Yeterlik, Elde Eden: Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim, İslami İşler, Vakıflar, Çağrı ve Rehberlik Bakanlığı, *Suudi Arabistan Krallığı*, Riyad.
- Al-Tamimi, M., (1993). Abu Hatim Al-Darmi Al-Busti, Sahih Ibn Habban, araştırma:Shoaib Al-Arnaout, *Al-Resalah Vakfi*, Beyrut.
- Al-Thaalibi, A., (1997). Al-Jawaher al-Hasan fi Tefsir al-Qur'an, soruşturma: Muhammed Ali Moawad - Adel Ahmad Abd al-Mawgod, *Arap Mirasını Canlandırma Evi*, Beyrut, H. 1418.
- Al-Tha'labi, A., (2002). Al-Kashf ve Al-Bayan, Kuran'ın Tefsiri üzerine şunları araştırma:İmam Abi Muhammed bin Ashour, inceleme ve düzeltme: Nazeer Al-Saadi, *Arap Mirasını Canlandırma Evi*, Beyrut,
- Al-Tha'labi, A., Al-Kashf ve Al-Bayan, Kuran'ın Tefsiri üzerine şunları araştırdı:Abu Muhammed bin Ashour, *Arap Mirasını Canlandırma Evi*, Beyrut.
- Al-Tirmidhi, M., (1975). Sunan al-Tirmidhi, araştırma: Ahmed Muhammed Şakir, *Mustafa al-Babi al-Halabi Kütüphanesi ve Yayını*, Mısır, c:II.
- Al-Wadi'i, A. A., (2000). sahih görünen uydurma hadisler, *Dar al-Athar Basım ve Dağıtım*, 2. baskı,
- Al-Yamani, M., (1999). Aygırların köken biliminden gerçeğin anlaşılmasına rehberlik etmesi, soruşturma: Ahmed Ezzo Inaya, *Dar Al-Kitab Al-Arabi*, Şam.
- Al-Zajjaj, İ., Kuran'ın Anlamları ve Tefsiri, *Kitaplar Dünyası*, Beyrut, 5. baskı.
- Al-Zajjaj, İ., (1975). Allah'ın Güzel İsimlerinin Tefsiri, araştırma:Ahmed Youssef Al-Daqqaq, *Dar Al-Mamoun Mirası*, Beyrut, baskı 2.
- Al-Zarkashi, B. M., (1957). Kur'an Bilimlerinde Kanıt, elde eden: Muhammed Ebu el-Fadl İbrahim, *Arapça Kitapları Yeniden Canlandırma Evi*, Mısır.
- Al-Zarkashi, B., (1957). Kuran bilimlerinde kanıt, elde eden: Muhammed Ebu el-Fadl İbrahim, *Arap Kitaplarını Canlandırma Evi*, Mısır,
- Al-Zubaidi, M. M., (1972). Sözlüğün Mücevherlerinden Gelinin Tacı, soruşturma: Abdul Karim Al-Azbawi, Enformasyon Bakanlığı, Kuveyt.
- Al-Zuhaili W., Al-Tafsir Al-Wasat, *Dar Al-Fikr*, Şam.
- Bin Abi Shaybah, A., (1989). Abi Shaybah'ın Çalışma Kitabı, soruşturma: Kamal Yusuf Al-Hout, *Al-Rushd Kütüphanesi*, Riyad, 1409H.

- Ebu Şahba, M., (2003). Kur'an-ı Kerim Çalışmasına Giriş, *Sünnet Kütüphanesi*, Kahire, ed.
- El-Amali, M., (2000). Ebu Cafer el-Tabari, Jami' al-Bayan fi Ta'wil al-Qur'an, araştırma:Ahmed Muhammed Şakir, *Al-Resala Vakfi*, Beyrut.
- El-Esir, M., (1979). The End in Gharib al-Hadith and Athar, Taher Ahmad al-Zawi - Mahmud Muhammed el-Tanahi, Beyrut:*Bilimsel Kütüphane*, Beyrut.
- El-Fayruzabadi, M. M., (2005). Okyanus Sözlüğü, Soruşturma: Al-Resala Vakfi'ndaki Miras Uygulama Ofisi, gözetiminde: Al-Araqoussi M. N., Al-Resala Basım, *Yayın ve Dağıtım Enstitüsü*, Beyrut, Baskı.8.
- El-Fayruzabadi, M. M., Ayırt Eden İnsanların Görüşleri, araştırma: Al-Najjar M. A., *İslami İşler Yüksek Konseyi*, İslami Mirasın Yeniden Canlandırılması Komitesi, Kahire.
- El-İraki, A., Peygamberin Biyografisinin Bin.
- El-İsfahani, H. (El-Ragheb) (1991). garip Kuran'daki kelime dağarcığı, elde edilenler: Safwan Adnan el-Daoudi, *Dar al-Qalam, al-Dar al-Shamiya*, Şam Beyrut,
- El-Sallabi, A. M., (2010). Peygamberin Biyografisi: Gerçeklerin Sunumu ve Olayların Analizi, *Dar Al-Maarifa*.
- El-Suyuti, A. C., (1998). at-Tevşih, Sharh al-Jami' al-Sahih, araştırma:Radwan Jameh Radwan, *Al-Rushd Kütüphanesi*, Riyad.
- El-Zemahşeri, J., (2006). Belagatin temeli, *Darü'l-Fikr*, Beyrut, Okaz gazetesi.
- El-Zerkani, M. A., Manasil el-İrfan,*Issa Al-Babi Al-Halabi Matbaası*, Mısır, 3. Bası.
- Es-Sa'ati, A., İmam Ahmed bin Hanbel eş-Şeybani'nin Müsnedini Düzenlemenin İlâhi Fethi ve onunla birlikte İlâhi Fetih Sırlarından Dileklere Ulaşma, *Diriliş Evi Arap Mirası*, Beyrut, 2. baskı.
- Et-Tamimi, A., Büyük Kur'an'ın Tefsiri Nizar Mustafa *el-Baz Kütüphanesi*, 10. Baskı, Suudi Arabistan Krallığı.
- Haider, H. S., İspat ve Ustalık Arasındaki Kuran Bilimleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma, *Dar Al-Zaman*.
- Haqi, M. S. İ., Yoruma Girişler Yoluyla Kuran Bilimleri, *Al-Resala Vakfi*, Beyrut.

- Haroun, A. M., (1979). Dil Standartları, araştıran: *Dar al-Fikr*, Beyrut.
- Hassan, A., (1974). Al-Nahwa Al-Wafi, *Dar Al-Maaref*, Kahire, 3. baskı,
- Hawwa, S., Tefsirin Temeli, *Dar Al-Salam*, Kahire, d.T.
- Hijazi, M. M., Açık Tefsir, *Dar Al-Jeel Al-Jadeed*, Beyrut, 3. baskı.
- İbn Kesir, (1998). Büyük Kur'an'ın Yorumu: *Darü'l-Kütüb el-İlmiyye*, Beyrut,
- Khayat, A., Doğruluğun Yolları Üzerine Düşünceler Kitabı, Dr. T., Suudi Arabistan Krallığı, Cidde, *yayıncı Tihama*.
- Khayyat A. A., (1958). KolayTefsir, *Al-Najj Kütüphanesi* (Cidde), Ve *Lübnan Matbaası*, Beyrut.
- Khayyat A. A., (1971). Ulu Camii'deki Vaazlar, *Seyyid Muhammed El-Moayad Kütüphanesi*, Suudi Arabistan Krallığı, Taif, 2. baskı.
- Khayyat A. A., (2004). Geçmişe Bakışlar, Şeyh Abdullah Khayat'ın Anıları, Kral *Abdülaziz Evi*, Riyad,
- Mustafa, (1941). Haji Khalifa veya Haji Khalifa olarak bilinen Çelebi Konstantinopolis'in yazarı, Şüpheleri Ortaya Çıkarmak, *Al-Muthanna Kütüphanesi*, Bağdat.
- Mustafa, İ., Ahmed Al-Zayat, Hamed Abdel-Qader, Muhammad Al-Najjar, "Al-Mu'jam Al-Wasite", *Dar Al-Da'wah*, Kahire, d.
- Müslim, S., Müslim bin Al-Hajjaj Abu Al-Hasan Al-Qushayri Al-Naysaburi, araştırma: Muhammed Fouad Abdel-Baqi, *Arap Mirasını Canlandırma Evi*, Beyrut.
- Sami., (1988). İbn Kesir'in tefsiri, inceleme: *Dar el-Kutub el-İlmiyye*, Beyrut.
- Sherry A., (1988). *Arap Mirasının Yeniden Canlandırılması Evi*, Mısır,
- Sultan, Z. A. M., (1986). Majmal Al-Lughah, soruşturma: *Dar Al-Fikr*, Beyrut,
- Yassin, H. B., (1999). Tafsir Bal-Mathur'dan Al-Saheeh Al-Masboor, Yayıncılık, *Dağıtım ve Basım için Dar Al-Maather*, Al-Medina Al-Munavvarah.